

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI
SOS-YL-2008-0008**

**MİCHEL FOUCAULT'NUN SOSYAL BİLİM ANLAYIŞI
VE METODOLOJİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Hasan GÜVEN**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ümit TATLİCAN**

AYDIN-2008

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE
AYDIN

Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Hasan GÜVEN 21.11.2008 günü yapılan tez savunma sınavında “*Michel Foucault’un Sosyal Bilim Anlayışı ve Metodolojisi*” başlıklı tezini savunmuş ve aşağıda isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından kabul edilmiştir.

UNVANI-ADI VE SOYADI :
İMZASI

KURUMU :

Doç. Dr. Ümit TATLİCAN
.....

Adnan Menderes Üniversitesi

Yrd.Doç.Dr. Şebnem ÖZKAN
.....

Adnan Menderes Üniversitesi

Yrd.Doç.Dr. Hakan ÇÖREKÇİOĞLU
.....

Adnan Menderes Üniversitesi

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu yüksek lisans tezi, Enstitü Yönetim Kurulu'nun sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Doç. Dr. Aslı SARAÇOĞLU
Enstitü Müdürü

Bu tezde görsel, işitsel ve yazılı biçimde sunulan tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uyularak tarafımdan elde edildiğini, tez içinde yer alan ancak bu çalışmaya özgü olmayan tüm sonuç ve bilgileri tezde kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

Adı Soyadı : Hasan GÜVEN

İmza :

YAZAR ADI-SOYADI: HASAN GÜVEN

**BAŞLIK: MİCHEL FOUCAULT’NUN SOSYAL BİLİM ANLAYIŞI VE
METODOLOJİSİ**

ÖZET

Bu çalışma, klâsik sosyal teoride olduğu kadar, günümüzde de sosyolojik teorinin inceleme konusunu şekillendiren iki temel amaçla ilgilidir. Birincisi, genelde bilgiye, özeldir tarihsel bilgiye bilimsel bilgi kategorisi kazandıran ilkeleri farklı bir perspektifle değerlendirmek; ikincisi, kaynağı uzun bir geçmişe dayanan ve hâlâ çözüme kavuşturulamayan sosyal bilimlerde yöntem tartışmasına katkıda bulunmaktadır.

Bu çalışma, birbirini tamamlayan üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, alternatif bir bakış açısı geliştiren Fransız filozof ve tarihçi Michel Foucault’nun düşüncelerinin kökeni ve bağlamı hakkında genel bir değerlendirme sunar. Sonraki bölüm, Foucault’nun sosyal bilimlerde yöntem konusunda geliştirmiş olduğu teorik fikirlerin bir bakıma hazırlayıcısı olan kavramları içerir. Son bölüm ise, Foucault’nun sosyal bilimlerin sahip olması gereken misyon ile sosyal bilimcinin araştırmalarında izlemesi gereken ilkelerin bir betimlemesinden oluşmaktadır.

Sonuç olarak, Foucault’nun geliştirmiş olduğu –sosyal bilimlerde sıkça başvurulan– kavramlar envanteri ve bu kavramların parçasını oluşturdukları metodolojik sistem, sosyal bilimlerde yöntem vurgusuyla hem teorik hem pratik anlamda alternatif bir anlayışı simgeler.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Michel Foucault, Metodoloji, Sosyal Bilimler, Bilginin Arkeolojisi, Soykütüğü

NAME-SURNAME: HASAN GÜVEN

TITLE: NOTION OF SOCIAL SCIENCE AND METHODOLOGY IN MICHEL
FOUCAULT

ABSTRACT

This work is related to two main aims which shape the study area of contemporary sociological theory as well as classical social theory. Firstly, to evaluate the principles which give characteristic of scientific knowledge to the knowledge in general terms and to the historical knowledge; secondly, to contribute to the social science methodology debates which are not still solved.

This work consists of three integrated chapters. The first chapter provides a general evaluation about roots and context of the thoughts of Michel Foucault, a French Philosopher and historian, who developed an alternative perspective. The following chapter consists of concepts which in a sense are the preparatory of Foucault's theoretical ideas developed towards methodology on social sciences. The last chapter consists of Foucault's description of the mission that social sciences have to possess and of principles that social scientists have to follow in their research.

Finally, as a developed by Foucault, the concept inventory and the methodological system that these concepts are the parts symbolize an alternative perspective by their focus on methodology in social sciences both theoretical and practical terms.

KEYWORDS:

Michel Foucault, Methodology, Social Sciences, Archaeology of Knowledge,
Genealogy

ÖNSÖZ

Sosyal bilimlerde, özellikle tarihsel ve toplumsal olgularla ilgilenen disiplinlerde nesnel olarak geçerli hakikatlerin hangi anlamda mümkün olduğu, daha doğrusu öznel olarak anlamlı olgularla ilgilenen akademik disiplinlerde nesnel araştırmanın mümkün olup olmadığı problemi disiplinler özerkliğin kazanılmaya başladığı yıllardan itibaren metodolojik bir gerilim olmayı sürdürür. Batıya özgü rasyonelleşme çizgisinin katı kabullerinden ödün vermeyen natüralist-pozitivist yaklaşımlar, bilimselliği empirik gerçekliğe ve daha ziyade bu gerçekliğin evrensel yasalarına ulaşabilme başarısıyla bir tutarken, –yine pozitivist çizgiden ayrılamayan– sosyal bilimsel yaklaşımlar, yüzyıl başlarında bu gelenek tarafından temellendirilen bilimsel olmanın asgari koşullarını sağlamaya ve bu ilkelere bağlı kurallar inşa etmeye çalıştılar. Metodolojik disiplinlerin ilk örneklerini oluşturan bu bilimler, araştırma sürecinin nesnel olması gerektiğini ve bilim alanını değerler alanından ayırmanın zorunlu olduğunu öne sürerek sosyal bilimlerin inceleme-alanını oluşturan şeyin en temel özelliğini, yani doğrudan algılanamayan gerçekliği dışarıda bıraktılar. Bu amaca bağlı olarak, kimyasal bir sentez veya matematiksel bir formül kullanışlı olsun olmasın bilimsel-nesnel kriterlerin sınavından geçerken, tarihsel ve toplumsal süreçler ilgili prosedürler aracılığıyla anlaşılacakları gerekçesiyle tam anlamda bir bilimsellik statüsü kazanamazlar. Başlangıçta bu probleme, laboratuvar koşullarının tarihsel bir analize uyarlanabileceği veya doğa dünyasının özünde toplumsal dünyayla aynı olduğu ve bu nedenle pozitivist yöntemin toplumsal dünyayı analizde kullanılabilirliği türünden acil çözümler getirilmeye çalışılır. Günümüze doğru, sosyal bilimsel araştırmalarda pozitivistlere daha az bağlı olunabileceği türünden öneri, düşünce ve eleştiriler daha çok ağırlık kazanmaya başlar.

Elinizdeki çalışma, sosyal bilimlere daha güçlü metodolojik bir temel sağlamaya ve bilimsel anlayış inşa etmeye çalışan çağdaş Fransız düşünürlerinden Michel Foucault'nun eleştirileri, önerileri ve alternatif yaklaşımını kapsamaktadır. Aklın rehberliğinde yöntemli olarak düzenlenmiş bir kavrayışın tarihsel ve toplumsal olguları analiz etmede yeterli olamayacağı, sosyal bilimlerde başarının –en azından– sadece güçlü metodolojik bir temele değil, aynı zamanda, doğası gereği, analiz nesnesinin kendisine (örneğin, toplumsal koşullara veya tarihsel dönemlere içkin olana) bağlı olduğu düşüncesi çalışmamızın ana temasını oluşturmaktadır. Bunu göstermek için, özel

bir sosyal bilimsel anlayış geliştirdiğini dūřündūđümüz Foucault'nun argümanlarının genelde sosyal bilimler, özelde sosyoloji için önemli bir katkı sağladığını öne süreceğiz. Bu anlayış modern toplumları anlama ve betimlemede yararlı olabilecek bir kavramlar bütünü oluşturmada önemli bir adımdır. Aynı zamanda, bu çalışmadaki ilgili tartışmaların sosyoloji disiplini için temel kavramsal bir yönelim sağladığı kanısındayız.

Bu çalışmanın oluşumunda benden her zaman olduğu gibi hiçbir konuda desteğini esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. Ümit Tatlıcan'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Tezimi titizlikle okuyup uyarılarıyla bana yol gösteren hocalarım Yrd. Doç. Dr. Hakan Çörekçioğlu ve Yrd. Doç. Dr. Şebnem Özkan'a emeklerinden ötürü minnettarım. Çalışmanın başından sonuna kadar hem yapılan okumalarda hem yazı aşamasında tartışma ve önerileriyle metnin şekillenmesine büyük katkısı olan ve beni sürekli motive eden dostum Tuncay Saygın'a da derinden müteşekkirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER	v
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

FOUCAULT'UN DÜŞÜNCELERİNİN BAĞLAMI: FİKRİ KÖKEN

1.1. Descartes İle Başlayan Düşünce Geleneği ve Foucault	5
1.2. Aydınlanmanın Dünya Tasarımı ve Foucault	9
1.3. Nietzsche Etkisi.....	14
1.4. Yirminciyüzyılda Bazı Tartışmalar ve Foucault	17

İKİNCİ BÖLÜM

FOUCAULTCU METODOLOJİNİN TEMEL KAVRAMLARI

2.1. Episteme-Söylem	24
2.2. Bilgi-İktidar.....	29
2.3. Biyoiktidar-Özne.....	33

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FOUCAULT'NUN METODOLOJİSİ VE SOSYAL BİLİM ANLAYIŞI

3.1. Foucault'nun Metodolojisi	37
3.1.1. Arkeoloji	38
3.1.2. Soykütüğü	42
3.2. Foucault'nun Sosyal Bilim Anlayışı	47

SONUÇ VE ÖNERİLER.....	59
KAYNAKÇA	63
ÖZGEÇMİŞ.....	67

GİRİŞ

Sosyal bilimlerde toplumsal dünyayı anlamak için farklı metotlar olduğu kadar farklı perspektifler de mevcuttur. Bu perspektiflerden biri, özellikle 1950'ler ve 1960'larda sosyal bilimlerdeki krize işaret eden ve özellikle o yıllarda sosyal bilimlerde muhafazakâr akademik bir yapılanmaya meydan okuyan Michel Foucault'ya aittir. Batılı sosyal bilim dünyasında Foucault daha çok post-yapısalcı bir düşünür olarak anılırken, yazıları birçok akademik alana katkı sağlayacak şekilde genişletilir. Onun yapıtlarına, düşüncenin tarihsel dönüşümü üzerine analizlerinden dolayı tarihçiler; resim ve edebî yapıtlar üzerine görüşlerinden dolayı sanatçılar; klâsik dönemden günümüze insan kavramının izini sürdüğü için antropologlar; dil, toplumsal yapı ve toplumsal değişim üzerine yazılarından dolayı sosyologlar; etik ve benliğin oluşumu kavramlarını sorguladığı için felsefeciler; iktidar, özne ve özgürlük kavramlarına yönelik açıklamalarından dolayı kimi zaman siyaset bilimcileri tarafından başvurulur. Öte yandan, Foucault'nun yapıtları kimi zaman Batı kültürüne yönelik kapsamlı bir eleştiri, hatta daha katı bir ifadeyle karamsar bir analiz biçimi olarak görülür. Ayrıca, Foucault sosyal bilimlerin farklı alanlarında toplumsal dünyayı ve değişimi anlamada tarihsel süreçte yapılan hatalar ve metodolojik problemlere işaret ederek alternatif metodolojik temeller inşa etme çabalarından dolayı reformist olarak da anılır.

Foucault'nun sonraki döneme¹ ait, özellikle politikayla ilişkili çalışmaları Batı Marksizmi'nin 1960'lardaki canlanışına ve yarattığı güçlülere karşı teorik bir tepkiyi temsil eder (Poster, 1990). Bu tepki onun sosyal bilim anlayışıyla kısmen ilişkilidir. Ancak önceki çalışmalar, onun politik tavrıyla daha az ilişki içinde olup, metodolojik açıdan daha kullanışlı bir vizyon sunarlar: Batının hakikat algısının gerçeklikten uzak temellerini ortaya çıkaracak radikal bir eleştiri ve formalitelere boğulmayan, yerleşik kalıplardan uzak bir sosyal analiz fikri. Onun çalışmaları, felsefeden daha çok tarih ve sosyolojiyle ilişkilidir. Ancak, Foucault'nun yazıları, entellektüel konumunda olduğu gibi, belirli bir çizgi veya eğilim doğrultusunda ilerlemez. Bunun bir nedeni, muhtemelen sonradan geliştirmeyi amaçladığı projenin (sosyal bilimsel araştırmalara

¹ Foucault'nun çalışmaları genellikle üç dönemde incelenebilir. İlk dönemi, arkeolojik analizlerini uyguladığı ve diğer çalışmalara teorik bir zemin hazırladığı tarihsel araştırmaları oluştururken, ikinci dönem daha ziyade pratiğe dönük soykütüksel (politik) araştırmalardan oluşur. Üçüncü ve son dönemi, soykütüksel düşüncelerindeki temel çıkmazları aşmak için başvurduğu etik ve benliğin oluşumu üzerine yazıları oluşturur.

bir temel inşa etme amacının) erken dönem çalışmalarında henüz şekillenmemiş olmasıdır. Foucault'nun, sosyal bilimlerde problemleri gördüğü kabulleri sorgulama ve ona kendi metodolojik çerçevesine uygun bir zemin hazırlama amacı (ve bu amacın sahip olduğu fikrî yönelim) daha çok çalışmalarının sonlarına doğru şekillendiği için, onun düşünceleri birçok eleştirmen tarafından dile getirilen boşluklar içerir. Bu anlamda, geç kaldığı veya muhtemelen hayatını erken yaşta kaybettiği için, yazılarında anlaşılmadığı öne sürülen birçok tema açıklanmadan kalır. Bu temalar ve Foucault'nun yazılarında problemleri görülen birçok vurgu ancak içinde yer aldığı düşünce geleneği iyi bilindiğinde anlaşılabilir.

Foucault'nun ilk girişimi, düşüncelerinden etkilendiği Nietzsche'nin yaptığı gibi, bilimin kriz halinde olduğunu göstermeye yöneliktir. Kriz kavramı genel anlamda düşünce geleneğinde tarihsel bir çıkmazı ifade eder ve iki düşünür de onu çok daha geniş bir bağlama yerleştirerek ele alır. Nietzsche gibi Foucault için de, kriz geleneksel düşüncenin içine düştüğü bir çıkmazı değil, bu düşüncenin temelinde yatan hatalı kabuller toplamını anlatır. Foucault'nun çalışmalarında bir anlamda eleştirel bir perspektifle bu krizi aşabilmenin imkânları sorgulanır. Kriz durumuyla ortaya çıkan olağan bir entelektüel duruş olarak eleştiri özellikle Kant tarafından başlatılır. Kant, kriz durumunu aşabilmenin kendisinden önceki iki epistemolojik yaklaşımı (bir yandan *dogmatizmi* öte yandan *empirizmi*) eleştirmeye başlamakla mümkün olduğunu belirterek, bilginin nasıl oluştuğunu ortaya koymanın imkânını göstermeye çalışır. Bu yaklaşım, Gilles Deleuze'e göre, Nietzsche tarafından devam ettirilir ve bu anlamda Nietzsche Kant'ın yarım bıraktığı eleştirel yaklaşımı değerler alanına yönelterek sürdürür. Foucault, Nietzscheci yaklaşımı takip eden bir düşünür olarak, kriz durumundan kritiğe geçmeye ve bu yolla krizi aşabilmenin imkânlarını ortaya koymaya çalışan bir düşünürdür. Ona göre, yüzyıllardır varlığını sürdüren ve yakın bir geçmişte patlak verdiği düşünülen bu kriz, günümüze ulaştığı haliyle doğa bilimlerine olduğu kadar sosyal bilimlere atfedilen misyona bağlanır (Foucault, 2001a: 310; 1999: 14-18). Foucault için, bu, krizin iç içe geçmiş derin katmanlarının sadece yüzeyini görebilen istikrarsız bir bakışın kabulüdür. Gerçekte Foucault, bu yüzeysel düşünceyi kabul ederken ve yazılarının büyük bir kısmında geliştirirken, krizin derinliğini göstermeyi amaçladığı projeyi –yukarıda bahsettiğimiz nedenlerle– tamamlayamaz. Krizin temel nedenlerine ve Foucault'nun bu nedenlere yönelttiği eleştirilere tezin diğer

bölümlerinde kısmî olarak değinilecektir. Foucault'nun sosyal bilim anlayışı ve metodolojik problemlere karşı geliştirmiş olduğu argümanlar, sosyal bilimlerin hangi noktalarda kriz halinde olduğuna ve daha özgün bir sosyal bilim imkânına işaret etmesi bakımından önemlidir.

Bu çalışmanın amacı, öncelikle, Foucault'nun geliştirmeye ve konumlandırmaya çalıştığı, yazılarında dağınık halde bulunan sosyal bilim anlayışını daha sistematik bir biçimde ortaya koymaktır. Bu amaçla, birinci bölümde Foucault'nun düşünceleri üzerinde etkili olan bazı yaklaşımlar kısaca ele alınacaktır. Böylece, tezimizde, bir anlamda benzer eğilimlere sahip Fransız düşünce geleneğinin Foucault tarafından teorik bir çerçevede nasıl sistematize edildiğini ve yeni bir sosyal bilim anlayışına hangi anlamda imkân kazandırdığını göstermeye çalışacağız.

Tezimizin ikinci bölümünde, Foucault'nun metodolojik çalışmalarına sistematik bir bütünlük kazandıran ve bir ölçüde onun sosyal bilim anlayışının temel dayanaklarını oluşturan kavramları açmaya çalışacağız. Önemli bazı temel argümanları içeren bu bölüm Foucault'nun kavramsal-eleştirel araçlarının derli toplu bir özetinden oluşmaktadır. Tezimizin ilk iki bölümünde, ayrıca, Foucault'nun yazılarında görülen bazı belirsizlikleri kısmen fikrî anlamda yararlandığı geleneğe değinerek, kısmen önemli bazı kavramlarını açarak gidermeyi amaçlıyoruz.

Tezimizin üçüncü ve son bölümünde, ilk olarak, daha çok Foucaultcu metodolojiyi açmaya ve Foucault'nun onu çağdaş entellektüel gelişmeler içinde nasıl konumlandırmaya çalıştığını aktarmaya çalışacağız. Tezimizin ulaşmaya çalıştığımız temel amaçlarından birini oluşturan bu bölümde, Foucault'nun birbirinden ayrı iki metodolojik eğilim olarak kabul edilen arkeoloji ve soykütüğü kavramlarının birbirinin devamı olan iki analiz biçimini ifade ettiğini göstermeye çalışacağız.

İkinci olarak, önceki metodolojik kavramlara bağlı olarak Foucault'nun nasıl bir sosyal bilim algısı oluşturma amacında olduğunu tespit etmeye çalışacağız. Foucault insan bilimlerine içkin problemlere ve bu bilimlerdeki algı hatalarına yazılarının çok az bir kısmında değindiği için, onun konumlandırmaya çalıştığı sosyal bilim algısını çalışmalarının genelinden yapacağımız çıkarımlarla ortaya koymayı amaçlıyoruz. Bu

nedenle, yaptığı çalışmaların oluşturmak istediği yaklaşıma model teşkil ettiği kabulünden hareket edilecektir.

I-BİRİNCİ BÖLÜM:

FOUCAULT'NUN DÜŞÜNCELERİNİN BAĞLAMI: FİKRÎ KÖKEN

1.1. Descartes'la Başlayan Düşünce Geleneği ve Foucault

Batılı bir düşünür olarak Foucault, kuşkusuz önemli ölçüde bu gelenekten değişik biçimlerde etkilenmiştir. Bu etkilenimlerin tümünü takip etmek kuşkusuz mümkün değildir. Ancak olumlu veya olumsuz yönleriyle bu etkilerin araştırılması bir düşünürün temel tezlerinin daha iyi anlaşılması açısından önemlidir. Batı felsefesinin temel isimlerinden biri ve modern felsefenin başlangıç ismi olan Descartes, epistemolojik ve ontolojik bir yeni başlangıç yaparak kendisinden sonra gelen felsefenin yönünü önemli ölçüde belirlemiştir. Bu yüzden, çağdaş felsefenin kurucularından biri olması nedeniyle, Descartes, Foucault'nun fikrî temellerinde göze çarpacak ilk isim olarak kabul edilebilir. Kuşkusuz, Foucault'nun Descartes öncesi felsefeden de önemli etkiler taşıdığı rahatlıkla söylenebilir, ancak Foucault'nun sosyal bilim anlayışının izini sürmek söz konusu olduğunda en uygun başlangıç noktası Descartes olarak görünmektedir.

Descartes, her türlü şüpheden kurtulmak için ortaya attığı “Düşünüyorum, o halde varım” önermesiyle felsefi gelenekte yeni bir başlangıç oluşturur. Varlık bilincine ulaşmanın yolunu kendinden hareket ederek başlatan Descartes'ın refleksif öznesi, referansını dış dünya veya Tanrıdan almayan bir düşünceyle gerçek bilgiye nasıl ulaşılacağını tasarlarken aslında moderniteyi başlatır. Descartes'ın özneyi ontolojik bilginin başlangıcına yerleştirmesi, onu özerk bir konumda, klâsik öznenen farklı otonom bir varlık olarak görmesine yol açar. Nitekim, Descartes, başlangıç önermesine ulaştıktan sonra, bu önermenin en önemli sonuçlarını şöyle dile getirir:

“...bedenim olmadığını, içinde bulunduğum bir dünya ve bir yer olmadığını tasavvur edebildiğimi, ancak buna rağmen kendimin var olmadığını farz edemediğimi gördüm. Tersine, sırf başka şeylerin doğruluğundan şüphe etmeyi düşünmemden, kendimin var olduğu sonucu açık seçik ve güvenilir bir şekilde ortaya çıkıyordu; düşünmekten vazgeçmem durumunda ise, hayal ettiğim bütün

şeyler doğru olsa bile, varolduğuma inanmak için elimde hiçbir neden kalmayacaktı. Bütün bunlardan bir çıkarım yaptım ve gördüm ki, ben bütün özü ve doğasıyla düşünmekten oluşan ve varolmak için hiçbir mekâna ihtiyacı bulunmayan ve maddi hiçbir şeye bağlı olmayan bir Ben'im. Bu Ben, yani kendisi sayesinde ne isem o olduğum bu ruh bedenden tamamıyla farklıdır, hatta bilinmesi onu bilmekten daha da kolaydır ve beden varolmadığı halde bile, ne ise, o olmaktan geri kalmaz” (Descartes, 2004: 36).

Buna göre, Descartes'in tasarladığı özne varlığını mutlak anlamda kendisiyle tanımlar ve bu anlamda dünyayı ve insan ilişkilerini kendisine verili tasarımlarla değil, bizzat kendi düşünceleri aracılığıyla kurgular. Descartesçi öznenin yeni bir evren tasarlama girişimi öznenin statüsünde ciddi bir dönüşümü ifade ederken, Heidegger'in ifadesiyle bu dönüşüm mekanik bir evren tasarımının da başlangıcını oluşturur (West, 1998: 137). Zira onun evren tasarımında dünya, dinî ve ahlakî anlamlarla dolu bir düzen olmaktan çıkarak yeter sebebi kendinde olan bir yapıyı temsil eder. Bu nedenle, özel bir yorum olmakla beraber, bazı teorisyenler Descartes düşüncesinde Tanrının sadece garantör olarak kendisine başvurulmuş bir araç olduğunu ve doğadaki olaylara müdahil olmayan bir konumda durduğunu öne sürerler (West, 1998: 26). Descartes öncesi özne, merkezi konumda olmaktan ziyade dış belirlenimlere bağlı, belirli doğal kalıplar içinde ve mutlak bir gücün hâkimiyeti altında iradeden yoksun bir varlık olarak görülür. Descartes, özneyi belirlenim altında bir varlık olmaktan çıkararak, kendi varlığının bilincine sahip bilgili bir konuma, Laberthonnière'nin ifadesiyle, dünyanın kralı konumuna yerleştirir (Bumin, 1996: 38). Böylece Descartes, kendi felsefesinde tine karşı akli ve yapısal güçlere karşı bireysel iradeyi yerleştirerek rasyonel özneyi kendi dışındaki tüm varlıkları nesne olarak tanımlayan belirleyici bir güç olarak görür. Dış gerçeklik, yaşam üzerinde belirleyici bir güç değil, öznenin anlam dünyasında kurulu bir unsurlar toplamıdır ve özne diğer tüm belirleyici faktörlerin üzerine inşa edildiği gerekli temel veya öz"dür. Bu nedenle, insanın maddi ve ruhsal yaşamındaki değişkenler ancak onun anlam dünyasının öznedenden-bağımsız araçları olabilir.

Otonom özne tasarımının doğal bir sonucu olarak toplumsal pratikler ve bireyler arası ilişkiler klasik tasarımdan farklı bir şekilde tanımlanacaktır. Buna göre, kendini otonom bir varlık olarak inşa eden birey, güç ilişkileri itibarıyla başkasıyla ilişkisini

kendinden hareketle değerlendirecek ve bir başka referansa dayanmadan politik bir ilişkiyi başlatacaktır. Böylece, kendini merkeze koyan ve bu yönüyle de bireyseliğin ilk nüvesi olan bir politik pratik geliştirilmiş olacaktır. Bunun zorunlu bir sonucu öteki kavramıdır. Kendi benliğinden hareket ederek dış dünyayı tanımlayan özne kendi dışındaki özneleri öteki olarak konumlandıracağı için, bu ilişki güç ilişkilerinin bir başlangıç noktası durumuna gelecektir. Descartes'in oluşturduğu yeni özne, öteki ile ilgili politik bir pratik geliştiremediği sürece –politik anlamda– solipsizme düşecek ve toplumsal olanı açıklamakta yetersiz kalacaktır. Buradan hareketle, Descartes'in ortaya koyduğu özne tasarımı politik yönüyle ben ve öteki şeklindeki temel bir kabulle politik ilişkiler geliştirecektir. Descartes'in otonomisi bu anlamda Kant'ın oluşturduğu otonominin oldukça zıt bir kutbunda yer alır ve daha çok tekbenci bir öz-bilinci ifade eder (Çörekçioğlu, 2006: 450). Bu politik ilişkinin doğal bir sonucu, sonradan Foucault'nun sorguladığı iktidar edimine kaynaklık eden güç ilişkilerine dönüşecektir.

Sonuç olarak Descartes, bu yaklaşımla insanı evrene göre değil, evreni insana göre tanımlayarak ve onu evrendeki düzenin mimarı olarak görerek bir bakıma moderniteyi başlatan kişi olur (Bumin, 1996: 46-50). Buna göre, Descartes'in öznesi, kendi dışında kalan her şey kadar öteki özneleri de nesne konumuna indirgeyecektir. Bu öncelikli olarak epistemolojik bir çerçevedir ve Descartes felsefesinde sonraki aşamalarda ontolojiyi de belirleyen şey olacaktır. Foucault'nun yazılarının merkezî temalarından biri olan özne, bu yönüyle Descartes'in temellerini hazırladığı modern öznedir. Epistemolojik özne-nesne ilişkisiyle başlayan süreç, Descartes felsefesinde ben ve ben-olmayan boyutuna transfer edilecek bir başlangıç noktasıdır ve son analizde bireyler-arası güç ilişkileri içinde belirlenim altındaki modern insan tipinin oluşumuna yol açan önemli gelişmedir. Bu anlamda, Foucault'nun ele aldığı iktidar ilişkileri içerisindeki öznenin başlangıç noktası Descartes'in tasarımındaki self-refleksif öznedir.

Kartezyen devrimin bilimsel ve politik etkisi Foucaultcu güç/iktidar kavrayışının başlangıç noktasını oluşturur. Çağdaş sosyal teoride öznenin statüsü ve toplumsal-yapısal güçler karşısındaki konumu Foucault gibi birçok düşünür ve yaklaşım tarafından sorgulanmıştır. Heidegger'in tespitiyle, Kartezyen özne ve onun tasarımı olarak dünya bir yönüyle totaliter dünya görüşünün kökenini oluşturur (Bumin, 1996: 64). Heidegger'e oldukça benzer bir tespit Kant tarafından dile getirilir. Ona göre,

Descartes'ın “düşünüyorum” önermesinden hareket eden bilinçli öznesi şimdiye kadar olduğu şekliyle başkasının yalın bir tasarımı değil, karşısında dış dünyanın bulunduğu bir varlık olarak kendisinin bir tasarımı olup özdeşliği tehlikede olması nedeniyle var olabilmek için savaşmak zorundadır (Descombes, 1993: 33).

Bununla beraber, Descartesçi başlangıç, Foucault'nun söz konusu ettiği iktidara doğrudan başvuran ve onu kullanan öznenin ortaya çıkış noktasıdır. Foucault, bu düşünceyi delilik üzerinden dolaylı bir biçimde ele alarak, Descartes'ın deliyi bilinçli öznenin akıldan yoksun karşıtı olarak tanımladığını belirtir. Ona göre, Descartes'ın özneyi dış belirlenimlerden soyarak yaptığı başlangıç, aynı zamanda akıl-dışı olanı tanımlamanın ve dışlamanın da başlangıcını oluşturur (Foucault, 2000: 222). Öte yandan, klâsik dönemin sonu, aklın yüce bir temsili statüsünü kazanan Kartezyen öznenin politik mücadelesini ortaya koyacağı dönemin de başlatıcısıdır. Böylece, rasyonel özneye dünyanın fiziksel yönüyle kavranmasını mümkün kılan bilimsel gelişmeler Kartezyen felsefenin yol açtığı dönüşümle daha da hızlanacaktır. Bu anlamda onyedinci yüzyıldaki keşiflerle gelişen mekanik bilimlerin temelinde rasyonalist Kartezyen felsefe vardır. Foucault'ya göre siyasal iktidarın en önemli temellerinden biri olan rasyonelleşme ve onun başlattığı tahakküm sadece toplama kampları, dışlama ve kapatma biçimleriyle sınırlı değildir (Foucault, 2005: 26). Bu nedenle, geçmişi daha çok siyasal ve bilimsel düzenlemelerin başarılı icraatları olarak gören klâsik tarih bir kenara bırakılmalı ve Nietzsche'nin uyguladığı şekliyle tarihin bir soykütüğü analizi yapılmalıdır.

Foucault'ya göre, iktidar mümkün eylemler üzerinde işleyen bir edimler toplamıdır. Geçmişten günümüze kadar güç uygulamaları, davranışları yönlendirmek ve onların muhtemel sonuçlarını belirlemek amacıyla tasarlanmış bir düzene koyma işlemidir. İktidar, iki rakip arasında bir çatışma veya biriyle öteki arasında kurulu bir bağdan ziyade, bir ‘yönetim sorunu’dur. Foucault'ya göre, modern yönetimin dinamiklerini mümkün kılan şey Descartes'ın bilinçli özne tasarımıdır. Bu yüzden, bilen özne kendisinin dışında kalan her şeyi bilgi kategorileri aracılığıyla belirlemek, yani yönetmek amacındadır (Foucault, 2005: 75, 239). Foucault için, Descartes'ın temellerini attığı bu girişimi tamamlayacak olan söylem Aydınlanmacı söylemdir. Bu nedenle, o,

açık bir şekilde Aydınlanmacı söylemi ve onun toplumsal hayat üzerinde yarattığı sonuçları eleştirir.

Bu bölümde, kısaca, Foucault'nun güç ilişkileri içerisinde tanımladığı özne tipinin hangi süreç sonucunda ortaya çıktığını, daha açık bir ifadeyle, toplumsal dünyada zaten doğal olarak var olan güç ilişkilerinin Aydınlanma süreciyle birlikte nasıl dönüşüme uğradığını –özne açısından– göstermeye çalıştık. Foucault, Aydınlanmaya ilişkin düşünceleriyle bu sürecin karşı kutbunda yer alan biri değil, bu dönem sonrasında ortaya çıkan olumsuz sonuçlara işaret eden bir düşünürdür. Şimdi, Foucault'nun Aydınlanma sürecine ve bu sürecin ortaya çıkardığı rasyonel söylem tipine yönelik düşüncelere kısaca değinilecek ve onun daha sonra açacağımız bilim eleştirisinin temelinde yatan şeyin bizzat bu süreç olduğunu göstermeye çalışacağız.

1.2. Aydınlanmacı Dünya Tasarımı ve Foucault

Aydınlanma, Kant'ın ifadesiyle, insanın kendi hatasıyla düştüğü ergin olmama durumundan, diğer bir ifadeyle aklını başkasının kılavuzluğu olmadan kullanamama durumundan kurtulmasıdır (Kant, 1984: 213). Olgunlaşmamışlık, Kant'a göre, iradi seçimler söz konusu olduğunda ve aklımızı kullanmamızın gerekli olduğu alanlarda başka birisinin otoritesini kabullenmektir. Ona göre, insan aydınlanmaya ancak kendi aklını özgürce (sadece akıl yürüterek) kullanmaya başladığı andan itibaren ulaşabilir. Bu anlamda insan, bu halinden ancak kendisinde gerçekleştireceği bir değişiklik kurtulabilir; zira, özgürce düşünmekten başka bir yol, aklın dışında bir aydınlanma aracı yoktur. Kant'ın ifade ettiği bu görüş Aydınlanmanın temel karakteristik özelliğinin rasyonelleşme veya rasyonel kendini-anlama süreci olduğunun açık bir göstergesidir. Aydınlanmanın modernite ile birlikte temel kurucu öge olarak rasyonaliteyi merkeze alması ve onu öznenin en önemli kurucu unsuru olarak tanımlaması başta Frankfurt Okulu düşünürleri olmak üzere pek çok çağdaş düşünür tarafından eleştirilir. Bu eleştirileri bazı yönleriyle kabul eden Foucault, hem yapısalcı metinlerinde hem post-yapısalcı olarak görülen diğer eserlerinde, Aydınlanma'dan başlayarak oluşturulan özneyi ve özneleştirme deneyimlerini sürekli olarak aşındırma çabası içindedir. Bu çabanın doğrudan rasyonalite karşıtlığı olduğunu söylemek güçtür, nitekim o rasyonaliteden ziyade rasyonalitenin özneyi yapılandırma sürecini analiz etmeye çalışır. Foucault'ya göre, rasyonalite bir bütün olarak toplumun rasyonelleşme süreciyle değil,

delilik, hastalık, suç gibi çeşitli deneyimler üzerinden analiz edilmelidir (Foucault, 2005: 27). Bu yönüyle Aydınlanma ile başlayan rasyonelleşme bir normalleştirme sürecini, yani iktidar ve denetimin yaygınlaşmasını ifade eder.

Foucault'ya göre, Kant'ın "Aydınlanma Nedir?" sorusunu cevaplandırma girişimi felsefede güncel olanın ilk kez ele alınmasıdır. Bir tarihsel durum analizi olarak bu başlangıç, felsefenin kendi söylemsel güncelliğini sorgulamaya ve sorunsallaştırmaya başlamış olması bakımından modern olanın bir ifadesidir. Böylece, tüm modern felsefe "Aydınlanma nedir?" sorusunu cevaplandırma çabasıdır (Foucault, 2005: 164-174). Filozofun gözünde, kendini kendi düşüncesinin nesnesine dönüştüren bu soru şimdiki zamanın sorunsallaştırılması olarak felsefeyi modernite söyleminden modernite üzerine söylem biçimine dönüştürür. Foucault'ya göre, Kant bir hakikat analitiği değil, şimdiki zamanın ontolojik bir eleştirisini yapmaya çalışarak insanın olgunlaşmamışlığından kurtulabilmesinin iki temel koşulunu ilişkili iki temel çerçevede, 'manevi ve kurumsal', 'etik ve siyasal' niteliklere bağlı bir biçimde ortaya koyar. İlk nitelik, Foucault'un sözleriyle, "itaat alanı ile aklın kullanım alanının birbirinden açık bir biçimde ayrılabilmesini" (Foucault, 2005: 177) içerir. Aklın özel ve kamusal (özerk) kullanımı, ilkinde itaati ve toplumsal sorumlulukları yerine getirmeyi, ikincisinde kendisinden başka bir amacı içermemesini anlatır. Kant, aklın belirli koşullara uyarlanması gerekliliğini ifade ederek, hem kişisel düşünce özgürlüğünün hem kamusal sorumlulukların güvence altına alınmasını amaçlar. Bu ayrımla, o, "insanların körü körüne ve aptalca itaat etmelerini" değil, insanlığın yetişkinlik çağına geçmesinin aklın ancak tikel amaçlara tâbi olmasıyla gerçekleşeceğini vurgular. Böylece insanlık, artık itaat etmek zorunda olmadığı zaman değil, insanlara "İtaat edin, istediğiniz kadar akıl yürütebileceksiniz" dendiği zaman olgunluğa erişecektir. (Foucault, 2005: 177-178). Kant'ın "Aydınlanma nedir" sorusuyla başlattığı en önemli şey, Foucault'ya göre, önceden ifade edildiği gibi, şimdiki zamanı yakalama çabasıdır ve bu çaba tam da modern olmayı ifade etmektedir. Dolayısıyla Aydınlanma ve modernite bir bütün olarak ele alınır.

Foucault'ya göre Aydınlanma, Kant'ın başlattığı yerden farklı bir yere kayar. Onsekizinci yüzyıldaki siyasal yapılanmalar ve ilgili yaklaşımlar Aydınlanmacı akıl tasarımını bir toplum yaratma tasarımına dönüştürür. Özellikle aydınlanma akılcılığı

olarak kabul edilen ve daha çok Ansiklopedistler tarafından temsil edilen rasyonel evren –bu anlamda da bir bakıma Kartezyen mekanik evren– tasarımı, Kant’ın sözünü ettiği anlamda bir özgürleşim değil, mekanik ve bilimsel bir belirlenime dönüşür. Aydınlanma, bu yönüyle, aslında Kant’ın arzuladığı özgürlüğe değil, Kartezyen ve mekanik bir yaklaşıma doğru yol alır. Akıl bundan sonra kendi üzerine kapanma haline değil, kendi dışında olanı ötekileştirme ve denetleme aracına dönüşür. Böylece iktidarın nüfus üzerindeki egemenlik alanının genişlemesiyle disipline etme, düzenleme ve gözetim gibi idari teknikler keşfedilir (Foucault, 2005: 151-153). Akıl kendi dışında kalanı sınıflandırıp tanımlamaya, sonuçta bir etiketleme ve dışlama stratejisi olarak kendisini hakikatin nihaî ve rasyonel bir temsili olarak tanımlamaya başladığı andan itibaren bir iktidar aracına dönüşür. Foucault’ya göre, Frankfurt Okulu düşünürlerinin yaptıkları şey bu anlamda bir rasyonelleşme analizidir. Ancak bu analiz, rasyonelleşmenin kendisinden ziyade belirli bir rasyonalizm türünü sorgulamak olarak kalır. Yani onlar rasyonelleşme sürecindeki ilerleme ve tarz hatalarına odaklanırken, rasyonelleşmenin sağlıklı bir analizi için gerekli derinlikten yoksunlardır. Dolayısıyla, rasyonelleşmenin total gelişiminden ziyade, onunla beraber gelişen farklı deneyim biçimlerine odaklanmak gerekir (Foucault, 2005: 27).

Foucault, delilik, cinsellik ve suç gibi deneyimleri rasyonelleşmeyle birlikte yönetici güçler tarafından kullanılmaya başlanan sınıflandırma biçimleri olarak görür. Bu perspektiften analiz edildiğinde, rasyonelleşmenin tümüyle masum bir gelişme değil, aksine egemenlik ve güç ilişkilerinin düzenli olarak yayılmasını içeren bir süreç olduğu görülecektir. Bilimsel rasyonalite, (kökleri yine Aydınlanmada bulunan) Aydınlanmanın pratik sonucu olarak siyasal ve ekonomik ihtiyaçlar doğrultusunda gelişen güç ilişkilerine bağlıdır. Bunun açık bir örneği, Foucault’nun gösterdiği gibi, tıp ve psikiyatri gibi bilimlerin teorik ve pratik alanlarda iktidarın etkili kontrol araçları olarak kullanılmasıdır (Foucault, 2000b: 255-287). Foucault’nun özellikle onsekizinci yüzyıldaki çeşitli uygulamaları ele alış tarzı pek çok boyutuyla bir rasyonalizasyon süreci eleştirisine dönüşür. Bu anlamda, onun son dönem yazıları, Frankfurt Okulu düşünürleri ile Weber’in eleştirileriyle paralellikler gösterir. Özellikle, Foucault’nun biyo-iktidar terimi Adorno ve Horkheimer’in ‘araçsal akıl’la baskı altına alma sürecini anlatan ‘teknik hâkimiyet’ (Bottomore, 1997: 43-44) kavramı ve Gramsci’nin meşru yollarla sağlanan egemenliği anlatan ‘hegemonya’ kavramı benzer anlamda kullanılır.

Öte yandan, Weber'in 'demir kafes' kavramı ve 'bürokratik kontrol' düşüncesi Foucault'nun denetim toplumu tanımına yakın tezler içerir.

Foucault, çalışmalarında güç ve denetim gibi olguların teknik kullanımlarına önemli bir yer ayırarak bireyin doğrudan ve fiili belirlenimlerine işaret ederken bir anlamda Frankfurt Okulu'nun Aydınlanmaya ve doğa bilimlerinin pozitivist yöntemine yönelik eleştirilerine benzer tespitler geliştirir. Her iki eleştirel katkı arasında fikrî örtüşmeler olsa da, rasyonel aklın kurumsallaşma biçimine vurgu kimi noktalarda ciddi farklılıklar taşır. Foucault'nun yazılarında aklın modern tahakküm biçimi Frankfurt Okulu'nun ona ilişkin kabullerinden çok daha geniş sonuçlarıyla ele alınır. Foucault'nun merkezî konumdan uzaklaştırma eğilimde olduğu Aydınlanmacı akıl Frankfurt Okulu'nda daha ziyade siyasal ve ekonomik çıkarların mantık sahibi bir faili konumuna indirgenir. Öte yandan, Foucault ile Frankfurt Okulu'nun yazıları arasındaki temel fark iktidarın işleyiş biçimine ilişkin açıklamalarında görülür. Frankfurt Okulu teorisyenleri birey üzerindeki baskının dışsal karakterde olduğunu düşünürken, Foucault gücün birey özünde cisimleştiğini düşünür. İkinci olarak, Foucault'da söylemler aracılığıyla işleyiş kazanan güç, Nietzscheci anlamda Aydınlanmacı akıl söylemini de kapsayacak biçimde bireyin yaratıcı imkânlarının sınırlandırılması anlamında kullanılır. Frankfurt Okulu düşünürlerinde ise egemen ideoloji aracılığıyla işleyiş kazanan güç, Marksist anlamda, yine Aydınlanmacı söylemi kapsayacak biçimde bireyin daha ziyade kendine ve etkinliklerine yabancılaşması anlamında kullanılır. Üçüncü olarak, Foucault için Aydınlanmacı akıl söylemi daha çok akıl ile akıl-dışı arasındaki karşıtlık temelinde dışlama ilkeleri geliştirir ve bu ilkeler temelinde normallik standardı dışında olanları (örneğin, deliler, yoksullar, aylaklar ve suçluları) kapatır veya kontrol altına alır. Frankfurt Okulu düşünürleri için ise, Aydınlanmacı akıl ve onun bir uzantısı olan egemen ideoloji, daha çok akli araçsal bir konuma hapsederek ve bireylerin kişisel inisiyatifleri ve sağduyularını sınırlandırarak tek boyutlu insanlar üretir. Son olarak, Foucault, gücü, söylemlere işleme, şeyleri üretmesi ve bilgiyi düzenlemesi anlamında aynı zamanda üretken ve mümkün kılıcı bir şey olarak açıklarken, Frankfurt Okulu düşünürleri gücün daha çok zorlayıcı ve baskıcı yanını vurgularlar (Slattery, 2007: 203-212; Craib, 1992).

Bununla beraber, her iki düşünce eğilimi, Aydınlanmayla yayılan patolojik rahatsızlıktan kurtulmanın mümkün olup olmadığı konusunda ayrılır. Frankfurt Okulu düşünürleri mevcut otoriter yapıdan ve araçsal aklın kuşatıcı doğasından kurtulmanın mümkün olduğunu düşünürken, Foucault hazzın üretken bir parçası durumundaki gücün bireyin bilincinde kör bir noktaya dönüştüğünü düşünerek ondan kurtulmanın hiçbir yolu olmadığını savunur. Frankfurt Okulu düşünürlerine göre, günümüzün tek boyutlu toplumunda kök salan Aydınlanmanın oluşturduğu teknik pozitivist tutum onun mitik ve vaatkâr söylemlerinin bir sonucudur. Ondan kurtulmak ancak bürokratik egemenliği ve teknik toplum tasarımını ortadan kaldıracak çoğulcu ve özgürleşimci bir yaklaşımla mümkün olabilir. Buna karşılık, Foucault'ya göre, herkesin birer iktidar olduğu, iktidarın da her yerde olduğu bir durumda, ondan kurtulmaktan değil, sadece söylemlerin farklı biçimlerde kırılmaya maruz kalmasından söz edilebilir.

Bu bölümde, kısaca, Aydınlanma döneminin Foucault'nun bilim eleştirisine hangi anlamda kaynaklık ettiğini göstermeye çalıştık. Diğer bir ifadeyle, Foucault'nun güç ilişkilerinin modern toplumlarda nasıl (hangi kategoriler altında) algılanması gerektiğine ilişkin görüşlerini aktarmaya çalıştık. Özetle, Foucault'nun işaret ettiği güç, karakteristik olarak merkezî bir noktada algılanmaması veya belirli bir kesime atfedilmemesi gereken bir yapıya sahiptir. Nitekim, modern toplumlarda güç kategorileri, belirli bir sınıfın tekelinde bulunan, kolaylıkla ortadan kaldırılabilir veya hedef gösterilecek bir şey değildir. Dolayısıyla, güç, sürekli üretilen, herhangi zaman ve mekân içerisinde varlık kazanan, özellikle söylemlere ve eylem biçimlerine içkin bir şeydir. Foucault, gücün yapı-fail-özne ve söylemsel olan-söylemsel olmayan (ifadelere dökülen-kurumsal olan) boyutunu ortaya koyarken, Nietzscheci güç anlayışını model alır. Foucault, Nietzsche'nin, Batılı değerlerin kapsamlı bir eleştirisini gerçekleştirirken ortaya koyduğu güç anlayışını, yani, öznenin benlik bilincine işleyen bir arzu (istenç) biçimi olarak güç tanımını kullanarak kontrol bilincinin modern toplumlarda nasıl yaygınlık kazandığını göstermeye çalışır. Bu anlamda, o, Nietzsche'nin güç anlayışını geliştirirken onun başlattığı eleştiriyi daha da ileri götürmeyi hedefler. Şimdi, Foucault'nun, Nietzsche'nin düşüncelerinden hangi noktalarda etkilendiğine ve bu düşünceleri hangi bağlama genişlettiğine değineceğiz.

1.3. Nietzsche Etkisi

Nietzsche, ilk kez kendisi tarafından formüle edilen ve daha sonra başkaları tarafından derinleştirilen, klâsik felsefenin dışına çıkararak kalıplaşmış tüm doğruların sorgulandığı bir düşünce geleneğini temsil eder. Kant başlangıç noktasına yerleştirilecek olursa, yöntem ve üslup bakımından olmasa da, Deleuze'ün ifadesiyle, Nietzsche onun başlattığı eleştiri geleneğini götürülebilecek en uç noktaya taşır (Bague, 1996: 99). Bu eleştirel tutum pek çok yönüyle yıkıcıdır, ancak kalıplaşmış kabuller yerine daha yaratıcı imkânların kapılarını açacak bir yıkım. Nietzsche, bir bütün olarak değerlendirildiğinde, kendilerini ulaşılmaması gereken hakikatler olarak hissettiren tüm dogmatik değerlerden kurtulmaya ve Batı felsefesinin derinlerine kök salmış tüm büyük putları yıkmaya çalışır. Bunun için, o, ilk olarak, yüzyıllardır egemenliğini sürdüren ve insanî arzuları zincire vuran bu yerleşik eğilimlerin altındaki öldürücü tavrı göstermeye çalışır. Ona göre, bu tavır, en başta bireyin kendi öz gerçekliği olan ruhun coşkulu yanını (insanın vecd halini) köreltmüş, bunun yerine sadece akla dayalı bir yapı inşa etmiştir. Sokrates'ten başlayan felsefe geleneği, Platon ve Aristoteles'le birlikte bireyin gerçek benliğinin tümünü bastırarak sadece akıl ekseninde bir bilinç, Apolloncu bir bilinç yerleştirir. Oysa Nietzsche'ye göre, aksine bireyin gerçek benliği Apolloncu akıl kutbuna değil Dionysosçu bilince bağlıdır. Bu nedenle, kutsal ve değerli kabul edilen özgür irade önündeki bütün engeller yıkılmalı, yerine güç istenci, yani üst insana ulaşmayı mümkün kılan Dionysosçu varoluş yerleştirilmelidir (Nietzsche, 1997: 85-97).

Foucault Nietzsche'nin açtığı yolda ilerleyen, Edward Said'in deyimiyle, onun en iyi takipçisi olan bir düşünürdür (Said, 1999: 174). Nietzsche'de Dionysosçu ruhu egemenliği altına alan Apolloncu akıl karşıtlığı Foucault'nun düşüncelerinde aklın deliliği tahakküm altına alması karşıtlığına dönüşür. Benzer bir tema kelimeler ve şeyler arasındaki karşıtlıkta görülür. Rönesans'tan klâsik epistemeye geçiş, aynı zamanda kelimelerin şeyleri temsil etme özelliğini yitirmesini, dil ve anlamın bir belirsizlik içine düşmesini simgeler. Sözcükler ve şeyler arasındaki temsile dayalı bağ çözülür ve aradaki bütün temel benzerlikler yitirilir. Nesnelere değerini veren şey, artık onlara iliştilen etiketler (isimler) değil, sınıflandırılmalarını mümkün kılan tablodur (Foucault, 2001: 83-125). Modern epistemede insanı kendi bilgi nesnesine dönüştüren ve insanî arzu ve etkinliklere bir düzen empoze etmeye çalışan güç, klâsik epistemede şeylere düzen veren gücün dönüşme uğramış bir uzantısıdır. Nietzsche'nin "putları

yıkılım” sloganı Foucault’da ‘olduğumuz şeyi reddetmek’, yani bireye empoze edilen düzenleyici güce direnmek olarak yeniden ele alınır. Bu anlamda Foucault, Nietzsche’nin başlattığı yıkıcı eleştiriyi insan bilimlerine yönelterek sürdürür.

Nietzsche ve Foucault’nun düşünceleri arasındaki yakınlık, bu anlamda, ilk olarak egemen değerler ve yargıların sorgulanmasını içerir. Foucault, bir bakıma, egemen değerlerin birey üzerinde birer baskı aracına dönüştüğü düşüncesini Nietzsche’den alır. Nietzsche, bireyin gerçekliğini Hıristiyanlık ahlâkının doğrularına göre belirleyen toplumsal kalıpların kişinin kendi öz bilincine ulaşması önündeki en güçlü engel olduğunu göstermeye çalışırken, Foucault, modern toplumlarda bunun bilimsel ve idari yollarla nasıl uygulandığına işaret eder. Ancak, Foucault, Nietzsche’nin bireyin üst insana ulaşmasını engelleyen baskıcı gücün total ve belirleyici karakterlerini göstermek için söylem kavramına başvurur. Söylem terimi, bir anlamıyla, dinsel ve ahlakî düşünceler dâhil, insan bilincini şekillendiren tüm hakikat yanılımalarını anlatmak için kullanılır. Bu kavram sonraki bölümde farklı anlamlarıyla ayrıntılı olarak betimleneceği için burada kısaca değinilecektir. Foucault’nun düşüncelerinde (buradaki anlamıyla) söylem, Nietzsche’de ‘değer’ ve ‘kutsal olana’ ilişkin konuşma ve davranma biçimlerine benzer anlamda kullanılır. Özellikle, Nietzsche, hem *Ahlakın Soykütüğü Üstüne* hem *İyinin ve Kötünün Ötesinde* adlı yapıtlarında, değerlerin değerini belirleyicilikten aldığını, bu anlamda ‘iyi’nin de ‘kötü’nün de bir çeşit yorum olduğunu ortaya koyan bir anlayışla bireysel perspektifi sürekli olarak öne çıkarmaya çalışır. Bu düşünceye göre, toplum tarafından bireye empoze edilen değerler terk edilmeli, bireyin salt kendisi tarafından oluşturulacak üst değerler benimsenmelidir. Bu ise, Nietzsche’ye göre, ancak klâsik anlamlarıyla ‘iyi’, ‘kötü’, ‘hayır’, ‘şer’ gibi tanımlardan tümüyle uzaklaşarak mümkün olabilir (Nietzsche, 1998: 35-62; 1997).

Nietzsche’nin Aydınlanmacı ilerleme fikrine karşı kuşkulu tavrı büyük ölçüde Foucault’nun düşüncelerinde de mevcuttur. Nietzsche’ye göre, Aydınlanmanın getirdiği rasyonel düşünce, doğruluk ve hakikat gibi anlayışlar –karşı bir perspektifle ele alındıklarında– insanlık açısından savunulacak hiçbir zorunlu temele ve pratik öneme sahip değillerdir. Aydınlanmayla dayatılan ve ilk bakışta insanî ayrıcalıklar olarak görünen bu idealler, özgür bilincin yaratıcı gücünü dizginleyerek üst insana ulaşmanın

tüm imkânlarını yok eder. Nietzsche'ye göre, bu kabuller, sadece, insanı farkında olmadan çıkmaz bir sokağa sürükleyen yorum² biçimlerinden ibarettir. Mutlak anlamda doğru ve verili bir temele dayanmayan bu idealler, Hıristiyanlığın canlılığını yitiren dilini yeniden kullanan Aydınlanmacı aklın insanlığa sunduğu yanılsamalardan başka bir şey değildir. Bu anlamda, Nietzsche, hakikatten ziyade hakikatin belirleyici gücünü açığa çıkarmayı amaçlayan eleştirel bir perspektivizm türünü benimser. Foucault, bu yaklaşımı daha da ileri götürerek bilim, eğitim ve ceza kurumları gibi iktidar mekanizmalarının bireyi içinden kurtulması imkânsız bir güç ilişkileri ağına hapsettiğini öne sürer. Öte yandan, Foucault, Nietzsche gibi, Aydınlanma düşüncesinin merkezinde yer alan ve sonraları Kant tarafından geliştirilen akıl ve ahlâk kategorilerini problemleri formülasyonlar olarak görür. Her iki düşünür de, rasyonel ve ahlâkçı kategorilerin, bireyselliğin göz ardı edilmesine ve tahakkümün çeşitli biçimlerini onaylamaya yol açtığını öne sürer. Örneğin, Nietzsche'ye göre, Aydınlanmacı söylemin temelinde yatan özgürlük kesinlikle akılcı (Apolloncu ilkelere uygun) bir biçimde uygulanmak zorunda olmasından dolayı birey kendisini rasyonel bir biçimde kurulmuş evrensel ahlâk yasalarına itaat eder hâlde bulacaktır (Foucault, 2000d: 246-249). Foucault ise, Aydınlanmacı aklın Batı toplumunda merkezî bir konuma sahip olmasının, deliliğin kökten ve şiddetli bir biçimde dışlanmasına yol açtığını düşünür. O halde, ilk olarak karşı çıkılması veya yıkılması gereken temel şey, dışlama veya kapatma uygulamaları değil, rasyonel söylem ve evrensel ahlâk yasası gibi evrenselleştirilmeye çalışılan baskıcı değerlerin meşrulaştırıcı temelleridir. O, bu mekanizmalara karşı direnmek için Nietzscheci perspektivizmi kabul ederken, bu yolla iktidar söylemlerinin bazı noktalarda kırılabilmesi için inancını da taşır. Aynı zamanda, Foucault, Nietzsche'nin hakikat ve değerleri sorgulama tarzına benzer yollarla, anlamlandırmanın egemenliğini aşdırmak için doğruluk istencinin sorgulanması gerektiğini düşünür.

Foucault'nun sosyal bilim anlayışı ve metodolojisinin en önemli hazırlayıcı kaynağı bu anlamda Nietzsche'dir. Foucault, kendisinden önceki sistematik felsefenin ve diğer sosyal bilimlerin hegemonik bir yapıya sahip olduklarını Nietzscheci yollarla gösterir ve bu yolla yerleşik algı biçimlerinin dışına çıkan bir bilimsel anlayış geliştirir. Ancak o, Nietzsche'nin sadece perspektif bakımından değil, yöntem bakımından da takipçisidir. Nietzsche'nin tarihsel çalışmaları, günümüzü anlamak bakımından

² Nietzsche'ye göre, kişinin bir davranışı öbürüne tercih etmesinin hiçbir zemini yoktur. Zira, "ahlâki olgu diye bir şey yoktur, olguların sadece ahlâki yorumları vardır... (108. Aforizma)" (Nietzsche, 1997: 85).

bugünden geçmişe doğru yapılan analiz biçimleri içerir. Bu en açık biçimde Foucault'da da görülür. Onun çalışmaları, genel anlamda yirminci yüzyılın temel problemleri çerçevesinde mevcudun tarihini yapma amacı güder. Nietzsche'den olduğu kadar, Foucault'nun hem yöntem hem eleştirel tutum açısından etkilendiği birçok düşünür olmakla birlikte, yirminci yüzyılda Fransız düşünce dünyasında gerçekleşen ve yeni yaklaşımların ortaya çıkmasına kaynaklık eden yoğun tartışmalar, Foucault'nun eleştirel tutumunun şekillenmesinde ve özellikle de yeni metodolojik kavramlar geliştirmesinde oldukça önemli rol oynar. Şimdi, izleyen bölümde sadece etkileri açıkça görülen düşünürlere ve bu düşünürlerin Foucault'ya hangi noktalarda fikri bir kaynak oluşturduğuna değinilecektir.

1.4. Yirminci Yüzyıldaki Bazı Tartışmalar ve Foucault

Foucault, tüm Fransız düşünürleri gibi, kendini Hegel'in düşüncelerinden kopmaya çalışan biri olarak görür. Ona göre, Hegelci mutlak diyalektiğin yarattığı çıkmaz yüzyılın tüm Fransız düşünürlerinin aşmaya çalıştığı temel bir problemdir. Bu çıkmaz, Alman idealizminin sürekli ilerleme fikrinin (veya Hegel'in belirttiği, "aklın gerçekleşme alanı" olarak tarih kavramsallaştırmasının) tarihi denetlenmesi imkânsız bir şey olarak sunmasından kaynaklanır. Zira, Hegel'in, devletlerin ve halkların sürekli ilerleme içinde oldukları iddiası, "somut tarih araştırması"yla asla doğrulanamaz. Bu sadece Aydınlanmacı bir ideal olarak ahlâkî plânda benimsenmesi gereken bir idealdir, yoksa bir "tarih kategorisi" değil. Nitekim, Hegelci diyalektik, tarihi olduğu kadar hem toplumsal dünyayı hem doğa dünyasını aynı ilkelerin belirlenimi altına sokan determinist bir evren tasarımına yol açar. Dolayısıyla, tarihe mantıksal-kurgusal bir şema ile yönelmek ve tarihte bu şemanın aslında kendisinden başka bir şey olmayan bir rasyonalite olduğunu söylemek, toplumsal olguların bilimsel bir analizini yapmanın aksine, spekülâtif bir şekilde yorumlanmasıyla sonuçlanır³. Buna karşılık, Hegelci diyalektiğin ve genel anlamıyla 'Alman İdealizmi'nin egemen söylemlerinden kurtulmak amacıyla bireyin aktif yönü olarak kabul ettiği insan duygularını felsefenin gündemine yerleştiren ilk düşünür Bergson'dur (Descombes, 1993: 35). Hegel'in diyalektiği, ilk zamanlarda olmasa bile, çağdaş Fransız düşüncesinde (özellikle tarihçiler açısından) ciddi bir krizi temsil eder ve bu krizi aşma çabası, dolaylı da olsa

³ Tarih Felsefesi Ders Notları, *Alman Tarih Okulu*, Doç. Dr. Ümit Tatlıcan, 2002.

varoluşçuluktan post-modernizme kadar birçok tartışma üzerinde etkili olur. Foucault, dolaylı olarak ve genellikle Bergson'un düşüncelerini Hegelci diyalektiği aşmak amacıyla belirli ölçülerde kullanan düşünürlerden biridir. Ancak, o bunun olanaklarını Bergson'dan farklı yollarla araştırır. Erken dönem çalışmalarında Foucault'nun bu amaçla başvurduğu ve kısmi olarak etkilendiği düşünürlerin başında Bachelard, Canguilhem, Serres, Althusser, Lévi-Strauss ve Freud gibi isimler gelir.

Foucault'nun Nietzsche'den sonra önemli ölçüde yararlandığı ilk isim Gaston Bachelard'dır. Bachelard, epistemolojiyi bilimsel çalışmaların önemini ortaya koyabilecek bir alan olarak görür ve bilimsel ilerlemelerdeki temel dönüşümleri ifade etmek için 'epistemolojik kopuş' kavramını kullanır. Ona göre, bilim adamının incelediği uzay felsefi bakışın gördüğü uzaydan oldukça farklıdır, zira bilim adamının ortaya koyduğu bilimsel düşünce gördüğü uzaya bağlıdır (Bachelard, 1995: 37-45, 77-90; 1988: 63-84). Araştırmacının bilimsel bir olguya baktığında gördüğü şey, bir etkinlik alanı olarak bilimi olduğu kadar bilimsel pratiklerin doğasını da belirler. Öte yandan, epistemolojik konjonktürde meydana gelen herhangi bir kopuş bilimsel ilerlemelerde meydana gelen kırılmaların da sonucudur. Foucault'nun yazılarında bu düşüncenin etkileri doğrudan ve dolaylı olarak görülebilir. O, epistemolojik kopuş kavramını muhtemelen öğrencisi olduğu Althusser'den alarak ve bunu daha genel bir bağlama yerleştirerek belirli bir dönemin hâkim bilgi anlayışı ve kültürel eğilimlerinde meydana gelen dönüşümü anlatmak için kullanır. Örneğin Althusser, Marx'ın düşüncelerindeki epistemolojik kopuştan söz ederken, Foucault Marx'ın düşünsel anlamda yarattığı epistemolojik kopuşu vurgular. Ancak, Foucault'da kopuş, sadece bireyin veya bireyler topluluklarının yarattığı etkiyi değil, aynı zamanda toplumsal düzeyde üretime, teknoloji ve idari uygulamalara bağlı olarak meydana gelen dönüşümleri içerir. Bununla beraber, Foucault, gözetim olgusuna odaklanırken ve gözetimin modern toplumlardaki gelişimine dikkat çekerken yine önemli ölçüde Bachelard'ın etkisindedir. Bachelard, imgelemin işleyişi ile dış dünya algısı arasında doğrudan (belirleyici) bir ilişki olduğunu ve imgenin algıdan önce geldiğini öne sürerken (Bachelard, 1995: 119-120), Foucault'nun gözetimin insanın ontolojik kimliği ve benlik bilincinde yarattığı bölünmeyi ifade eden biyo-iktidar kavramını geliştirmesinde ilham kaynağı olur. Birey, kendini diğerlerinin gözünde bir kişi olarak yok etmemek için çevrenin bakışları (göz tarafından her an yakalanma tehdidi) altında,

davranışlarını dizginleyerek benlik-imgesini güvence altına alacak eylemlerde bulunur. Gündelik hayatta sıradan insanlar için doğal olan bu toplumsal olgu, (diğer bölümde açacağımız gibi) modern devletin idari kurumları tarafından kullanılan etkili bir kontrol aracına (Panopticon⁴) dönüşür.

Foucault'nun düşüncelerinde etkili olan bir diğer düşünür bir bilim felsefecisi olan hocası Georges Canguilhem'dir. Canguilhem, bilimsel araştırmalarda salt empirik çalışmalara önemli eleştiriler getirerek, bilimin, mevcut kabullerin aksine süreklilik içinde olmayıp, süresiz bir gelişim sergilediğini savunur. Bu düşünce, Foucault'yu bilim ve toplumsal tarihte mevcut olaylar ve olguların sürekli bir akış halinde gerçekleşmediği inancına götürür. Öte yandan, tıp tarihine ilişkin yaptığı incelemelerle normal ve patolojik olanın bakış açısına göre değişebildiğini düşünerek bu kavramları yaygın anlamlarından farklı bir biçimde tanımlayan Canguilhem, açık bir şekilde Foucault'nun deliliğe bakış açısını etkileyerek bir bakıma çalışmalarının alacağı yönü belirler. Ek olarak, Canguilhem, değerler konusunda Nietzsche'nin düşüncelerinin bilimsel alanda geçerliliğini göstermeye çalışarak, araştırmacının sahip olduğu perspektifin bilimsel çalışmanın sonuçlarını belirlediğini düşünür (Bozkurt, 1995: 280-281).

Bilim ve sanat arasındaki etkileşimi ortaya koymayı amaçlayan Michel Serres Foucault'nun düşünceleri üzerinde etkili olan bir diğer isimdir. Serres, yapısal analizi özellikle insan bilimlerinde daha kullanışlı hale getirmeye çalışan farklı bir yapısalılık türünü benimser. Ona göre, içerik analizine dayalı bir modelle yürütülen her uygulama yapısalcı bir çalışmadır ve bu anlamda bilimsel olandan sanatsal olana her etkinlikte yapısal bir ağ görmek mümkündür. Serres'nin yapısalcılığı, mimari unsurları veya dil

⁴ Panoptikon Jeremy Bentham'ın düşüncelerinin örnek teşkil ettiği ve Foucault'nun yeni bir güç modeli olarak gördüğü bir kontrol altında tutma aracıdır. Onyedinci ve onsekizinci yüzyıllarda ortaya çıkan daha etkili ve kullanışlı bu model, insanlara sürekli fiziksel cezalar uygulamaktan ziyade, onları sürekli gözetim altında tutmaya çalışır. Panoptikon, görevlilere suçluları tam olarak tek ve sürekli bir bakışla gözetleme imkânı veren bir yapıdır; içerden aydınlatılan birkaç hücrenin etrafında, ortada yükselen bir gözetleme kulesi, gözetleme memurunun gözlenenler tarafından görülmediği daire biçiminde bir binadır. Bu hücrede yaşayanlar gözetleme memurunu göremezler, ancak onun bakışlarından kaçmanın imkânsız olduğunun ve (potansiyel olarak) ona her zaman tâbi olduklarının farkındadırlar. Memur orada olmasa bile, bireyler –Panoptik bir etkiyle– her an gözetlendikleri hissine kapılarak, davranışlarını büyük ölçüde kontrol altına alırlar. Bu yüzden, neticede, gözetim ilkesi içselleştirilir ve bu anlamda, gücün işleyişi, (hükümdar gibi) bazı dış birimlerin bilinçli bir uygulamasından ziyade otomatik bir süreç haline gelir. Foucault, bu metaforu kullanarak modern dünyada gözetim ve kontrolün tüm toplumu kapsayacak biçimde işlediğini göstermeye çalışır. (Foucault, 2000b: 295-296).

formlarını içeren yapısal bir modelden ziyade, matematikteki kombinasyonlar sistemine benzer içerimlere sahiptir. Serres, yapısal analizleriyle, bilimsel-sanatsal yapıtların sürekli değişen ve yeniden-üretilen bir içerikle karşımıza çıktıklarını düşünür. O, bilimsel ve sanatsal yapıtlardaki bu durumu, sürekli kılık değiştiren ve bu kılıklarla farklı kişilik tiplerine bürünebilen *soytarı* figürüyle açıklamaya çalışır (Lechte, 2006: 122; Descombes, 1993: 88). Bu yapısal analiz biçiminin nispeten etkisinde kalan Foucault, benzer bir yolla kelimeler ve şeyler, ekonomi ve biyoloji, biyoloji ve dil arasındaki ilişkisel bağları tespit etmeye çalışır. Özellikle, Aydınlanmacı aklın karakteristiği olan rasyonalitenin düzenleyici ilkelerinin her epistemede aynı temele dayalı ancak farklı söylemlere bürünerek ortaya çıktığı düşüncesi Foucault'nun yazılarında açık bir biçimde görülebilir. Örneğin, delilere yönelik uygulamalar ve yaptırımlar her episteme döneminin hakîm kabullerine göre değişik biçimlerde ortaya çıkar. Bu düşünce, *Deliliğin Tarihi*'nde sürekli kılık değiştirerek aklın tahakkümünden kaçan deli-bilge *Kral Tristan* örneğiyle analogiler kurularak pekiştirilir.

Bachelard, Canguilhem ve Serres Fransız düşünce geleneğinde kendilerine özgü radikal yaklaşımlarıyla bilinen bilim felsefecileridir. Her üç düşünür de bilimsel pozitivismi ve onun sosyal bilimlerdeki belirleyici gücünü kırmayı amaçlar. Foucault, onların bilimsel ilerleme fikrine karşı geliştirdikleri eleştirel iddiaları paylaşırken, sonraları onlardan farklı bir yaklaşıma, yapısalcı çizgiden ayrılarak post-yapısalcı düşünceye kayar.

Önceki bölümde, Foucault'nun Descartes'la başlayan rasyonalist düşünceyi yıkma çabasından söz etmiştik. Foucault, özneyi tarihsizleştirerek veya aşındırarak, muhtemelen bir anlamda onu fail olarak yeniden ele almanın farklı yollarını araştırır. Onun arkeolojik çalışmaları açık bir şekilde yapısalcılığın, özellikle kısmen Lévi-Strauss'un yapısalcı düşüncelerinin etkisi altındadır. Cuff *vd.*'nin ifadesiyle, Strauss'un yazılarında “yapısalcı model zihin konusunda Freudcu bilinçdışı kavramının esinlendirdiği düşüncelerle bir araya getirilir” (Cuff *et al.*, 1998). Lévi-Strauss da, Foucault gibi, insan bilimlerinin asıl amacının insanı biçimlendirmek değil insanî temel yapıları araştırmak olduğunu ileri sürer. Bunun için, Strauss'un insanı ve kültürel olguları araştırırken başvurduğu en önemli araç –genel yönelimlerin aksine– temel yapılara veya diğer bir ifadeyle kollektif ‘zihinsel yapılar’a ulaşmayı mümkün kılacak

bir yapısal analizdir (Skinner, 1997: 220). Böylece, onun yöntemiyle insan bilimleri, doğrularını yapısal öncüllerden, yani toplumun kollektif bilincinde gömülü kodlardan hareketle elde edecekti. Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*'de, Lévi-Strauss ve diğer yapısalcı düşünürler gibi, toplumsal tarihte olduğu kadar insan bilimlerinin gelişiminde de bir süreklilikten söz edilemeyeceğini göstermeye çalışır. Ona göre, her dönemde farklı bilimsel disiplinlerin açıklamalarına konsensüs kazandıran ve uygulamalarını ortak bir yönelimde birleştiren paradigma benzeri yapılar mevcuttur. Ancak bu yapılar, varlıklarını sadece bilimsel düşünce ve açıklamalarda değil, gündelik söylemler ve bireysel etkinlikleri de içerecek biçimde her alanda hissettirirler. Bu anlamda, Foucault'nun *Kelimeler ve Şeyler* adlı yapıtı, bu tarihsel yapıları ve bir bakıma Strauss'un keşfetmeyi amaçladığı kültürel kodları aramayı içerir.

Foucault'nun düşüncelerinde etkisi olduğunu düşündüğümüz bir diğer isim Althusser'dir. Althusser, özellikle ideoloji ve devletin ideolojik aygıtları hakkındaki yazılarıyla Foucault'nun en çok iktidarın kaynaklarını analiz biçimi üzerinde etkili olur. Althusser'in düşünceleri, Foucault'nun modern devletin geliştirdiği kontrol araçlarıyla ilgili tespitleri üzerinde doğrudan ve dolaylı etkilere sahiptir. Althusser'e göre, devlet 'denetim aygıtları' ve 'baskı aygıtları' olmak üzere iki tür kontrol biçimini elinde tutar. Modern devlet, gücünü sürdürmesini mümkün kılacak polisiye kurumlar ve ordu gibi asayiş kurumlarına sahip olduğu halde, doğrudan baskı uygulamak yerine aile, kilise, eğitim kurumları ve medya gibi ideolojik ve kültürel denetim aygıtlarını kullanır (Althusser, 2003: 58-59). Devlet gücünün toplum bilincinde ideolojik yollarla kazandığı meşruluk Althusser'de modern yönetimin doğasına içkin bir özellik olarak ele alınırken, bu düşünce Foucault'nun yazılarında (sonradan açacağımız) biyo-iktidarın işleyişini mümkün kılan yönetim zihniyeti (governmentality) kavramı çerçevesinde tartışılır. Foucault da Althusser'e benzer biçimde, insan bilincinde içselleştirilen kontrol biçiminin modern devletin idari kurumları tarafından sağlandığını düşünür. Ancak bu kez ideoloji kavramına dayalı olarak değil, özneyi merkezi konumundan uzaklaştıracak şekilde söylemlere ve normal-patolojik ayırımına dayalı olarak.

Foucault, amaçladığı projeyi gerçekleştirmek için tarihsel verilere başvurduğunda, bunu Nietzscheci perspektifle yapmakla beraber, onun tarih-yazımı biçimini kullanmaz. Gerçekte, tam anlamıyla, Nietzsche'nin bir tarih-yazımı metodu

olduğunu söylemek güçtür. Bu nedenle, Foucault, tarih-yazımında farklı bir geleneğe, Annales Tarih Okulu'nun tarihsel çalışmalarına başvurur. Annales Tarih Okulu, özetle, tarihte belirleyici gücün siyasal süreçler ve olaylar değil, toplumsal olaylar ve olguların derinlerinde yatan ekonomik ilişkiler ve örüntüler olduğunu öne sürerek, bir disiplin olarak tarihin amacının bu ilişki ve örüntüleri ortaya çıkarmak olduğunu düşünür. Annales Okulu için, tarihe yön veren bu ilişkilerin doğrudan gözlenebileceği yer pazar ilişkileridir. Pazarı belirleyen temel şey bir yönüyle coğrafi koşullar ve bu koşullara bağlı olarak şekillenen mübadele ilişkileri olduğu için, tarihçi sadece siyasal olaylara endeksli bir tarih-yazımında birçok unsuru gözden geçirir. O halde, tarih daha ziyade siyasal olaylar toplamına odaklanan bir disiplin olmaktan çıkarılarak bizzat maddi uygarlık analizlerine yönelmeli ve geçmiş olaylar arşivini yağmalayarak tarihsel dokümanları yeniden yapılandırmalıdır (Burke, 2006: 75-86; Foucault, 1999: 13-14). Bu düşünce Foucault'nun tarihe bakışını önemli bir ölçüde etkiler. Ancak, Foucault, tarihsel sürecin temel belirleyici olgularını ekonomik ilişkiler ve örüntüler olarak gören Annales Okulu'ndan belirgin bir biçimde ayrılır. O, genel anlamıyla düşünüldüğünde, siyasal nedenlerin ekonomik ilişkileri şekillendiren ve bu ilişkilere başından beri noktayı koyan güç olduğunu düşünür. Ancak, onun söz konusu ettiği siyasal nedenler Marx'ın açıklamalarında yer alan siyasal veya ekonomik olayların determinist bir kabulünü içermez. Bu nedenle Foucault, tarihe yön veren dinamikler konusunda Annales Okulu ve Marksist teorilerden farklı bir bakış açısına sahiptir. Ancak o hem veri toplama yöntemi, hem yapısal faktörleri tespit etme çabası içinde Annales Okulunun tarih-yazımı yöntemini büyük ölçüde kullanır.

Foucault, insan bilincine ilişkin analizleriyle günümüze kadar keşfedilmemiş gizli yapıları ortaya koyması bakımından, Freud'un sosyal-bilimsel teoride oldukça önemli bir kopuş sağladığını düşünür. Bir anlamda Foucault, zımnen, (Lévi-Strauss'a benzer şekilde) derin yapıları ortaya çıkarmak için kullanılabilir bir analiz biçimi geliştirmeyi amaçlar. Daha açık bir ifadeyle, Freud'un bilinçdışını analiz biçimini hedefleyen bir metodolojik araç üretmeye çalışır. Öte yandan, Foucault, Freud'un analiz biçiminin bir süre sonra kalıplaşarak her şeyi kendine göre açıklayan egemen bir söyleme dönüşmesi nedeniyle yarattığı kopuşun yeterli olmadığını (Foucault, 2003a: 90, 98, 117) vurgulayarak onu eleştirir. Ancak, Foucault'nun bu çabasının, bir ölçüde *Psikoloji ve Ruhsal Hastalık* ile *Deliliğin Tarihi*'nde başladığı ve son dönem

çalışmalarına kadar uzandığı söylenebilir. Foucault'nun bu tespitleri ve düşünceleri kendisinden sonra Deleuze, Guattari ve Kristeva gibi düşünürlerin psikanaliz eleştirileri üzerinde de etkili olur.

Son olarak, kendi tezlerini yüzyılın ortalarında Marksist düşüncenin yarattığı büyük hayal kırıklığının ardından ortaya koyduğu için, Foucault'yu tezlerini bu düşüncenin açmazlarına takılmadan oluşturmaya çalışan bir düşünür olarak görmek mümkündür. Özellikle, Mayıs 1968 olaylarının yarattığı hayal kırıklığının Fransız düşüncesinde acil bir çözüm ihtiyacını temsil ettiğini düşünen Foucault'nun çalışmalarının bir arayış⁵ olduğu söylemek mümkündür.

Artık Foucault'nun bilim anlayışı ve metodolojisinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacağını düşündüğümüz kavramsal araçlarına geçiyoruz. Foucault'nun düşüncelerinde kendine özgü birçok kavram ve tartışma olsa da, bu bölümde sadece çalışmamız açısından önemli gördüğümüz terimlere değinilecektir.

⁵ Foucault'nun çalışmalarında yaşanan vurgu değişimi söz konusu dönemden itibaren gerçekleşmiş ve o tarihsel arkeolojik analizlerinden siyasal soykütüğü çalışmalarına geçmiştir. Metodolojisinde bir farklılık olmadığı gibi, her iki çalışma da açık ve güçlü bir şekilde birbirinin devamı olarak görülebilir.

II-İKİNCİ BÖLÜM:

FOUCAULCU METODOLOJİNİN KAVRAMSAL GELİŞİMİ

2.1. Episteme-Söylem

Foucault'nun düşüncelerinde episteme ve söylem kavramları çoğu kez birbiriyle ilişkili terimler olarak kullanılır. Onun tüm yazıları kendi özel söylem analiziyle ilişkilidir. Ancak, bir ölçüde uzun ve dağınık yazılarında yer alan ve düşüncelerinin çekirdeğini oluşturan bu kavramlar açık bir biçimde tanımlanmamış ve sınırlandırılmamıştır. Onlar, kimi zaman bağlama göre anlamları değişebilen özel bir metodolojik bakış açısı için tasarlanmış kavramlaştırmalardır. Bu kavramlarda olduğu gibi onun arkeoloji ve soykütüğü fikirleri apaçık birer anlayış değil, daha ziyade mevcut bir teorik düzlem veya kalıba sığmayan bağlamlara sahip düşünce sentezleri olarak görülür. Bu bölümde, Foucault'nun bu kavramlarının büyük ölçüde hangi değişken anlamlara sahip olduğunu ve onun metodolojik çalışmalarıyla ilişkisini tanımlayıp, episteme ve söylem fikrinin sosyolojik açıdan hangi noktalarda kullanışlı olduğuna değineceğiz. Foucaultcu metodolojik kavramlar, onun yazılarında değişken bir biçimde ve bizzat tanımlanmadan kullanıldıkları için, bu terimleri ait oldukları yapıtlara referansla açmaya çalışacağız.

Foucault, bir anlamda çalışmalarının kendine özgü yönelimlere sahip olduğunu ve bu çalışmaların modern sosyal bilimlere (en azından sosyoloji, felsefe ve tarihe) bağlı olmadığını düşünür. Bu çalışmalar, başından sonuna kadar aynı bağlam içinde ve belirli bir teorik çerçevede kalmaz, aksine birçok açıdan tarihe ve kısmen felsefe ve sosyolojiye bağlı olarak ilerler. Bu nedenle, Foucault'nun çalışmalarını belirli bir disiplin veya düşünce kampı içinde değerlendirmek yerine, geniş bir entellektüel bağlamda ele alıp, çalışmalarını bir analiz biçimi olarak görmek gerekir. Bu analiz biçiminde iki kavram da insanî pratikleri anlamaya ve bu pratiklerin kaynaklarını deşifre etmeye yöneliktir. Ancak bu kavramlar, özellikle söylem fikri, hem araştırılması gereken insan etkinliklerinin bir parçası hem bu etkinlikleri dönüştüren veya onların oluşumuna yol açan bir eylem nedeni olarak okunmalıdır. Burada söylem farklı bir anlamda, eylemi yönlendiren veya şekillendiren işlerlikteki mit⁶ olarak kullanılır.

⁶ Burada, mit kavramını, uzun zaman dilimlerinde yaygın olarak dile getirilen alegorik nitelikteki söylenceler anlamıyla alıyoruz.

Kavramın önemli bir özelliği, Foucault'nun onu iki farklı pratik alanı olarak, 'söylemsel pratikler' ve 'söylemsel olmayan pratikler' olarak kapsamlı bir biçimde ele almasıdır. Bu ayrım sayesinde Foucault, "açık ve kamusal"⁷ alanları ele alarak ve bu alanlarda söylenen ve yazılanları analiz ederek geriye-dönük bir tarihsel yapı-fail tartışmasını başlatır. Nitekim, *Kelimeler ve Şeyler* ilk bakışta yüzeysel görünen bu tartışmanın giderek derinleşen ve sonunda faili dışarıda bırakan bir sonuç bölümüyle biter (Foucault, 2001: 479-539). Foucault bu metni, muhtemelen, bireysel eylemlere yön veren ve bu eylemlere nüfuz eden kalıplara referansta bulunan yapısal düşüncenin etkisi altında yazar. Ancak ileride değineceğimiz gibi, bu yapıt başından sonuna kadar yapısal bir analiz değil, Foucault'nun yönteminde olduğu kadar yaklaşımındaki değişimin de izlerini barındıran bir geçiş çalışmasıdır. Foucault teorik anlamda yapısalçı çizgiden uzak dursa da, daha az teorik olan ilk iki çalışması *Deliliğin Tarihi* ile *Kliniğin Doğuşu* ve felsefî bir tartışma metni olan *Kelimeler ve Şeyler* yapısalcılığın temel bazı vurgularıyla örtüşür. Özellikle, söylem ve episteme yapısalcılıktan doğrudan ve dolaylı olarak alınan fikri içeriğe sahiptir. Bu perspektiften bakıldığında, epistemeler tarihsel-yapısal zaman dilimlerini, söylemler ise bu zaman dilimleri içinde birey ve organizasyonların eylem alanlarını biçimlendiren pratikleri anlatır. Epistemeler olarak kavramsallaştırılan tarihsel dönemler, düşüncenin nesnelere veya sözcüklerin şeylerle olan ilişkilerinin sorunsallaştırıldığı 'temsil' anlayışında açıktır. *Kelimeler ve Şeyler*'in amacı, onyedinci ve onsekizinci yüzyıllarda (klâsik dönemde) temsilin teorisi ile dilin, doğal düzenler, zenginlik ve değerler teorisi arasında varolan tutarlılığı göstermektir.

Kelimelerin şeylerle temsil ilişkisi içerisinde ve dilin şeylerin tartışmasız bir karşılığı olarak varoluşu, temsili işaretler düzeninin aynı zamanda bilgiye temel niteliğini kazandıran düzen olduğunu gösterir. Dolayısıyla, klâsik çağda, bir simgenin işaret ettiği şey ile ilişkisi hiçbir nicel ve somut fenomene dayanmazken, modern çağda aynı ilişki anlam ve anlamlandırmayla açıklanır. Kültürel kopuşların yaşandığı her çağda bilgi anlayışının da değişmesinin temel nedeni budur. Dolayısıyla, şeylerin ortak mekânında her unsur, bizzat ilişkinin gözlenebilir doğasıyla ilgilidir. Bu ilişki kendini en somut biçimde yaygın söylemsel pratiklerde ve söylemlerin döneme özgü yeniden örgütlenme biçiminde açığa vurur. Bu nedenle, Foucault, şeylerin düzeninin benzerliklerle kurulu tarihine işaret ederek, "şeylerin akrabalıklarının tablosu"nu ve

⁷ Foucault'nun 'söylemsel olan' ve 'söylemsel olmayan' kavramlarına benzer iki kavram olan 'açık' ve 'kamusal olan' kavramları Cuff vd.'ne aittir.

onların düzenini oluşturan dönüşümü “Batı kültürünün derin düzey değişikliği” içinde açıklar (Foucault, 2001a: 24).

Dile nüfuz eden ve bir olgular toplamını ifade eden söylemsel pratikler, Foucault’ya göre, ortak bir epistemenin şekillendiriciliği altında gelişir. Ona göre, her fikir ve bilginin kendine ait bir tarihi ve epistemolojik bir bağlamı vardır (Foucault, 2001a: 481). Ancak, Foucault tarihsel dönem ve bağlamın içini dolduran veya şekillendiren bir söylemsel süreklilik fikrine karşı çıkar. *Bilginin Arkeolojisi*, bir anlamda tarihin ve özelden bilim tarihinin mevcut bir bilgi birikimiyle ilerlediği ve bir söylem birliğine sahip olduğunu iddia eden tümevarımcı düşünceye saldırıdır. Foucault için, toplumsal tarihte olduğu gibi bilim tarihinde de olgular ve olayların kendilerine has özel bir ilişkiler tipolojisini ortaya koymak evrimci tarih anlayışının ütopyik bir söyleminden ibarettir. Söylemler art arda gelen bir olaylar katmanı olmadıkları gibi, onların ilişkili bir tablosunu oluşturmak da oldukça yapay ve zorlamaya dayalı bir betimleme olacaktır. Burada söylem kavramı iki farklı bağlamda kullanılır: (1) insan düşüncesini şekillendiren gündelik söylem ve söylemsel pratikler, (2) bilimsel düşüncenin veya bir disiplinin ifadeler toplamını oluşturan formel söylem ve söylemsel pratikler (Foucault, 1999). Foucault bir söylemsel düzeni dil sistemine benzetir ve bu düzenin dile benzer gramer kurallarına sahip olduğunu öne sürer. Nasıl sözcükler ve sahip oldukları temsil yeteneği gücünü bir dil biçiminden alıyorsa, bir söylem alanı da kendi iç düzenini ilişkili olduğu toplumsal bağlamdan ve büyük ölçüde bu bağlamın biçimlendirdiği toplumsal eylemlerden alır. Benzer şekilde, tarihsel bir epistemeye ait bilgiler, bir yandan aynı epistemede yer alan nesnel alanını düzenler ve sınıflandırılmasını mümkün kılarken, öte yandan büyük ölçüde bu alanın sınıflandırıcı etkisi altında düzenlenir ve yeniden üretilirler. Bu anlamda, bir söylem alanını araştırmak, Foucault için bu alanı dilsel bir analize benzer biçimde analiz etmeyi gerektirir. Bu vurgu, Foucault’nun yapısalcılıkla açık bir ilişkisi olduğunu gösteren, öznenin merkezden uzaklaştırıldığı *Kelimeler ve Şeyler*’in ana temasını oluşturur.

Öte yandan, Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*’nde, söylenmiş olanın ardındaki söylemi, söylemin içeriği ve niyetini analiz ettiğimizde (Foucault, 1999, 41-44) antropolojik bir özneye ulaşamayacağımızı kanıtlamaya çalışır. Bununla beraber, söylem kavramı üçüncü ve ilkiyle ilişkili bir bağlamda, insanların düşüncelerine nüfuz

eden ve bireyleri öznel konumuna indirgeyen iktidar söylemi anlamında kullanılır. Kavramın ilk iki anlamı, örtük olarak, büyük ölçüde *Deliliğin Tarihi*'nde episteme kavramıyla ilişki içinde ele alınır. Bilimsel ifadeler anlamında kullanılan formel söylem düşüncesi –ikinci anlamıyla– *Kliniğin Doğuşu*'nun ana temasını oluşturur (Foucault, 2002). İki yapıttan alınan örneklerle, Foucault'nun epistemik dönemlerin sınırını çizdiği ve söylem kavramını daha çok ikinci ve bazen üçüncü anlamıyla kullandığı *Kelimeler ve Şeyler*, onun arkeoloji çalışmalarından soykütüğü çalışmalarına geçiş (kimilerine göre, kopuş) evresini temsil eder. Ancak bu geçiş, arkeoloji ve soykütüğü çalışmaları arasında teorik bir farklılık olduğu anlamına gelmez, aksine her iki çalışma da birbirinden nispeten farklı alanlara uygulanan birçok açıdan sürekliliğe sahip birer metodolojik analizdir. Üç çalışma da, Ortaçağdan günümüze üç ayrı epistemenin etkisi altında gelişen tarihsel olguların arkeolojik analiziyle ilgilidir. Açıklamamızı klâsik bir değerlendirmeye sınırlandıracak olursak, Foucault'nun ilk eserinin ana konusu deliliğin ve delilik algısının epistemelere dayalı olarak değişimidir. Buradaki değişim, karakteristik bir birliğe sahip mevcut düşüncelerde veya kalıplaşmış homojen bir düzende veyahut toplumsal formasyonların sistemli doğasında yaşanan kapsamlı bir kopuşu değil, uzun tarihsel-yapısal dönemleri birbirine bağlayan genel bir örüntünün olmadığı anlamına gelen bir dönüşümü anlatır.

Foucault'nun arkeolojik çalışmalarının hiçbirinde sınırları kesin olarak konumlandırılmış bir dönemleştirme mevcut değildir. Aksine, Foucault, *Deliliğin Tarihi* ve *Kliniğin Doğuşu*'nda önceki bir epistemede meydana gelen bir olayın sonraki epistemelerden birinde –farklı biçimlerde olsa da– yeniden tekrarladığını yazar (Foucault, 2000a: 2002). Görünürde olan şey, ona göre, algılama tarzları ve meşrulaştırma biçimlerindeki değişimdir. Belirli bir çağa hâkim belli bir algı biçimi, o dünyada yaşayan insanların düşünceleri ve bilinçlerini şekillendiren ve dolayısıyla konuşma ve söylem biçimlerine işleyen örtük kabullere sahip oldukları anlamına gelir. Tekrar edecek olursak, Foucault'nun arkeolojik analizlerinde bir epistemenin şekillendiriciliği altında gelişen söylemler, ilk anlamıyla bireysel gündelik söylemleri, diğer bir ifadeyle bireylerin eylemlerde bulunurken ve dünya hakkında açıklamalar sunarken kullandıkları konuşma veya ifadeleri anlatır. İkinci olarak, yine epistemik süreçlere bağlı olarak biçim kazanan –ikinci anlamında– söylemler, formel bir bilginin dilini, uzman veya statü gruplarının açıklamalarına sızan ve bu açıklamalara hem biçim

hem de meşruluk kazandıran konuşma biçimlerini anlatır. Bu anlamıyla söylemler meşrulaştırma biçimleridir. Cuff vd.nin ifadesiyle, “bir söylem belirli bir şeyi, sözgelimi bir ürün veya bir konu yahut bilgi uzmanlık alanı hakkında düşünülebilecek, yazılabilecek veya söylenebilecek her şeyi” gösterir (Cuff *et al*, 1998). Bu yüzden, Foucault’ya göre,

“söylemin üretimi, her toplumda, görevleri onun gücünü ve tehlikelerini önlemek, [belirsiz] olagelişini dizginlemek, ağır, korkulu maddiliğini savuşturmak olan birtakım yollarla, hem denetlenmiş, hem ayıklanmış, hem de örgütlenmiş ve yeniden paylaştırılmıştır... zira söylem –psikanaliz bunu bize gösterdi– arzuyu yalnızca ortaya koyan (veya gizleyen) şey değildir; aynı zamanda arzunun nesnesi olan şeydir; ve zira –bunu da tarih hiç durmadan bize öğretiyor– söylem yalnızca kavgaları veya baskı sistemlerini açıklayan şey değil, ama onun için, onun vasıtasıyla mücadele edilen şey, ele geçirilmek istenen erktir” (Foucault, 1995a: 10-11).

Özetle, her iki anlamıyla da söylem, bir epistemeye ait insanların belli bir konuda neyi konuşup neyi konuşamayacaklarını belirleyen yaygın konuşma biçimleridir.

Kelimeler ve Şeyler, Foucault’nun ilk iki çalışmaya bağlı olarak şekillenen, hem (Ortaçağ-Rönesans, Klâsik Dönem, Modern Dönem) epistemelerin analizinin yüzeysel ve örtük bir taslağı, hem bu iki çalışmaya bütünlük kazandıran –belirli bir düşünce topluluğunun dil ve gündelik söylemin etkisi altındaki gelişimini ortaya koyduğu– bir sentez çalışmadır. Bu yapıt, epistemeler arası geçişin gündelik ve bilimsel dildeki değişime nasıl katkıda bulunduğu üzerine analitik bir bakıştır. Aynı zamanda o, *Deliliğin Tarihi* ve *Kliniğin Doğuşu*’nda hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuz birçok tartışmanın detaylarıyla ele alındığı ve sonuca bağlandığı bir sentez çalışmadır. Kelimeler ve şeyler arasında nasıl bir ilişki vardır? Şeylerin düzeni ile kelimelerin düzenini mümkün kılan şey esasen nedir? Epistemelerin tarihsel dönüşümünü sağlayan şey ile bir tarihsel dönem içerisinde bilgiye statüsünü kazandıran şey arasında bir paralellik var mıdır? Onsekizinci yüzyıl sonlarında insan bilimlerinin doğuşuna neden olan ve onun oluşumuna imkân sağlayan tarihsel dönüşümün nedenleri nelerdir ve bu

nedenleri sorgulayabilecek bir alan dayatmacı bir söylemin etkisinden bağımsız olabilir mi? Foucault bu soruların cevabını, tarihin –onu dönüştüren– yaratıcı aktörlere sahip olup olmadığı kuşkusu içinde verir. O, özellikle *Kelimeler ve Şeyler*'in ikinci bölümünde, söylemin hem öznesi hem nesnesi olan bir fail tipinden bahseder. Örneğin, klâsik epistemeden modern epistemeye geçişin temel göstergelerinden biri olan endüstriyel dönüşüm, bu dönüşümün koşulları içinde konuşan, çalışan, mübadelede bulunan ve bu mübadele sürecinin kurallarını belirleyen fail öznel aracılığıyla gerçekleşir. Zenginliklerin (ticarî kapitalizm) yerine üretimin (sınaî üretimin) geçirilmesi, emeğin ürünün piyasa değerinin belirleyicisi konumuna indirgenmesi kuşkusuz üretimin hesaplı bir biçimde analiz edilmesini gerçekleştiren bir özne-fail düşüncesini gerektirir. Foucault'ya göre, bir önceki epistemeden sadece pozitif alanların (zenginlik, doğal hayat ve dil/sözcükler) temel varoluş biçimleri kalmıştır. Söylemin kendisi, yani epistemenin derin iç düzeni tamamen değişmiştir (Foucault, 2001: 313). Bu anlamda, Foucault'nun yapısalcılığı, klâsik tanımlamada yer alan hiçbir yapısal tespite, özellikle yapısalcıların kullandıkları anlamda iç-bütünlüklü sistemlerin yapısal dönüşümüne atıfta bulunmaz. Foucault'nun post-yapısalcı konumunun bir örneği, söylemin düzenini tamamen belirli bir zamanda özel bir söylem içinde söylenebilecek her şeyin muhtemel koşullarını belirleyen oluşum kurallarına değil, tam anlamıyla hiçbir teori ve perspektife uymayan bir çerçeveye bağlamasıdır. Episteme ve söylem kavramları, fail-yapı analizinin geriye dönük bir tarihsel çalışma örneği olması bakımından özgün anlamlara sahiptir.

Artık, Foucault'nun büyük ölçüde sonraki çalışmalarının temel kavramları olan, ancak ilk çalışmalarıyla da ilişkili terimlerine, yani bilgi ve iktidarın analizine geçebiliriz. Bu kavramlar, önceki iki terimle hem metodolojik hem bağlam açısından sistematik olarak ilişkilidir.

2.2. Bilgi-İktidar

Bilgi ve iktidar, daha çok, Foucault'nun kendi düşüncelerinin sentezleri olan *Hapishanenin Doğuşu* ve *Cinselliğin Tarihi* adlı kitaplarının merkezî temasıdır. Bilgi-iktidar ilişkisine aşırı vurgu sonraki çalışmaların nihai amacı olsa da, *Deliliğin Tarihi* ve *Kliniğin Doğuşu* ondokuzuncu yüzyıla kadar bilimsel-siyasal gücün gelişimini ve geçirdiği ve dönüşümleri sergileyen egzersiz çalışmalarıdır. Delilik ve tıbbî söylem

üzerine bu iki analiz Foucault'nun "siyasal aklın eleştirisi" sine geçişinin hazırlık aşamasını oluşturur. Bilgi ve iktidar kavramları, önceki çalışmalarında olduğu gibi, Foucault'nun bir mikro veya makro teori inşa etme isteksizliği altında şekillendiği için birden çok bağlama gönderme yapan anlamlara sahiptir. Gerçekte, Foucault, post-yapısalcı bir bakış açısıyla bir teori inşa etme veya belirli bir teoriye ait olma düşüncesinden uzak durur. Bir teoriye ait olmak o teorinin şekillendirici etkisi altında konuşmayı, bir teori inşa etme düşüncesi de yaratıcı bir özne fikrini beraberinde getireceği için, kapsayıcı tüm teoriler eklektik ve eleştirel bir bakış açısı lehine terk edilir. Bu bölümde, Foucault'nun bilgi ve iktidar kavramlarını hangi bağlamlarda kullandığına ve bu iki kavramın bilimsel iktidar türüne karşı geliştirmiş olduğu eleştiriye hangi noktalarda katkıda bulunduğuna değineceğiz.

Aydınlanmacı dünya tasarımı bölümünde değindiğimiz mutlak bilginin kaynağı konumuna indirgenen özne fikri *ile* bu düşünceden hareketle ondokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan insan bilimleri Foucault'nun bilgi-iktidar analizinin ana temasını oluşturur. Foucault için iki kavram da tarihsel açıdan birer kurgu, tarihe hükmedici bir amaç doğrultusunda işleyen yönetim olgusunun bilinçli bir yaratısıdır. Modern epistemenin başlangıcında, kendi sınırları içindeki toplumsal bütünlüğü korumak, bunun için de toplumsal grupları kontrol etmek ve nüfusu plânlamak için yeni organizasyon biçimleri, uzmanlığa dayalı yeni bilgi tipleri ve söylem biçimleri gelişir. Bu olgu, belirli bir alanda kontrol sahibi olanların bilgiyi belirli bir söylem çerçevesine, bizzat bilimsel söylemin odağına yerleştirmelerine ve bir dizi toplumsal güç alanının ortaya çıkışına yol açar. Bir bilimsel formasyonda, söylemler gibi empirik olgular da, temel varoluş tarzlarına göre analiz edilmezler. Aksine, onlar, bilimsel bilgi değerini hakkında konuşulacak, sınıflandırılacak ve düzenlenecek göstergeler veya temsiller düzeyinde alırlar (Foucault, 2001: 312, 479-539). Araştırma-nesnesinin doğa düzeninden insanî faaliyetlere yönelmesi, nüfusun hastalık, suç, yoksulluk ve işsizlik açısından düzene sokulmasını ve sanayi toplumu ve ulus-devletin gereklerine göre yönlendirilmesini gerektirmiştir. Sınıflandırma ve düzenleme tekniklerinin normal-patolojik, çalışkan-tembel ve varlıklı-yoksul ayırımına bağlı olarak gelişimi *Deliliğin Tarihi* ve *Kliniğin Doğuşu*'nda ayrıntılı olarak ele alınır. *Hapishanenin Doğuşu*'nda ise, bireylerin bu ayırma bağlı olarak nasıl etiketlendiği ve modern yönetim tarafından uygulanan bu kontrol biçiminin nasıl meşrulaştırıldığı anlatılır.

Foucault'nun bu konudaki eleştirilerinin tümünü kapitalist sisteme plânlı bir saldırı olarak algılamak abartılı bir değerlendirme olacaktır. Foucault, gündelik söylem/formel söylem, merkezî iktidar/bireysel iktidar ve güce bağlı olarak gelişen bilgi/güç ilişkileri gerektirmeyen bilgi ayırımını yaptığı gibi, bu ikili unsurların toplumsal açıdan faydalı ve yıkıcı yanlarını da vurgular. Örneğin, kapitalist işyerinde kurumsallaşan emek gözetiminin kaynağı, sadece teknolojik değişimin sonucuna ve bu değişimlerden faydalananların ideolojik amaçlarına değil, modern devletin doğasının getirdiği zorunlu plânlamaya da bağlanır. Bunun gibi, kitle üzerinde uygulanan kontrol, salt emek ihtiyacına ve kapitalistin ucuz emekten sağlayacağı kâra değil, tarım toplumlarında işgücünün üretim araçları üzerindeki kontrolü yitirmesine ve yeni üretim biçiminin belirli bir disiplini ve uzmanlık alanlarını beraberinde getirmesine dayalı olarak açıklanır (Foucault, 2000b; 2003a: 64-76). Burada dikkate aldığımız, Foucault'nun gücün insanî olmayan yanına vurgusu ve güç ilişkilerinin uzmanların söylemleri aracılığıyla açığa çıktığı teziyle ilişkilidir. Belirli bir çerçevede işlerlik kazanan söylemler sadece bilginin değil, güç ilişkilerini barındıran ve yeniden üreten disiplinlerin de yaratıcısıdır. Hapishaneler ve zihinsel kurumlar hakkındaki analizler, bilgi kategorilerinin güç ilişkilerini nasıl belirlediğini gün yüzüne çıkaran soykütüğü çalışmalarıdır. Bununla beraber, bu incelemeler, sadece gücü ellerinde bulunduranlar ile ondan yoksun olanlar arasındaki mücadeleleri içermekten ziyade, güç sahipleri arasındaki mücadeleyi de konu alan empirik incelemelerdir. Örneğin, onsekizinci yüzyılda bir aile cinayetini aydınlatmak amacıyla tıbbî iktidar ile hukukî iktidar arasındaki mücadeleyi anlatan *Pierre Rivière* çalışması birbirinden farklı söylemler üreten disiplinler arasındaki uzlaşmazlığın bir örneğidir (Foucault, 1991). Bu mücadele, aynı zamanda, bir disiplin içerisinde, bir olguyu farklı yaklaşımlarla inceleyen uzmanlık bilgileri için de geçerlidir. Foucault, bunun örneğini *Deliliğin Tarihi*'ne bir hazırlık çalışması olan ilk kitabı *Psikoloji ve Ruhsal Hastalık*'ta verir. Psikoloji alanında hangi koşullarda hastalıktan söz edilebileceği uzmanlık alanlarının farklı söylem biçimlerine göre açıklanır. Hasta bilincinin yapılarını ve her davranışın kavranılabilirliğini normal psikolojinin kavramlarıyla açıklayan 'heterojen psikolojiler'e karşılık, bunu normal ve patolojik ayırımına dayalı açıklayan analitik' ya da 'fenomenolojik psikolojiler' vardır. Benzer bir ayırma ilişkin çekişme, psikolojik yaşamın gelişimini inceleyen ve histerik

sendromu organik bulgulara dayandırmayan disiplin ile aynı rahatsızlığı organik etiolojinin bulgularına bağlayan disiplin arasındadır (Foucault, 2000b: 19).

Foucault'ya göre, kontrol tekniklerinin gelişimi Hıristiyanlık öncesi toplumların disipline edici iktidar yapısında da mevcuttur. Dinsel kökenli arkaik toplumlarda iktidar biçiminin ilk gelişimi İbrani toplumlarda sürünün güvenliğini sağlayan çoban metaforuyla açıklanır. Ortaçağda Batılı toplumlarda bu iktidar biçimi toplumsal gruplara değil, Hıristiyanlık inancının olanaklarıyla birleşerek, bireylere odaklanan bir biçim altında işlerlik kazanır. Bu kontrol biçimi, modern devletin gelişimine paralel olarak endüstriyel üretimin tasarımı adı altında büyük ölçüde tekniğe indirgenmiştir. Nitekim Foucault, soykütüğü analiziyle, onsekizinci yüzyılda dinsel kökenli kontrolün yerini modern idari düzenlemelerinin almasını bireysel gözetim tekniklerinin bilimsel gelişimine bağlar. Bu teknikler, sonuç bakımından önceki kontrol biçimlerinden daha etkili ve kuşatıcı özelliklere sahiplerdir. Onyedinci yüzyıl sonlarına kadar, mahkûmların kamuya açık alanlarda işkence edilerek idam edilmesi, cezanın fiziksel acı ile infaz edilmesi amaçlanır ve tanıklar şiddet araçlarının görkemli kullanımıyla tehdit edilirken, kurumsal yasalara bağlanan ceza caydırıcı kurallar kapatma ve rutin gözetim gibi özgürlükten men-etme uygulamalarına dayanır (Foucault, 2005: 28-67). Bu anlamıyla iktidar, toplum üzerinde düzenleyici, disipline edici veya kontrol altına alıcı bir siyasal otoriteyi ifade eder. Modern düzenlemelerde cezaî işlemler yasal ve meşru bir görünüm kazanırken devlet yönetimi tüm bu işlemleri üstlenecek mahkemeler, polis kurumları, adli tıp uzmanları gibi icra komiteleri oluşturur. Bu nedenle, iktidar, bir kişinin diğeri üzerinde egemenlik kurmasını değil, bireylerin yargılanmalarını, ıslah veya tedavi edilmelerini, hatta otoriteye boyun eğecek tarzda eğitilmelerini içeren bir dizi uygulama ve kurallar toplamını anlatır. Böylece, iktidar, bireyleri belirli bir tarzda yaşamaya ve davranmaya zorlayan, kural koyan ve bu kuralların uygulanmasını sağlayan meşru yaptırımcı güç veya uzmanlık gücü anlamında kullanılır.

Bu bölümde, Foucault'nun bilimsel disiplinlerin salt bilgi üreten organizasyon biçimleri olmayıp, bilgiyi potansiyel olarak ellerinde bulunduran ve gerektiğinde (söylemler aracılığıyla) düzenleyici ve kontrol altına alıcı pratiklere dönüştüren güç odakları oldukları tezini aktarmaya çalıştık. Foucault'ya göre, bu anlamda bireyler, sadece bilimsel disiplinler tarafından üretilen söylem biçimlerinin (örneğin biyolojik

veya psikiyatrik söylemin) nesnelere değil, aynı zamanda bu söylem biçimleriyle dönüştürülen ve böylece kendilerine arzulan düzeyde uygun benlikler yüklenen inşa edilmiş öznelliklere sahiplerdir. Söylemsel ‘bilgi’, böylece, öznenin “bilmek için gösterdiği çaba aracılığıyla değişime uğradığı” süreç; “ öznenin değişimine, nesnenin kuruluşuna olanak veren” şeydir (Foucault, 2004c: 84, 87).

Foucault, hem bireylerin bilincini şekillendiren hem onların bedenlerine müdahale hakkını elinde bulunduran bu iktidar biçimini biyo-iktidar olarak kavramsallaştırır. Artık, Foucault’nun özellikle son dönem çalışmalarında incelediği bu iktidar biçimine ve onun kontrol nesnesi anlamında kavramsallaştırdığı (birey insanların belirli bilgi tipleri ve söylem biçimleri altında bir güce tâbi olmalarını anlatan) özne kavramına geçebiliriz.

2.3. Biyo-iktidar/Özne

Foucault’nun iktidarın soykütüğü analizinin nihai sentezleri son çalışması *Cinselliğin Tarihi*’nde toplanır. Batı uygarlığının rasyonalitesinin tarihsel bir mikro analizini oluşturan bu çalışma, gücün tek boyutlu olmadığına işaret eden ve onun kullanımının yapay meşruluğunu sorgulayan tamamlanmamış bir projedir. Bu yapıt, bu projenin temel amacı olarak, önceden değindiğimiz gibi, Foucault’nun Kant’ın “tarihin çok kesin bir anında bizim ne olduğumuz”⁸ sorusunu yanıtlama girişimi olarak kabul edilebilir. Son dönem çalışmalarda makrodan mikroya kayan Foucaultcu analiz, iktidar olgusunu siyasal terimlerden uzaklaşmadan, beden üzerinde yaptırımcı gücü ve bireylerin kendi kendilerini kontrolünü kapsayacak biçimde genişletir.

Foucault, ‘*Omnes et Singulatim*’: *Siyasal Aklın Bir Eleştirisine Doğru*⁹ başlıklı konuşmasında, Batı uygarlığının geliştirmiş olduğu bilgi sisteminin bireylerin öznel yaşamlarının kendi hakikatleri ve özgür seçimleri doğrultusunda belirlenmesini

⁸ Foucault’ya göre, Kant, onsekizinci yüzyıl sonunda bir Alman gazetesinde “Was heisst Aufklärung?” başlıklı metninde bir filozofun görev olarak yalnızca metafizik bir sistem ya da bilimsel bilginin temellerini değil, yakın geçmişte meydana gelmiş tarihsel, ancak güncel bir olayı araştırmayı öneriyordu. Ona göre, Kant 1784’te “Was heisst Aufklärung?” sorusunu sorduğunda, “Şimdi ne oluyor? Bize ne oluyor? Bu dünya, bu çağ içinde yaşadığımız şu an neyi ifade ediyor?” anlamına gelen soruları kasteder. Bir başka ifadeyle, “Aufklärer olarak, Aydınlanma’nın bir parçası olarak biz neyiz?” sorusu Foucault’ya göre, herhangi bir anda ve herhangi bir yerdeki herkes anlamına gelen Descartesçi “Ben kimim?, Biricik, ama evrensel ve tarihsel-olmayan bir özne olarak ben kimim?” Kartezyen soruyla karşılaştırıldığında, ayrı bir anlamda hem Batı toplumlarının hem içinde yaşanılan çağın bir analizini ima eder (Foucault, 2005: 67-68).

⁹ *Siyasi Aklın Bir Eleştirisine Doğru*, (Foucault, 2005).

engelleyen ve onlara ne olmaları ve nasıl davranmaları gerektiği fikrini empoze eden bir amaç içerdiğini öne sürer (Foucault, 2005: 25-56). Ondokuzuncu yüzyılda, gelişimini bilimsel-eğitsel tekniklerin ve ahlakî ilkelerin standartlaştırıcı gücünde bulan bu iktidar biçimi, bireysel arzular ve tutkuları sınırlayan ve bireyin kendisi ve çevresiyle kurduğu ilişkiyi eline geçiren bir itaat normu geliştirir. Hayatın ilk yıllarında ebeveyn kontrolü ve okul disiplini aracılığıyla süreklilik kazanmaya başlayan eğitsel teknikler, yaygın söylemlerle desteklenen kontrol sürecinin bir parçası haline gelerek, toplumsal ilişkilerden cinsel davranışlara kadar açık ve özel hayatın tümünü etkisi altına alır. Deneyimlerin normallik standardına ve bir vicdan muhasebesine bağlanmasının gerekçesi, bireyleri tehlikelerden korumaya ve kendileri için kaygı ve korku yaratacak uygunsuz davranışların sonuçları hakkında bilgilendirmeye değil, onlara keyfi davranışlarını dizginlemeleri ve mevcut toplumsal düzene adapte olmalarında yardımcı olacak bir otokontrol bilinci kazandırmaya dayanır. Bireyler, kimi özgür eylemlerinde bile kuralları çiğnememeleri ve içselleştirdikleri düzen bilincinin dışına çıkmamaları için, evde, okulda, işyerlerinde ve kamuya açık diğer mekânlarda sürekli olarak kontrol altında tutulur. Yakalama, kapatma veya tıbbi tedavi altına alma gibi işlemler, normalleştirme sürecinin işe yaramadığı veya etkili olamadığı durumlarda devreye giren modern devletin yeni dışlama veya ıslah kurumları aracılığıyla yürütülür. Foucault'ya göre, bu kurumların bir örneği olan “psikiyatrik uygulama adını verdiğimiz şey, onsekizinci yüzyıl sonunda, tımarhane hayatının hakları içinde korunan ve pozitivizmin mitleriyle kaplanan kesinlikle çağdaş ahlâkî bir taktiktir” (akt. Ritzer, 1992).

Foucault'nun, biyo-iktidar olarak kavramsallaştırdığı bu üretken ve yaptırımcı güç sentezi, tahakküm biçiminin modern öncesi dönemlerde baskı altına alan disiplin türünden (dışsal ve üstün güçten) farklı bir yapıya sahip olduğunu ortaya koyan ilk kapsamlı analizi oluşturur. Biyo-iktidar siyasal pratikler ve bilimsel pratikler arasında gelişen spesifik bir rasyonalite tipini, birey insanların bedenleri, düşünceleri ve davranışlarına işleyen, kısacası onları kendi kişisel iradelerine sahip olmayan öznenarlıklara dönüştüren bir güç biçimini temsil eder. Foucault için, parçalanmış ve bireysel olana fazlasıyla sızan bu düzenleyici iktidar türü, ortak taleplere ve benzer arzulara sahip ‘cinsel beden’ler yaratarak bireysel yaşamın müdahaleci bir uzantısı haline gelir (Foucault, 2003a: 96-98). Cinsellik, öznellik ve bilincin yapay bir hakikatin yükümlülüğü altında şekillendirilmesi, bireysel gerçekliğin en yoğun alanlarını ele

geçirme amacını içerir. Yaygın olanın dışına çıkmak, örneğin cinselliği farklı deneyimlerle yaşamak, bireyi suça veya sapkınlığa iten özgür iradenin bir sonucudur. Bu yüzden, bireyler benzer eylemlerden suçluluk duysalar bile, daha derinlerden gelen ve yaptıklarını açığa vurmalarını engelleyen fazlasıyla dehşet duyacakları bir tehditle karşı karşıya bırakılırlar: hayata etkin katılımlarının engellenmesini ve herhangi bir konumda olma haklarının sınırlandırılmasını içeren kapatma ve damgalanma.

Foucault için, modern toplumun düzenleyici iktidar biçimi bir beden ve cinsellik yaratma amacı taşıyan burjuva ahlâkının hegemonyacı bir uzantısıdır. Ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında proletaryanın bedeni ve cinsel pratikleri ona tanınan yaşam koşulları içerisinde bir problem yaratmazken (Foucault, 2003: 95), doğum ve ölüm oranlarında (nüfus) sonradan ortaya çıkan dengesizlik burjuvazi için giderilmesi gereken öncelikli problem olarak görülür. Kentsel yerleşimin, özellikle bir arada yaşamının gerekleriyle (zührevi ve salgın hastalıkların engellenmesi, istikrarlı ve uzman bir işgücü gerektiren ağır sanayinin gelişmesi için) programın kapsamına dâhil edilen demografik düzenlemeler, kontrol amaçlı bir gözetim teknolojisi ile uzman kadroların düzenleyici gücünden oluşur. İdari ve teknik araçların yaygınlaştırılması, okul, iskân politikası, kamu sağlığı, yardım ve sigorta kurumları toplu hayatın genel olarak kontrolü ve tıbbileştirilmesini sağlayan ilk adımları oluşturur. Modern kurumların kontrol amaçlı kullanımı, Foucault'nun sürekli vurguladığı gibi, ne toplum sağlığına ne de kamusal erdemler yaratmaya hizmet eder. Onlar, modern devletin aynı zamanda burjuvazinin gücünü sürdürmesine katkıda bulunan bir karar mekanizması (iktidar ortaklığı) doğrultusunda işlerler.

Tıbbi tekniklerin ve kontrol uygulamalarının politik karar organları çerçevesinde gelişimi *Kliniğin Doğuşu*'nda kapsamlı olarak ele alınır. *Cinselliğin Tarihi*, biyo-iktidarın ve öznelleştirme politikalarının gelişimi bakımından bu soykütüğü analizinin bir devamıdır. Aynı zamanda, Foucault'nun *Toplumun Savunmak Gerekir* başlıklı çalışması, iktidarın farklı birçok kategoriye sahip incelikli doğasını anlattığı konferans konuşmalarının toplamından oluşur (Foucault, 2004).

Foucault'nun hedefi iktidarı veya onun kaynağını ortadan kaldırma girişiminin bir parçası değildir. O, kendi amacının entellektüellerin temel görevlerinden biri olan

toplumsal gerçeklerle yüzleşmek ve gücün baskıcı doğasına karşı bir bireysel direniş başlatmak olduğunu vurgular. Gerçekte her çalışma kontrol işlemine katkıda bulunan kurumlar ve söylemlerin tarihi üzerine ayrı incelemeler gibi okunabilse de, onlar amaçlı bir projenin, iktidarın soykütüğü analizinin parçalarıdır. Örneğin, *Hapishanenin Doğuşu*, modern toplumlardaki gözetimin, Ortaçağda Kilise ve din adamlarının günah çıkartma işlemiyle, klâsik dönemde ise Panoptik hapsedmede görülen mahkûmların gardiyan memurlar tarafından izlenmesiyle oluşan kontrol olgusundaki değişimin anlatıldığı kapatmanın tarihçesidir. Ancak, aynı zamanda bu yapıt, modern güç uygulamalarındaki genişlemeye işaret etmesi bakımından, hem önceki hem sonraki çalışmaların tamamlayıcısıdır. Modern dönemde (ve kuşkusuz günümüzde), bürokratik uygulamalara bağlanan gözetim, nüfus artışı ve kentlerin giderek genişlemesiyle kitle iletişim araçları ve elektronik aygıtlarla çok daha etkili ve kompleks biçimlerde yürütülür.

Sonuç olarak, modern güç/iktidar biçimlerini Rönesans sonrası Avrupa’da yeni bir devlet biçiminin ortaya çıkışıyla ilişkilendiren Foucault’nun analizi, bu dönemden önce normallik, sapkınlık vb.nin yaygın ancak toplumsal olarak sınırlı tanımlarının insanların gündelik hayatı, devletin alanı ve hukukî düzenlemelere nasıl ve niçin dâhil olduğunu göstermeye yöneliktir. Foucault’un buraya kadar ele aldığımız temel kavramları, bir dizi farklı ve kapsamlı araştırmadan oluşan yazılarında geliştirmeye çalıştığı yaklaşımın ana hatlarını oluşturur. Gerçekte, her kavram onun metodolojik çerçevesini oluşturan birer araç durumundadır. Kavramsal gelişim metodolojik gelişimin hem ürünüdür, hem onu mümkün kılan şeydir.

Foucault, teorik düşüncelerinin yanı sıra uyguladığı metodoloji itibariyle de sosyal bilimlerde geleneksel yaklaşımların ötesine geçen fikirleriyle yukarıda kısaca ele aldığımız düşünürler ve yaklaşımlardan birçok noktada etkilenmiştir. Öte yandan o, öncülerinden farklı olarak, post-yapısalcı tartışmalarda başvurulan isimlerin başında gelir. Foucault’nun hangi anlamda yapısalcı ve post-yapısalcı olduğu sonraki bölümde tartışılacaktır. Artık, Foucault’nun sosyal bilim anlayışı ve metodolojisini ele alacağımız bir sonraki bölüme geçebiliriz.

III-ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

FOUCAULT'NUN METODOLOJİSİ VE SOSYAL BİLİM ANLAYIŞI

3.1. Foucault'nun Metodolojisi

Foucault'nun düşünceler tarihini okuma yöntemi tarihsel araştırmalarda yeni bir gelişmeye işaret eder. Delilik ve klinik üzerine çalışmalar bu gelişimin ilk adımlarıdır. Sonraki adım *Kelimeler ve Şeyler* ilk iki yapıttan örnekler kullanılarak iktisadi gelişmeler (emek), doğa tarihi (biyolojik yaşam) ve dilbilimin (gramer sisteminin) toplumsal dünyada geçirdiği dönüşümlerin ele alındığı arkeolojik bir sentezdir. Foucaultcu tarihin kendine özgü açılımına örnek oluşturan ve yapısalcı (nispeten post-yapısalcı) tarih-yazımının ilk örnekleri olan bu üç eser onun metodolojik çerçevesinin ön çalışmalarıdır. Böylece, sonraki eser *Bilginin Arkeolojisi* Foucault'nun konumlandırmaya çalıştığı tarih anlayışının hem taslağı hem teorik yapısı olarak görülebilir. Arkeoloji ve soykütüğü ilk bakışta birbirlerinden farklı anlamlara sahip kavramlaştırmalar olarak görülse de, iki terim de metodolojik açıdan birbirinin devamı olan analiz biçimlerini anlatır. Bu bölümde, Foucault'nun konumlandırmaya çalıştığı metodolojinin geleneksel tarih-yazımına hangi anlamda alternatif oluşturduğunu göstermeye çalışacağız. Böylece, Foucault'nun, farklı tarihsel gelişim evrelerinde farklı bilgi kategorilerini olduğu gibi, farklı güç biçimlerinin toplumsal evrimlerini açığa çıkarma biçimine ve bilim anlayışına ulaşmayı amaçlıyoruz.

Amacını insanın Batı kültürü içinde 'bir özne haline nasıl getirildiğini'¹⁰ göstermek olduğunu dile getiren Foucault, bunu gerçekleştirmek için zorunlu olarak tarihsel verilere, ancak çoğu kez tarihçilerin dikkatinden kaçan veya analize gerek olmadığı düşünülen olaylar arşivine başvurur. Geleneksel tarih, sadece toplumsal

¹⁰ Foucault, insanı nesneleştiren ve özneleştiren (özne konumuna indirgeyen) kipleri örtük olarak farklı bağlamlarda kullanırken söylem kavramından faydalanır. Foucault'ya göre, insan, *Kelimeler ve Şeyler*'de betimlendiği gibi, 'konuşan özne', 'üretken özne', 'yaşayan (biyolojik) özne' olarak sürekli nesneleştirilirken aynı zamanda inşa edilir. Bu inşa süreci, bireyin özne konumuna indirgenme veya bununla bizzat aynı anlama gelen insanın kendini özneye dönüştürme pratikleri adını verdiği şey tarafından gerçekleşir. Bunun en iyi örneğini, Foucault'nun cinsellik alanını insanın kendilerini cinsellik ögesi olarak tanımayı nasıl öğrendiklerini (Foucault, 2005: 58) ve bunu söz konusu inşa süreci içinde bizzat nasıl yaşadıklarını anlattığı *Cinselliğin Tarihi*'nde görmek mümkündür. Nitekim, epistemelerin şekillendirici etkisi altında eylemde bulunan, yani belli bir episteme içinden konuşan (belirli bir söyleme tâbi olan) insan, aynı zamanda icra ettiği söylemler aracılığıyla epistemenin şekillenmesine katkıda bulunan insandır.

değişimin itici gücünü oluşturduğu varsayılan büyük çaptaki olaylara odaklandığı ve böylece mikro etkileşimlerin tarihsel rolü göz ardı edildiği için, öznellikleri biçimlendiren toplumsal-yapısal faktörler yeterince açıklanamaz. Bu yüzden, Foucault, ilk olarak 'normal tarih'in veri toplama yönteminin terk edilmesi gerektiğini düşünür. O, büyük çaplı ekonomik ve toplumsal olayların ötesindeki gizli yapıları ve bu yapıların birey özneler üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmayı içeren bir tarihsel analiz amaçlar. Bu nedenle, yeni tarih, ona göre, etkileşim biçimlerine ve ilgili pratiklerin oluşumuna neden olan derin yapılara odaklanmalıdır. Bu metodolojik farklılık, onun mevcut tarih-yazımından kopuşunu sağlayan farklı düşünce geleneklerini Nietzscheci perspektivizmle birleştirerek kullanmasına dayanır. Öte yandan, mevcut tarihsel analizlerin geçmişteki deneyimlerin dolaysız gerçekliğine asla ulaşamayacaklarına inancı Foucault'yu yapısalcı ile post-yapısalcı yaklaşımlar arasında tuhaf bir konuma sürükler. Bu nedenle, Foucault, kapsamlı teorilere ve tarihi bütünlüğe sahip bir şey olarak ele alma düşüncesine karşıdır. Şimdi, Foucault'nun erken dönem çalışmalarında kullandığı yönteme, epistemik katmanların derinlerinde yatan tarihsel bilginin arkeolojisine geçiyoruz.

3.1.1. Arkeoloji

Çalışmalarının disiplinler-arası yapısı Foucault'nun metodolojik çerçevesini belirli bir kategoriye yerleştirmeyi zorlaştırırsa da, onun arkeolojisi klâsik tarih-yazımına yönelik itirazlarıyla şekillenir. Bu nedenle, bu bölüm (Foucault'nun ilk üç çalışmasına bağlı kalarak) kapsamlı olduğunu düşündüğümüz teorik bir metin olan *Bilginin Arkeolojisi* üzerine bir değerlendirmeyi içerecektir. Foucaultcu arkeoloji, yüzeyden derine doğru, yani algı dünyamızı biçimlendiren en kalın tabakanın kırılmasından (epistemelerin derin yapısını anlamamızı zorlaştıran hâkim bilgi anlayışını anlamaya ve açıklamaya çalışmadan) başlayarak günümüzden geçmişe doğru yol almayı gerektirir. Ancak, onun arkeolojisi, olayların sadece gün yüzüne çıkartılmasını ve dokümanların neden-sonuç ilişkisine dayalı bir takibini değil, onların refleksif ve konjonktürel bir analizini yapmayı gerektirir. Bugünden geçmişe bakış, Foucault için, epistemeyi ne sadece olduğu haliyle ne de salt günümüz perspektifinden analiz etmeyi içerir. Aksine, bu katmanlar, bizzat kendi doğalarına, yani kendilerini yorum olarak sunan kodların yeniden yorumlanmasına dayanır. Bu anlamda, ulaşılan katmanlar *jeolojik kazıda* olduğu gibi korunmamalı, aksine araştırmacı tarafından parçalanarak deşifre edilmelidir. Foucault'nun terimleriyle, arşivin yağmalanması anlamına gelen bu perspektif,

geçmişin tarihçi tarafından yeniden inşası anlamına gelir (Foucault, 1999: 13-32). Bu analiz biçiminin kaynağında, çoğu kez Foucault'nun katı yapısalcı anlayışlarla bağını koparan ve daha ziyade post-yapısalcı yaklaşıma özgü vurgularla örtüşen, çeşitli teorik yaklaşımlardan yararlanılarak oluşturulmuş farklı bir sosyal bilim anlayışı geliştirme çabası yatar.

Foucaultcu tarih, gerçekliği 'olumsallığı' içinde kavramamızı sağlayacak arkeolojik bir çerçeve sunar. Foucaultcu arkeoloji, diyalektik bütünlüğün veya tarihsel materyaller ve verileri art arda sıralamak yerine, süreksizlikler ve kopuşları dikkate alan bir analizdir. Foucault'ya göre, tarih ne ereksel ve çizgisel bir birikim, ne de neden-sonuç ilişkilerine göre belirlenen bir bütünlüktür. Bu yüzden, tarihin yaşanmış olayları içeren salt-ontolojik bir süreç (olayların nesnel betimlemesine ulaşılabilecek bir süreç) olduğu düşüncesi reddedilmelidir. Böylece, Foucault, olumsal ve girift olaylar alanı olarak gördüğü tarihi (bu anlamıyla arşivi), bireysel eylemler veya kendine has tesadüfi olaylar topluluğu olarak görmediği gibi, eğilim ve yasalar tarafından belirlenen bir süreç olarak da görmez. Bir süreç olarak tarih, tarihçinin özellikle analiz etmesi gereken dilin/söylemin bir ürünüdür (Foucault, 2004a: 71, 78; 2004b: 179-182). Foucault'ya göre, dilin sözcükler ve şeyler (maddi dünyanın olguları) arasında toplumsal olarak inşa edilmiş keyfi bir sistem olduğu düşünülürse, onun tarihsel epistemelere içkin deneyimler üzerindeki etkisi daha açık görülecektir. Zira, Batı düşüncesi ilk defa (modern epistemeye) 'insan', 'toplum' ve 'kültür' gibi temel kavramların şeylere değil uzlaşma (dil keyfi yapısına) bağlı olarak oluşmaya başladığında, akıl, rasyonellik, mutlak bilgi ve tümevarımsal çıkarım üzerine kurulu tüm insan bilimleri gerçekte ortaya koydukları tarihsel bilginin (kendi söylemlerinin) esiri haline gelmiştir. Bu anlamda, Foucault'nun insan bilimleri alanındaki arkeolojik analizleri bilimsel düşüncenin kavramsallaştırılmasını sağlayan söylemsel oluşumları göstermeyi amaçlar (Munslow, 2000: 181-182). Böylelikle, Foucault'ya göre, tarihçiler salt/mutlak hakikati değil, tarihsel failerin eylemlerini biçimlendiren dilsel/söylemsel temeli irdelemelidir. Arkeoloji, bu anlamda, geriye dönük tarihsel-yapısalcı bir analiz olup gündelik bilgi ile bilimsel (formel) bilginin oluşum koşullarını ortaya çıkaran özgün bir çalışmadır. Foucault, bu nedenle, yöntem olarak her ne kadar post-yapısalcı bir çizgide dursa da, tarih anlayışı bakımından yapısalcı vurguların ağırlıkta olduğu bir düşünce ortaya koyar.

Foucaultcu tarih, Fransız yapısalcılığıyla benzer vurgulara sahip olsa da, bu düşünce geleneği ile temel farklılıklar içerir. Bu temel farklılıklara son bölümde değinilecektir. Şimdilik, vurgulanmayı gerekli gördüğümüz önemli bir fark, Foucault'nun bu geleneğin önemli kabullerinden biri olan “toplumsal olguları düzenli ilişki sistemleri olarak görme” düşüncesini reddetmesidir. Foucault'nun, yapısalcı düşünce ile çelişme de bir olay veya edim olarak dil anlayışı, bir yapı olarak dil anlayışından çok uzaktır. Onun yapısalcılığı kullanma nedenlerinden biri, tarihsel olguları doğrusal olarak ele almanın yaratacağı hataları göstermektir. Ona göre, analizci, aynı zamanda, sadece eşzamanlı veya sadece artzamanlı olarak araştırma yapmak ve böylece tarihe önceden düzenlenmiş bir taslak dikte etmek yerine, olguları içinde oluştukları dönemin koşulları içinde anlamaya ve yorumlamaya çalışmalıdır. Önceden vurguladığımız gibi, Foucault, olumsal ve girift olaylar alanı olarak gördüğü tarihi, kendine özgü kavramlar ve geleneksel tarih-yazımına alternatif yöntemler kullanarak yorumlar. Baert'in ifadesiyle, onun özgünlüğü, ‘düşünceler tarihi’ adını verdiği geleneksel tarih araştırmalarının gözden kaçırdığı sıra dışı olayların tarihini farklı düşünce geleneklerini birleştirerek yazma biçimidir (Baert, 1998).

Foucault'nun tarih anlayışı, onun ‘geleneksel tarih’ anlayışına yönelttiği eleştirilerle daha açık hale gelir. Foucault, farklı olarak zihinsel yapıları açığa vuran ifadeler ve söylemlere odaklanırken, tarihçileri dili göz ardı etmek ve malzemeleri maddi yığınlara dönüştürmekle suçlar. Ona göre, tarihçiler, günümüze kadar sürekli olarak, bir anlamda kendileri için bir utanç kaynağı olarak gördükleri süreksizlik ve kopuşları gizleyerek, geçmişi bitmek bilmeyen bir filmmiş gibi vizyona sokarlar. Böylece tarih, bir anlatı inşa etme arzusuna sahip müelliflerin ütöpik bir fantezisine dönüşür (Foucault, 2004a: 71, 78; 2004b: 179-182). Foucault'nun, insan zihnine açılan bir kapı olarak tarih vizyonunun epistemolojik ilkeleri, Gilles Deleuze'ün ifadesiyle, geleneksel tarih çalışmalarında ve bu çalışmalarda kullanılan yöntemlerle hiçbir temelde bağdaşmaz (Munslow, 2000: 183). Onun “sürekli akıp giden bir süreç olarak tarih” eleştirisi ve konumlandırmaya çalıştığı analiz ilkeleri öznenin merkezi konumdan uzaklaştırılması gerekliliğiyle yakından ilişkilidir. Foucault, kendi ifadesiyle, eylemin yaratıcı kaynağı olarak görülen öznenin tarihini yazar. Ancak bu kez, tarihin itici gücü olarak görülen öznel eylemlere değil, bireylerin farkında olmadıkları yapısal katmanlara odaklanır. Bu anlamda, Foucault, tarihsel malzemeyi herhangi bir tarihçi gibi

kullanmaz, daha ziyade, dokümana özel bir zaman anlayışı ile ve tarih yazımının klâsik ilklerine aykırı kabul edilen konjonktürel bir çerçevede bakar. Bu nedenle Foucault, tarihçiler gibi, tarihi sürekli olarak olaylar alanı biçiminde bölümlere ayırmak ve onu bir olgular yığınınına dönüştürerek formel yasalar inşa etmek yerine, tarihsel olayların oluşumunu mümkün kılan temel eğilimi yakalamaya çalışır. Bu eğilim, söylemlere biçim kazandıran, onların yaygınlaşması ve işleyişini sağlayan dinamik temelleri içerir. Nitekim Foucault'ya göre, epistemik katmanlar sabit yapılar değil, aksine hem bilginin doğasında meydana gelen değişimin hem de bu değişimi mümkün kılan bilgi ve algının kaynağı olan hareketli yapılardır. Bu tema, *Deliliğin Tarihi*'nde, deliliğin “ontolojik bir durumdan fiziksel-ahlakî bir duruma”¹¹ dönüşmesi örneğinde görülür. Onyedinci yüzyılda, aklın akıl-dışını tanımlaması, yargılaması ve kapatması, onun başlangıçta kendini tanımlamasıyla ve kendini kendisinin bir nesnesi konumuna yerleştirmesiyle gerçekleşir (Foucault, 2000a: 112-133). Bilginin kaynağı ve sonucu olan akıl, bu anlamda hem öznel hem nesnel bilginin kaynağı haline gelir. Böylece, epistemelere dayalı tarihsel analiz, nedensel araştırmalardan ziyade bilgi ve söylemlerin oluşumunu mümkün kılan yapıları deşifre etme girişimidir.

Foucault'nun ne arkeolojik çalışmaları ne de bu çalışmaları değerlendirdiği *Bilginin Arkeolojisi* kendi yönteminin nasıl uygulanacağı konusunda bilgi verir. O daha ziyade, araştırmacının ‘tarih’i yapılandırırken nasıl davranması gerektiği konusunda birkaç örnek çalışma sunar. Aksine, metodolojik kavramlar, yöntemin nasıl kullanılacağı konusunda ne bir kılavuz ne de aşamaları olan sistematik birer tarihsel modeli temsil ederler. Ayrıca, Foucault'ya göre, bir dönemin epistemik etkisi altında şekillenen söylemsel ifadeler, oldukları haliyle günümüzden hiçbir tarihsel yaklaşımla görülemezler. Onlar orijinallikleri tespit edilemeyecek kadar uzak, etkileri saptanamayacak kadar silinmiş olabilirler. Bu nedenle, Foucault, mutlak anlamda aynı söylemsel birliklerin olamayacağını, hatta aralarındaki ilişkinin kesin bir şekilde doğrulanamayacağını belirtir. İfadelerdeki aynılık tarihçinin dikkatini çekecek bir ölçüt olamaz ve aynı belirleyici öz farklı sözcüklerle kavranabilse bile, onların aynı oldukları kesin olarak kanıtlanamaz. İfadelerin benzerliği, benzerliğin gösterildiği söylemsel alanın veya tarihçinin gözünü kamaştırın bulgunun yanılmalı heyecanından başka bir şey değildir (Foucault, 1999: 182). Aksine, Foucault'ya göre, incelenmesi gereken şey

¹¹ İfade ve kavramlar Boyne'a aittir. (Roy Boyne, *Derrida ve Foucault*, 1995), s. 73.

söylemlerin ortaya çıktıkları anda hangi yollarla yayıldıkları ve etkili olduklarıdır. Değerlendirilmesi gereken onların uzamlarıdır; tekrar edildikleri yere ve zamana hangi kanallarla yayıldıkları, hangi gruplar içinde dolaşımda oldukları ve insanların düşüncesi için hangi genel ufku belirledikleridir. Nitekim onlar, sadece, hangi sınırları insan düşüncesine empoze ettiklerini açığa çıkarmanın ve –bir dönemi belirginleştirirken– onu başka dönemlerden ayırmanın araçlarıdır (Foucault, 1999: 180).

Foucault'nun bilginin arkeolojisinden iktidarın soykütüğüne geçişi, söylem dışı bir alanı, yani kurumları, teknikler-pratikleri tanımlamasıyla mümkün olur. Söylemsel olmayan pratik, önceden vurguladığımız gibi, her söylemden ve söylemin nesnelere bağımsız olarak varlığını sürdürdüğü düşünülebilen kurumlar, teknikler ve toplumsal formlar arasında tanımlanabilecek 'ilişkiler'dir. Bu durum, söylemin dışında bir alan olduğu anlamına gelmez, çünkü bütün pratikler ve kurumlar söylem aracılığıyla işlevsellik kazanır. Soykütüğü, iktidar ilişkileri ve bu ilişkilerde biçimlenen politik tekniklerin analizine yönelik bir çalışmadır. Arkeolojiden soykütüğe geçişte vurgunun teoriden-pratiğe, söylemden-iktidara kaydığı söylenebilir. Amacı bilgiyi mümkün kılan tarihsel koşulları ve bu koşulların belirlediği epistemik mekânı ortaya çıkarmak olan arkeolojik analiz söylemin analizini mümkün kılarken, söylemsel olmayan pratiklerin analizi olarak soykütüğü analizi iktidar ilişkilerini ve iktidar tekniklerini incelemeyi amaçlar. Artık, Foucault'nun iktidarı analiz biçimi olan diğer yöntemine geçebiliriz.

3.1.2. Soykütüğü

Foucault'nun önceki analizlerinde sözünü ettiği iktidar, daha çok bilgiyle ve toplumsal hayatın (üzerinde değil) doğasıyla iç içe bir şey olarak alınır. *Hapishanenin Doğuşu*'nu izleyen yazılarda, öznel hayatın tüm alanlarını işgal eden ve varlığını sürdürebilmek için kendini bilimsel bilginin meşru söylemleriyle tanımlayan iktidar biçimi, arkeoloji yerine soykütüğü analiziyle araştırılır. Tamamlanamayan metin *Cinselliğin Tarihi* ve ilgili birkaç çalışma, insanların kendi benliklerini bilimsel bilginin (ekonomi, biyoloji, psikiyatri, tıp ve ceza biliminin) ilkelerine göre oluşturmalarını anlatan 'benlik' ya da 'kendilik teknolojileri'nin tarihini içerir. Bu yüzden, bu çalışmalarda kullanılan soykütüğü yöntemi teoriden ziyade pratiğe yönelik bir analizdir (Foucault, 2001b: 26). Foucault her iki metodolojik araçla, tarihte her şeyin kendisine göre açıklandığı bir fail anlayışını reddederek niyet ve iradeden bağımsız bir özne düşüncesi geliştirir. Daha

ziyade, o, failleri olmayan bir tarih, rasyonel ve zorunlu olmayan bir ilerleme fikri ortaya koymaya çalışarak, tarih-yazımının hiçbir sabit ilkeye bağlanamayacağını göstermeye çalışır. Ona göre, “insandaki hiçbir şey –gövdesi bile– başka insanları anlayabilmesini sağlayacak kadar sabit değildir” (Foucault, 1994: 142). Buna göre, tarihsel bilgi, tarihçinin tarihi sabit ilkeler ve olaylara dayandırmadan yöneleceği bir teknikle gün yüzüne çıkartılabilir. Tarihsel güçler bir ereğe veya sona doğru ilerlemenin mekanik sonuçları olarak değil, mücadelenin rastlantısallığına bağlı olarak ortaya çıkarlar. Bu nedenle, tarih-yazımı metafiziğe veya diyalektik bir anlayışa bağlı kaldığı sürece güvenilir hiçbir veriye ulaşamayacaktır (Foucault, 1994: 142-144).

Buna karşılık, Foucault’ya göre, tarihsel araştırmalar, dikkatini doğrudan uzak geçmişe değil güncel olaylara (günümüzden geçmişe doğru giderek derinleşen katmanlara) yönelttiğinde mevcudun yozlaşmış gerçekliğini yakalama yolunda ilk gerçekçi adımları atmış olacaktır (Foucault, 1994: 144). Derine yönelmek, kronolojik mesafelere sadece dikeylemesine dalmayı değil, katmanların yatay yapısına nüfuz etmeyi ve sınırları enine kat etmeyi içeren bir analizi ifade eder. Bu nedenle, Foucault, tarihçinin yöneleceği zaman dilimlerinin kronolojik ilişkisini dikkate almayan bir anlayış ortaya koyar. Bunun için o, tarihin kendisine göre yorumlandığı sabit yasalara dayandığı düşüncesini reddederek, tarihçinin nereye ve nasıl bakması gerektiğine işaret eder. Bu yüzden, Foucault, “tarihe eğilim kazandıran güçler” düşüncesini reddeder ve bu güçleri ortaya koymayı amaçlayan tarih fikrini ironik bir biçimde eleştirir. Giddens’in ifadesiyle, Foucault, tarihte hiçbir genel ereklilik olmadığı gibi, tarihin insan öznelerin eylemlerinin bir ürünü olmadığını, aksine insan öznelliğinin doğasının tarihsel gelişme süreci içinde ve bu süreç aracılığıyla biçimlendirildiğini öne sürer (Giddens, 1979). Dolayısıyla Foucault’ya göre, tarih daha çok birey öznelerden bağımsız bir şey olduğundan ve biz de onun içinde olduğumuzdan, bir şekilde tarihin dışına çıkabileceğimizi ya da bunun hakikâte ulaşabilmenin zorunlu bir koşulu olduğunu varsayan empirist ilke ve onun hakikât istenci kabul edilemez (Munslow, 2000: 184-186). Foucault’ya göre, böylece geçmişe bir bütünlük yükleyen ve bütün olguları tek bir merkeze çeken, bir uygarlık biçiminin ya da toplumsal ilkelerin yeniden inşa edilebileceği; bir dönemin bütün fenomenleri ve iç uyumlarının nedeni olarak görülen yasa veya anlamların keşfedilebileceği; homojen ilişki sistemlerinin kurulabileceği; nedensellik ağlarının saptanabileceği; ekonomik, toplumsal, zihinsel, teknik ya da

siyasal fenomenlere sınırlar çizen veya onları kesiştiren bir tarihin varsayımları yeni tarihin (soykütükçü tarihin) meydan okuduğu varsayımlardır (Barrett, 1996: 146).

Aksine, yeni tarih dinamik yapıların durumsal bir analizini hedefler. Ancak, Foucault, yeni tarih ile, özel bir hakikâti vurgulamak için değil, aksine tarihsel bilginin doğasına ilişkin gerçek ile kurgu arasındaki farkı (tarihin formel kural ve ilkelerle kavranabileceği inancını) ortadan kaldırmaya çalışır. Foucault'ya göre, gerçek tarih-yazımı en yakın olgulara bakarak ve (dikkatini sadece belirtilere yönelten hekim gibi) onlarla arasına mesafe koyarak yapar (Foucault, 1994: 144). Bu nedenle, Foucault, tarihinin klâsik kuralları bir kenara bırakıp tarihe bizzat kendi gözüyle bakmaktan kaçınmaması gerektiğini düşünür. Bu anlamda, iddia edilenin aksine, tarihsel analiz öznellikten tümüyle soyutlanmak yerine araştırmacının öznel bakışını da içeren ve olayların onun tanıklığında yeniden yorumlanmasını gerektiren bir etkinlik olarak düşünülmelidir. Bu yaklaşım, Foucault'nun cümleleriyle, “tarih-yazımını bir karşı-hafızaya dönüştürmek ve onun bünyesinde tamamen farklı bir zaman biçimi geliştirmektir.” (Foucault, 1994: 149). Sonuç olarak, Foucault, tarih-yazımının, geleneksel kalıplardan koparak, yerel ve güncel olana yönelmesi gerektiğini düşünür.

Foucault, Nietzsche'nin büyük söylemlerin yerini yerel ve bireysel söylemlere bırakma arzusunu paylaşarak bu fikri her iki yönteminde de kullanmaya çalışır. Bu anlamda, soykütüğü Nietzsche etkisinde şekillenen bir analiz biçimidir. Bu yüzden, soykütüğü önceki modelden köklü bir kopuş değil, arkeolojinin kapsamlı bir devamı olarak görülmelidir. Nitekim, her iki tarih-yazımı tarihte süreklilikler ve özdeşlikler olmadığı tezine dayanır. Her iki metodoloji, tarihe söylemsel kesintileri (kopuklukları) ve ifade dağılımlarını tespit etmek için yönelir. Aynı zamanda, ikisi de mikro araştırmalar yapmak ve toplumsal dünyayı yeniden incelemek amacıyla kullanılır. Zira, Foucault'ya göre, toplumsal olgular analizeciye kendilerini anlamayı mümkün kılacak şekilde görünmezler; onlar kesişerek çoğalan (birbiriyle örtüşen) parçalı yapılarıyla yeniden yorumlanmalıdır. Bu nedenle, Foucault, hem arkeolojide hem soykütüğünde “söylem alanını çoğullaştırarak tarihsel özdeşlikleri çökertmeye, özneyi merkezleştirerek tarih-yazımının hümanist varsayımlarını tasfiye etmeye ve insan bilimlerinin bir tarihini yazmak aracılığıyla modern aklı eleştirel bir şekilde analiz etmeye çalışır” (Best & Kellner, 1998: 66). Foucault'nun ifadesiyle, amaç “modern

ruhun ve yeni yargılama erkinin birbirleriyle bağlantılı tarihini; cezalandırma erkinin desteklerini bulduğu meşruluk noktalarını ve kurallarını sağladığı, etkilerini yaydığı ve onun aşırı özgüllüğünü maskeleyen, bugünkü bilimsel-hukuki bütünün soy ağacını çıkartmak”tır (Foucault, 2000b: 59).

Arkeoloji yerel gündelik ve kurumsal söylemlerin analizi için elverişli bir metodoloji olarak kullanılırken, soykütüğünde bu unsurlar iktidarın işleyiş biçimiyle ilişkili olarak incelenir. Bu anlamda, arkeoloji, karşımıza bir epistemeler analizi olarak çıkarken, soykütüğü epistemelerin iktidar ilişkilerinin işlevsel etkilerini ortaya çıkarmaya yarayan bir amaca hizmet eder ve böylelikle tarihsel bilgi yerel mücadelelerin hizmetine açılır (Best & Kellner, 1998: 67-68). Arkeoloji ve soykütüğü arasındaki temel metodolojik fark, birincisinin episteme analizini, yani tarihsel dönemleri biçimlendiren (söylemleri mümkün kılan) koşulları bütünüyle yakalamayı, ikincisinin olguların izini sürmeyi, onların gelişim ve dönüşümlerinin bir soyağacını çıkarmayı amaçlamasıdır. Ancak her ikisi de özünde birbirinin devamı niteliğindedir.

Soykütüğü, Hobbes’dan itibaren toplumsal düzenin temellerini araştırmak amacıyla kullanılan bir yöntemdir. Bu dönemin soykütüğü araştırmalarının en iyi örneğini Rousseau’nun *İnsanlararası Eşitsizliğin Kaynağı* oluşturur (Routledge, 1998: 7-9). Rousseau, bu metinde özellikle doğal eşitsizlikle ilgili politik uygulamaların insanî özgürlüğü ortadan kaldıran hegemonik bir güç ilişkisini beraberinde getirdiğini göstermeye çalışır (Rousseau, 1990). Descartes’ta verilerin serbest bir şekilde toplanmasıyla uygulanan soykütüğü ilk kez Nietzsche tarafından sistematik bir biçimde kullanılır ve Fransa’da Goston Bachelard, Georges Canguilhem tarafından bilim tarihi alanındaki çalışmalarda uygulanır. Bu yöntem, “bugünün, şimdinin ya da yaşanan anın en iyi [şekilde] kavranması amacıyla tarihte geriye doğru gidilerek yürütülen araştırma etkinliği” olarak tanımlanabilir (Ulaş, 2003: 1329). Ancak, bu teknik, sadece tarihsel veri toplama aracı ve analizi değildir. Soykütüğü araştırmalarında öncelikli amaç, “yerleşik anlayışlar ve kabulleri yıkmak” amacıyla (kökene inen) tarihsel bir özeleştirici sunmaktır. Foucault’nun sonraki dönem¹² çalışmalarını oluşturan *Hapishanenin Doğuşu*

¹² Foucault’nun çalışmaları üç dönemde incelenebilir, I.si 1960’lardan 1970’in başlarına kadar süren ve arkeolojik çalışmaların merkeze oturduğu dönemdir; II.si 1970’lerden 70’lerin ikinci yarısına kadar devam eden ve genellikle soykütüğü metoduna başvurduğu ve söylem incelemeleri yaptığı dönemdir. III.sü genellikle 1970’lerin ikinci yarısından başladığı kabul edilen ve ölümüne dek devam eden ağırlıklı

ve *Cinselliğin Tarihi* isimli eserleri, onun *soykütüğü* yöntemini kullandığı eserler olarak kabul edilir.

Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*'nda, “mahkûmun tek hakkının disipline edici düzene uymak olduğu” bir cezalandırma ve ıslah sisteminin gerçek doğasını ortaya koymayı ve bunu kamunun ilgisine sunarak mücadele odaklarını harekete geçirmeyi amaçlar (Skinner, 1998: 105). Bu anlamda, Foucault'nun *soykütüğü* bir tarihsel analiz biçimi olmaktan öteye gider ve tarihçinin sorgulayıcı bakışı altında eleştirel bir araca dönüşür. *Soykütüğü*, her şeyden ziyade, “bilgi taleplerinin ve bizi gözetim altında tutan disiplinlerin her zaman ve her yerde mevcut olduklarını gösterir” (Skinner, 1998: 105). Bu anlamda, Foucault, Batıdaki tarihçiler için sürekli kaygı kaynağı oluşturmuş güçlükleri aydınlatacak ipuçlarını sorgulayarak kontrol altında tutulan hayat tarzlarının değişen toplumsal düzlemlerini gün yüzüne çıkarmaya çalışır.

Foucault, *Nietzsche, Tarih-Yazımı ve Soykütüğü* başlıklı yazısında Nietzscheci tarih-yazımı ve *soykütüğünü* ele alarak bir anlamda kendi kullandığı metodolojinin ana hatlarını ortaya koyar. Ona göre *soykütüğü* özel bir sabırla tarihsel katmanları sökme girişimidir. “*Soykütüğü*, kanaatkâr olmaktan kaçınmaz: onun amacı olayların biricikliğini tekdüze bir ereksellikten vazgeçerek ortaya koymaktır; olayları hiç beklenmedikleri ve hiçbir tarihleri yokmuş gibi görünen yerde gözetlemek zorundadır” (Foucault, 1994: 128). Bu tarih-yazımı, olayların bir akış halinde olduğu düşüncesinin zorunlu olarak terk edildiği ve yerini süreksizliklere bıraktığı klâsik tarih-yazımından bütünlüklü bir kopuşu ifade eder. Bu tarih-yazımı, Foucault'ya göre ahlâkın, münzeviliğin ve bilginin *soykütüğüdür* ve burada köken arayışından farklı bir amaç söz konusudur. Dolayısıyla “tarihin çok katlı epizotlarının kavranamazlıkları” bir kenara bırakılmaz, aksine ayrıntılar ve rastlantılar üzerinde durulur (Foucault, 1994: 132-134).

Foucault, bu yöntemle, Nietzsche gibi, hâkim değerler ve sistemlerin egemenliğini sorgulamaya girişir. Bu amaçla, onun *Ahlâkın Soykütüğü Üstüne*'de yaptığı gibi, ‘şimdi’yi ‘geçmiş’ten ayırarak “şimdinin meşruluğu”nu yıkmaya çalışır. Dolayısıyla tarihçinin kabul ettiği geçmişin şimdiiyi belirlediği tezi Foucault tarafından reddedilir ve geçmişe ilişkin verilere şimdinin altı oyularak ulaşılır (Sarup, 1997: 93).

olarak yine *soykütüğünü* kullanıldığı fakat yoğunlukla ‘benlik’, ‘özgürlük’, ‘direnme’ kavramlarının merkeze yerleştiği dönemdir.

Onun soykütüğü yöntemiyle yapmak istediği en önemli şey, iktidar biçimleri veya otorite kaynaklarının bireyleri nasıl etkiledikleri ve belirlediklerini ortaya koymaktır. Bu amaçla, Foucault, aslında yeni bir tarih algısı (zincire vurulmuş öznelğin dizginlerinden boşalmasını sağlayacak eleştirel bir bakış açısı) geliştirmek ister. Bu algı hâkim tarihsel perspektif tarafından belirlenmiş bir algı değil, çoğulcu ve üretken bir algıdır. Gerçekte Foucault, tarih dâhil, klâsik insan bilimlerinin her türlü metodolojik belirlenimine karşı çıkar. Bu nedenle kronolojik, ilerlemeci ve rasyonel tarih algılarını terk eder. Tarih-yazımına yönelen bir soykütüğü sistemi oluşturmaya değil, büyük ölçüde sistematik bir çözüme ulaşmaya çalışır. Soykütüğü ile kavranan tarih, kimliğimizin kökenini yeniden bulmayı değil, rüzgâra savurmayı amaçlar; “içinden çıkıp geldiğimiz yurt ocağını, metafizikçilerin vaatlerine bakılırsa yeniden döneceğimiz o ilk vatanı ortaya çıkarmak istemez; daha çok, bizi kesip geçen tüm süreksizlikleri görünür kılmak ister” (Foucault, 1994: 151). Foucaultcu soykütüğü bu nedenle bir karşı-tarih olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, Foucault bu yaklaşımı tüm insan bilimlerine uygulamayı amaçlar. Onun tarih anlayışı, toplumsal olguları yorumlar veya betimlerken salt empirik araştırmalara ve nicel verilere boğulmanın aksine, göstergelerin ardındaki derin yapıları yakalamayı mümkün kılan teorik bir program geliştirmeyi hedefler. Bu anlamda, Foucault’nun oluşturduğu metodolojik çerçeve(ler) onun sosyal bilim anlayışına teorik bir zemin oluştururken, aynı zamanda araştırmacıya model oluşturacak fikirler sunar. Artık, Foucault’nun metodolojik analizlerinden nasıl bir sosyal bilimsel anlayışı geliştirmeye çalıştığını betimlemeye çalışacağız. Onun sosyal bilim anlayışı, kısmen bilimsel formasyonlara yönelik eleştirel tutumundan, kısmen de çalışmalarının çok boyutlu ve dolayısıyla şemalaştırılması oldukça zor fikirlerden oluşur. Bu nedenle, öncelikle onun bilim eleştirisine ve araştırma-nesnesine yönelik argümanlarına, ardından bilim, öznellik ve nesnellik kavramlarından ne anladığına ve son olarak nesnel bir bilimin mümkün olup olmadığına ilişkin tartışma ve açıklamalarına değinilecektir.

3.2. Foucault’nun Sosyal Bilim Anlayışı

Yüzyıl başında kendini bir bilim olarak konumlandırmaya çalışan tüm sosyal bilimler geçerli açıklamalar sunabilmek için tutarlı ve güvenilir yaklaşımlar ortaya koymaya

çalıştılar. Pozitivizm önceki yüzyılın mirasıyla en çok başvurulan yaklaşım olmakla birlikte, yine önceki yüzyıldan itibaren hermeneutik ile ondan ilham alan diğer yaklaşımlar pozitivizmin geçerliliği konusundaki kuşku ve eleştirilerini dile getirdiler. Bu yaklaşımların kendi aralarındaki ihtilâflar metodolojik arayış ve alternatif önerilerle günümüze kadar devam eder. Kuşkusuz tartışmanın ana kutuplarını pozitivist ve anti-pozitivist yaklaşımlar oluşturur. Yüzyılın neredeyse tüm düşünürleri, tezlerinde bu iki ana eğilimden birine kayan bir bilimsel yaklaşım ortaya koyarlar. Foucault'nun sosyal bilim anlayışı, zımnen, bilime yönelik geliştirdiği eleştirel argümanlar tarafından şekillenir. Onun doğrudan dile getirmemekle birlikte oluşturmak istediği bilimsel anlayış bazı yönleriyle anti-pozitivist yaklaşımlarla örtüşen vurgular içerir. Ancak Foucault, gerçekte anti-pozitivist çizginin de ötesine geçen bir yaklaşım geliştirme çabasındadır. Geliştirmeye çalıştığı metodolojik temel biçimsel olarak pozitivizmin hedeflediği birçok şeyi amaçlasa da, natüralizmin nesnellik, hakikat ve formel bilgi türünden sosyal bilimlerle bağdaşmayan mitleri dışarıda bırakılır. Bu bölümde, öncelikle, Foucault'nun sosyal bilim anlayışının her iki düşünce kutbuna uygun düşmeyen argümanlarını ve geliştirmeye çalıştığı alternatif düşünceleri açmaya çalışacağız.

Foucault, onyedinci yüzyıldan itibaren oluşmaya başlayan doğa bilimleri ve sosyal bilimlerdeki pozitivist açıklamaları kabul etmemekle birlikte, anti-pozitivist yaklaşımları da toplumsal olguları kavramada yeterli olmadıkları gerekçesiyle reddeder. O, genel anlamda bir iktidar analizi hedeflemekle beraber, onun çalışmaları gerçekte “insanı özneye dönüştüren pratikler”i ortaya koyma çabasını içerir. Foucault'nun sosyal bilimler konusundaki tutumu bu çabayla ilgilidir. Her şeyden önce, onun sosyal bilimlerle ilgili yazıları, bilimsel bir anlayış inşa etmekten ziyade, insan bilimleri hakkında dağınık görüşleri ve eleştiriler içerir. Bu durum onun post-yapısalcı konumuyla ilintilidir. Bilindiği gibi, post-yapısalcı düşünce, çağdaş tartışmalarda hiçbir sabit teori ve perspektiften hareket etmeyen ve toplumsal olguları tanımlar veya betimlerken bilimsel ve teorik söylemlerin dışında durumsal açıklamalar sunan eleştirel bir tepkiyi temsil eder. Foucault'nun kapsamlı bir teori veya bütünlüklü bir sosyal bilim anlayışı benimsememesi onun post-yapısalcı düşünce kampında değerlendirilmesine neden olur. Bu tepkinin diğer bir sebebi, Cuff vd.nin ifadesiyle, Aydınlanmanın ideallerine yöneltilen itirazlar ve akıl hakkındaki şüphelerden kaynaklanır (Cuff *et al*,

1998). Önceki bölümde değindiğimiz gibi, Foucault'nun asıl amacı, bu ideallerin insanı özgür kılmaktan ziyade kısıtlayan ve baskı altına alan bir güce dönüşmesi sürecini açığa çıkartmaktır.

Foucault'nun son dönem çalışmalarında modern toplumlardaki güç ilişkilerinin doğasını anlamak için mikro ve makro olgulardan hareketle yaptığı analizler sosyal bilimlere reddedecek kadar olumsuz sentezlerle sonuçlansa da, onun düşünceleri feminist teoriler, beden sosyolojisi ve çağdaş psikanaliz eleştirileri gibi birçok yaklaşıma ilham kaynağı olmuştur. Onun analizleri, Aydınlanmanın başlangıçta iyimser amaçlarla gerçekleştirmeyi hedeflediği ideallerin sonunda insan hayatı üzerinde nasıl yıkıcı güçlere dönüştüğünü gösteren tespitlerle sonuçlanır. Foucault, bu dönüşümü, 'özneleştirme' veya diğer bir anlamda 'nesneleştirme' pratikleri adını verdiği sürece işaret ederek, tarihsel çalışmalarla ortaya koyar. 'Özneleştirme' bireyi bilimsel bir formasyon çerçevesinde yeniden inşa etmeyi ve ona modern toplumsal formasyonlara uygun ontolojik bir kimlik kazandırmayı ifade ederken, 'nesneleştirme' bireyin bilimsel yasalar çerçevesinde araştırılacak (ve çeşitli prosedürler çerçevesinde müdahale edilecek) bir obje konumuna indirgenmesini anlatır. Örneğin, Foucault'nun özneye dönüştürme pratiklerini üç başlıkta ele aldığı *Kelimeler ve Şeyler* üç bilimsel disiplinin söylem analizini içerir. Foucault'ya göre, insana kendi hakkında sahip olmadığı bilgiyi kazandırmaya (ona bir öznellik yüklemeye) çalışan bu üç disiplin onu bu bilgiye tâbi kılarak kendi bilgisinin nesnesi durumuna düşürür. İnsan bilimleri adı altında kendilerine ayrıcalıklı bir statü kazandırmaya çalışan 1) "genel dilbilgisi, filoloji ve dilbilim", analizlerinde konuşan özneyi; 2) "iktisat ve ekonomi", emek harcayan üretken özneyi; 3) "doğa tarihi ve biyoloji", salt yaşayan varlık olarak birey özneyi bilimsel yasalar çerçevesinde sürekli olarak nesneleştirir (Foucault, 2005: 58). Ona göre, bu pratikler, analiz nesnesi insanı diğer özelliklerinden bağımsız bir şekilde ele alarak ve onu bilimin canlı malzemesine dönüştürerek genel-geçer yasalar ortaya koymayı bilimsel bilginin nihaî ölçütü kabul ederler. Öte yandan, anti-pozitivist yaklaşımların neredeyse tümü, bilimsel bir statüye ulaşmak için, aynı genel-geçer yasaları inşa etmeyi amaçlar. Böylece, Foucault, bilimsel bilginin metodolojik kabullerini temelden sorgulayan, nesnellik ve bilimsel geçerlilik konusunda geliştirilen söylemleri bir karşı söylemle yıkmaya çalışan eleştirel bir yaklaşım geliştirir. Bu anlamda, onun yaptığı şey, hâkim bilimsel yaklaşımların tümünü deşifre etmeyi içerir.

Dolayısıyla, Foucault'nun oluşturmak istediği bilimsel anlayış, ana hatlarıyla nesneleştirme süreçlerinin araçsallığını hedeflemeyen kabullerden oluşur. Foucault birinci nesneleştirme kipini *Kelimeler ve Şeyler*'de, ikincisini *Deliliğin Tarihi* ve *Hapishanenin Doğuşu*'nda, sonuncusunu ise *Cinselliğin Tarihi*'nde ele alır. Ona göre, insan, ondokuzuncu yüzyılda toplumsal zaman ve mekân kalıpları içerisinde, gramer yapıları ve biyolojik yaklaşımlar çerçevesinde oluşturulmak istenir (Foucault 2001a: 350.) Her iki yaklaşım kronolojik bir inşa biçimi ve pozitivist kategoriler çerçevesinde şekillenen bir çemberi tamamlama arayışıdır. Buna karşılık, Foucault, örtük bir şekilde, bilimsel ve felsefi sorgulamaların yeniden sorgulanmasını gerektiren bir diyalog fikrini benimser. Foucault'nun yaklaşımı, aslında nesneleştirme biçimlerini ve buna olanak sağlayan bilimsel disiplinleri sıfır noktasına indiren (felsefeye dayalı) Nietzscheci bir başlangıcı hedefler. Onun ifadesiyle, özneyi kuşatan ve içinden çıkılması imkânsız hale gelen antropolojik inşa (insanı yaratma) çabalarının karşısına felsefi bir kahkahadan başka bir şey çıkarılamaz (Foucault 2001a, 477). Çünkü, ona göre “insan, insan bilimleri için, kendine özgü [...] biçimi olan bir canlı değil, tamamen ait olduğu ve varlığı boyunca [onlar –H.G.] tarafından kat edildiği bir hayatın içinde sayelerinde yaşadığı ve onlardan itibaren şu hayatı kendine [mal etme] konusunda [tuhaf bir] kapasiteye sahip [bir] canlıdır” (Foucault, 2001a: 490). Foucault'ya göre, insan bilimleri insana yaşaması, konuşması ve üretmesi ölçüsünde yönelen bir analitik yaklaşımlar toplamı olmaktan öteye geçemez (Foucault, 2001a: 489). Bu yüzden o, sürekli olarak insan bilimlerinin bu yönüyle belirli bir söylem (antropolojik söylem) içinde kalmaktan öteye gidemediğini ve konuları her ne kadar insan olsa da onların birer bilim olmaktan uzak kaldıklarını düşünür.

Foucault için, bu sözde bilimlerin hâkim söylemleri insanın yaratıcı özüne ulaşma imkânını bütünüyle engelleyen bir söylemsel düzen oluşturur. Bu düzen, ona göre, ancak söylemsel ifadelerin oluşumunu mümkün kılan ve bu yapılaşmanın önünü açan iktidar kategorilerine direnerek çözülebilir. O, kalıp söylemler üretmeyen yeni bir bilimsel anlayışın, Giddens'in terimine benzer şekilde, ‘söylemin reflektif bir biçimde gözetimi’ni mümkün kılan ve onun icra edilme koşullarını sürekli olarak bozan anti-epistemolojik bir yaklaşımla mümkün olacağını düşünür. Böylece Foucault, ortaya koyduğu perspektivist anlayışla post-yapısalcı düşünceye önemli katkılarda bulunur.

Foucault konumlandırmaya çalıştığı bu yaklaşımın oluşma imkânını birey insana egemen olan özneliği aşındırma yollarını aradığı son dönem çalışmalarıyla gerçekleştirmeye çalışır. Özellikle, *Benin Yapımı*, *Kendini Bilmek ve Doğruyu Söylemek* adlı çalışmaları, toplumsal belirlenimlerden bağımsız öznel bir ahlâk anlayışının temellerini oluşturmaya çalıştığı tamamlanmamış projenin ürünleridir. Foucault'nun Yunan düşünürlerine, özellikle Euripides ve Sokrates'in ahlâk anlayışlarına dayanarak inşa etmeye çalıştığı etik düşünceler Aydınlanma öncesi döneme duyduğu özlemin bir sonucu olarak görülür. Bu özlem, Aydınlanmanın özgürlük adına insan yaşamına kazandırdığı imkânları göz ardı etmek anlamında değil, özgür irade, insan hakları veyahut öznel düşüncenin gerçekleşme imkânının yoğunluk kazandığı bir süreç olduğu göz önüne alındığında, bu sürecin yeni ve daha güçlü bir egemenlik biçimine yol açmasına karşı bir tepki olarak düşünülmelidir. Foucault, bu tepkiyi sosyal bilim alanına taşıyan ve bu bilimler aracılığıyla doğru gördüğü ve gerçekleştirmeye çalıştığı özgür/anti-hegemonik pratikleri entellektüelin sorumlulukları arasına katmaya çalışan bir düşündürdür. Nitekim, Foucault, entellektüel olarak günümüzde evrensel değerlerin sözcüsü konumunda görülen araştırmacıları değil, mühendis, yargıç, profesör, laboratuvar teknisyeni gibi sosyal hizmet sektörüne dağılmış özel alanlarda çalışmalarını sürdüren uzmanları ima eder. Bu entellektüel tipi evrensel bir bilince sahip özgür bir özne olan yazar-entellektüelin karşısına yerleştiren şey, sahip olduğu bilgi tipinin farklı bir kullanım alanına transfer edilmesinden (siyasallaşmasından) kaynaklanır. Ona göre, günümüzde daha etkin bir alana dâhil olan 'entellektüel', bilgisi, uzmanlığı ve hakikatle ilişkisini siyasal mücadele alanında kullanan kişilerden oluşur.

“...entellektüelin siyasileşmesi geleneksel olarak iki şeyden hareketle oluyordu: Burjuva toplumunda, kapitalist üretim sisteminde ve bu sistemin ürettiği veya dayattığı ideoloji (...) içinde bir entellektüel olarak (...) belli bir hakikati ortaya çıkardığı, hiç algılanmadıkları yerlerde siyasi ilişkileri göz önüne serdiği ölçüde kendi söyleminden... Entellektüel hâlâ hakikati görmemiş olanlara, hakikati söyleyemeyenler adına, hakikati söylüyordu...” (Foucault, 2000d: 32).

Bu anlamda, Foucault için hakikat, ne iktidarın dışında ne de iktidardan yoksun bir şekilde inşa edilir (Foucault, 2000d: 49). Böylece, ona göre,

“...hakikat, özgür ruhların ödülü ve uzun yalnızlıkların çocuğu olmadığı gibi, kendilerini özgürleştirmeyi başarmış olanların ayrıcalığı da değildir. Hakikat bu dünyaya ait olan şeydir... çok sayıda zorlama sayesinde ortaya çıkar [ve] düzenli iktidar etkileri yaratır. Her toplumun kendi hakikat rejimi, kendi genel hakikat siyaseti vardır: Yani, her toplumun doğru kabul ettiği ve doğru olarak işlerliğe soktuğu söylem türleri; doğru sözceleri yanlış sözcelerden ayırt etmeye yarayan mekanizmalar ve merciler ile doğru ve yanlışın teyit edilme yolları, hakikatin edinilmesinde tercih edilen teknikler ile prosedürler; doğru kabul edilenleri söylemekle yükümlü olanların mevcut statü[lerinden] söz edilebilir” (Foucault, 2000d: 50-51).

Dolayısıyla Foucault, ‘hakikat’i “keşfedilecek ve kabul edilecek hakikatler bütünü olarak değil, doğru ile yanlışın birbirinden ayrıldığı ve doğruya birtakım spesifik iktidar etkilerinin yüklendiği kurallar bütünü” olarak görür (Foucault, 2000d: 50-51). Öte yandan,

“...entellektüel için temel siyasi sorun, bilimle ilintili olan ideolojik içerikleri eleştirmek ya da kendi bilim pratiğine, doğru bir ideolojinin eşlik etmesini sağlamak değil, yeni bir hakikat siyaseti oluşturmanın mümkün olup olmadığını bilmektir. Sorun, insanların bilincini ya da [zihinlerinde] olanı değil, hakikati üreten siyasi, ekonomik ve kurumsal rejimi değiştirmektir. Söz konusu olan, hakikati her türlü iktidar sisteminden kurtarmak değil (hakikatin kendisi zaten iktidar olduğuna göre), hakikatin gücünü şu anda içinde etkili olduğu toplumsal, ekonomik ve kültürel hegemonya biçimlerinden kurtarmaktır” (Foucault, 2000d: 52-53).

Bu anlamda, entellektüeller (bilim adamları) kadar sosyal bilimcilere de düşen temel sorumluluklardan biri, hakikatin bilimsel ve siyasal sistemin formuna uygun düşmesini sağlamanın aksine, onun engelleyici veya baskıcı bir şekilde kullanımını (ya da kullanılma riskini) ortadan kaldırmaktır. Bu nedenle, Foucault, sosyal bilimlere hem teorik hem pratik bir temel sağlamayı amaçlar. Bunun için o, sosyal bilimsel bilgiyi ve bu bilginin ulaşacağı araç ve ön kabulleri açıklamayı veya tanımlamayı amaçlar.

Foucault'nun genelde tarihsel, özelde sosyolojik ve antropolojik düşüncelerle şekillenen sosyal bilim anlayışı, bilim adamının araştırma alanına ilişkin tutumunu hem teorik hem pratik anlamda nasıl biçimlendirmesi gerektiğiyle ilgilidir. Foucault'ya göre, sosyal bilimcinin temel araştırma-nesnesi olan toplumsal olgular içinde geliştikleri koşullardan, yani tarihsel ve toplumsal bağlamlarından kopartılamaz. Araştırmacı, mevcut olanı kendine özgü koşulları içerisinde incelemeyince, yani zihninde ona ilişkin özel bir zaman ve mekân anlayışı tesis edemediğinde, olguların bilgisini kendisine görüldüğü haliyle yanlış değerlendirecektir. Daha ziyade, o, bilgi kaynağına doğrudan ulaşmış olsa da, verileri konjonktürel bir temelde yorumlayamadığı için, metodolojik olarak ne kadar titiz olursa olsun göstergenin derin yapısına asla ulaşamayacaktır. Problem, gözlemlenen şeyin araştırmacıya kendini canlı geçmişiyile birlikte sunmamasından kaynaklanır. Örneğin, akıl hastanesi ve klinik gibi tıbbî kurumlar veya hapisane gibi ıslah kurumları üzerine araştırmalar söz konusu olduğunda, araştırmacı incelediği nesnelere eşzamanlı olarak değil, daha ziyade tarihsel ve toplumsal oluşumlarını dikkate alarak analiz etmelidir. Foucault'ya göre, bu kurumlar, tarihsel dönüşüm içerisinde şekillenirler ve yeni bir tarihsel oluşum daima söylemlerin, yönetim taktikleri ve pratiklerinin, hatta aynı zamanda –Goffman'ın analizlerindeki 'total kurumlar'ı içeren– toplumsal kurumları yöneten mekânsal düzenlemelerin bir bileşimidir (Tekelioğlu, 2003: 25). Örneğin, Goffman, araştırmalarını uzun süreli dönemleri kapsamayan (ve özellikle *Akıl Hastaneleri* adlı çalışmasında total kurumlar üzerine) eşzamanlı analizler yaparken, Foucault metodolojik kabulleri gereği geriye dönük, yani tarihsel analizleri amaçlar. Foucault, araştırmaya konu olan şeyi tamamen tarihselleştirmeyi amaçlamasa da, fikirler kadar toplumsal olguların da tarihsel olarak konumlandıklarını göstermeye çalışır. O, alternatif bir tarihselci yaklaşımdan, Cuff *vd.* nin tanımladığı gibi, "tarihsel süreçte hiçbir temel yasanın, hiçbir genel tarihsel kalıbın olmadığı düşüncesi"yle (Cuff *et al.*, 1998) hareket eden ve kimi zaman rölativizme kayan bir tarihselci çerçeveden bakar. Foucault, Goffman'ın aksine, modern toplumun kurumlarına özel bir konjonktürde, kurumun içinde yer aldığı mekân (örneğin, Batı Avrupa'da) ve tarihe (sözelimi, onsekizinci yüzyılın sonuna) bakarak onların toplumsal oluşum ve tarihsel dönüşümlerini göz ardı etmeden inceler (Tekelioğlu, 2003: 26). Foucault'ya göre, modern kurumların birer

kontrol aracına dönüşmesi¹³ ve kontrol olgusunun günümüze kadar uzanan süreçte bireylere bu kurumlar aracılığıyla empoze edilmesi, güç ilişkilerinin içinde gerçekleştikleri tarihsel bağlamdan (uzantısı olduğu tarihsel örüntüden) kopararak incelenemeyeceklerini gösterir. Bu anlamda, o, insanî olan her şeyin aynı zamanda tarihsel olduğunu göstermeye çalışır.

Foucault'nun sosyal bilim anlayışının temelini oluşturan bu tarihsel perspektif, temel kabulleri bakımından yeni tarihselci yaklaşımla yakın paralellikler taşır. Bir kültür analizi olarak yeni tarihselcilik, bilenle bilinen arasında, tarihsel veriler ile gerçeklik arasında toplumsal olarak inşa edilen ilişkilerin analizinde yeni bir düğüm noktasını oluşturur. İlk olarak, tarihsel olguların yoruma dayalı yeniden-inşasında olduğu gibi, somut (maddi) tarihsel verilere ilişkin betimlemelerimiz de olsa olsa temsiller ya da betimlenmiş olaylar olabilir. Zira, tarihçilerin birinci elden tarihsel bilgi edinebilmelerinin yolu yoktur. İkinci olarak, edebi bir biçim olarak tarih, tekil ve olumsal olaylar hakkındadır ve nedenselliğin gerçek doğası son tahlilde daima çözümsüz (senteze ulaşmamış) kalmak zorundadır. Üçüncü olarak, tarihçiler, tarihsel olay ve olgular ile yazıya dökülmüş malzemeler olarak bu olay ve olgulara ilişkin yorumlarının örtüşüğünü kabul etmelidir. Böylece, günümüzün yazılı tarihi, gelecek kuşaklar için birincil kaynak haline gelmekle kalmaz, tarihsel metnin kendisi de her çağın geniş toplumsal ve siyasi yapısı içinde metinler-arası bir biçimde varolur. Son olarak, bu düşünceye göre, tarihsel malzeme ve onu yorumlarken üretilen yazılı söylem zamana ve mekâna özgüdür, keşfedilecek evrensel tarihsel hakikatler olmadığı gibi, gözetilecek aşkın değerler de yoktur (Munslow, 2000: 55). Foucault'nun tarih anlayışı çoğu noktada bu ilkelerle örtüşse de tarihsel olaylar arasında kurulan ilişki yapısal olarak iki temel farklılık içerir. İlk olarak, yeni tarihselci yaklaşım geçmiş ve geçmişte yaşanan olayları 'tarihsel durum'lar bağlamında ele alırken, Foucault çok daha farklı bir bağlamdan, olayları mümkün kılan ve onlara biçim kazandıran hâkim epistemeler bağlamından bakar. İkinci olarak, yeni tarihselci yaklaşım materyalleri yorumlar veya değerlendirirken olaylar arasındaki ilişkileri nesnel (maddi) ve olgusal bağlamlardan hareketle kurarken, Foucault olayları belirleyen toplumsal ilişkiler ağını dikkate alarak, tarihsel dönemlerin (epistemelerin konjonktürel anlamda belirleyici olduğu düşüncesiyle) analiz edilmesi gerektiğini düşünür. Ancak, neticede, gerek tarihsel

¹³ Foucault'nun bu konudaki düşünceleri, kendisinden sonra birçok teorisyen tarafından toparlanarak organizasyon teorilerinde önemli ölçüde kullanışlı argümanlara dönüştürülür.

araştırmalarda gerek sosyal bilimlerde farklı hakikat-iddialarının doğruluğunu değerlendirecek kriterlerin mutlak anlamda sabit oldukları düşünülemez. Bu durum, yine de, Foucault için farklı bakış açılarını bir ölçüde uzlaştırma girişimlerinden ve tarihsel-toplumsal olguları kavramak amacıyla kabul edilebilir bilimsel kriterlerden vazgeçmek anlamına gelmez. Aksine, kriterler ve onlar aracılığıyla geliştirilen açıklamalar, keskin veya katı doktrinlere dönüşmediği ve sosyal bilimler metodolojik çalışmalarını mutlak bir zeminden hareketle gerçekleştirmediği (kesinlikten uzak kaldığı) müddetçe disiplinler-arası konsensüse varmak mümkündür.

Foucault, bilimsel disiplinlerce üretilen bilgiyi bu disiplinler tarafından formel bir biçime iliştirilmiş bir ‘söylem biçimi’ olarak tanımlar. Her bilgi bir söylem biçimi olduğu gibi, her bilimsel disiplin saygınlık ve meşruiyetini bu söylem aracılığıyla kazanan kurumsallaşmış bir iktidar türüne dönüşür. Foucault’ya göre, doğa bilimleri gibi, onsekizinci yüzyıldan bu yana gelişimini tamamlamaya çalışan tüm sosyal bilimler rasyonel ve nesnel söylemler üretmeye çalışan profesyonel gücün etkili birer parçası haline gelirler. Söylem, doğa bilimlerinde olduğu gibi sosyal bilimlerin de en etkili aracı ve ona bilimsel statüsünü kazandıran şeydir. Bu anlamda, toplumsal dünya hakkında araştırma yapmak belirli bir söylem biçiminin dışına çıkmadan olgular hakkında betimlemeler yapmaktan öteye gidemez. Daha ziyade, gerçeklik hakkında açıklamalar sunmak dil çerçevesinde ve onun aracılığıyla belirli tipte söylemler üretmekle gerçekleşeceği ve dilin dışına çıkılamayacağı için, bilimsel nesnellik hiçbir zaman mümkün olamayacaktır. Foucault’ya göre, bizler dil(ler)imizin izin verdiği şeyleri bilir veya görürüz, zira dilimizin dışındaki gerçekliği asla çıplak olarak kavrayamaz veya bilemeyiz. Dolayısıyla, tüm insanî bilgi biçimleri gibi bilimsel söylem de bir anlatı biçimidir ve tüm anlatılar gibi bilimler de farklı dilsel âdetlere (örneğin, yazma veya konuşma biçimlerine) dayanır. Hiçbir şey dil dışında ortaya çıkmaz ve bu nedenle ‘dünya’ hakkında bilmek istediğimiz şey, basitçe dünyayı betimlemekte benimsediğimiz uzlaşımsal âdetlerin bir sonucudur. Farklı toplumların ve farklı tarihsel dönemlerin farklı âdetleri olduğu için, insan toplumları kendilerine has farklı gerçeklikler inşa ederler. Dolayısıyla bu yüzden, örneğin ‘hastalıklar’ı, betimlendikleri dil dışında ortaya çıkan dünyadaki doğal olaylar olarak alamayız. Bir hastalığın veya patolojik bir durumun mevcudiyeti –ayrıca bir toplumdaki egemen düşünme biçimini (Foucault’nun terminolojisinde epistemeyi) yansıtan– tıbbî söylemlerin bir ürünüdür. Örneğin,

eşcinsellik Hıristiyan tedavide bir günah olarak, psikolojinin kuruluş döneminde bir davranış bozukluğu olarak ve çağdaş tıpta sadece cinsel bir tercih olarak görülür. Benzer şekilde, delilik Tuke'un ahlâki tedavisi ortaya çıkmadan önce, yanlış davranış (naughtiness) olarak algılanır. Dolayısıyla, Foucault'ya göre *şeylerin* ne oldukları onların nasıl tanımlandıklarına, *şeylerin* (epistemeler içinde) nasıl tanımlandıkları da genel kültürün olguları (âdetin alanları içine) nasıl yerleştirdiğine bağlıdır. Bu epistemolojik anlayışı benimsediğimizde, hastalığın doğada yer alan patolojik bir durum olmadığını, aksine onun toplumsal-tarihsel süreçlerin (özel) bir sonucu olduğunu kabul etmemiz gerekir. Foucault'ya göre, modern dönem başlarında –insan bilimlerinin bir öncüsü olan– tıp bilimi, açıklamalarını bilimsel/rasyonel bir söylemle temellendirerek kendi dili ve nesnesini belirler. Bu yüzden, Foucault bir arkeolog gözüyle, bu noktada hekimin söylemi ve mekânına odaklanmak gerektiğini vurgular. Nitekim, o dönemde hastalığın semptomlarına ilişkin yapılan tıbbî açıklamalar ‘düşsel biçimler’i dile getirmekten öteye gidemez. Öte yandan, modern tıp kendi doğuş tarihini, otopsinin kullanılmaya başlandığı onsekizinci yüzyılın sonları olarak belirler ve bu dönemle birlikte kendini pozitif bir bilim dalı olarak görmeye başlar. Buna karşılık, pozitif tıp yeni bir bakışa sahip olamamıştır, aksine, bilimsel bir söyleme bürünse de algı nesnesinin düşsel yorumunu aşamadığı gibi, sadece tıbbî bakışın görünebilenle (bedenin dış yüzeyiyle) görünemeyenin (iç yüzeyin) mekânı üzerinde yeni bir konsensüse ulaşarak yeniden organize olur. Ondokuzuncu yüzyıla kadar hekimler, hastalıkların tetkikini bedenin kapalı/dış mekânına, görünenle algılanan arasındaki ilişkiye ve özel semptomların durumuna bağlı olarak yorumlarken, ondokuzuncu yüzyıl başlarında spekülâtif bakış, pozitif bir müdahaleyle (tıbbî prosedürlerin bilimsel bir hüviyet kazanmasıyla) yerini nesnelere iç dünyasına; “kendi içlerine kapalı nesnelere” mekânını açığa vuran, Foucault'nun deyişiyle “gecelelerini gündüze çeviren” empirik bakışın egemen gücüne bırakırlar (Foucault, 2002a: 8-19). Neticede, bir bilimsel formasyonda, söylemler gibi empirik olgular da bilimsel bilgi değerini, temel varoluş tarzlarına göre değil, aksine, hakkında konuşulacak, sınıflandırılacak ve düzenlenecek göstergeler veya temsiller düzeyinde alırlar. Bu anlamda, değişim bilimsel bilginin –her dönemde olduğu gibi– sadece analiz-nesnesine ilişkin söylemlerinde gerçekleşir ve onun gücünü daha da pekiştiren bir işlev (nesnellik iddiası) kazanır. Dolayısıyla Foucault'ya göre, bilimsel nesnellik iddiası bir mit, mutlak hakikat iddiası da araştırmacının idealinden başka bir şey olamaz.

Foucault'nun sosyal bilim anlayışında önemli argümanlarından biri de onun öznel-arası güç ilişkileri üzerine görüşleridir. Önceden de vurgulandığı gibi, Foucault'nun modern sosyal teoride güç ilişkilerinin doğası üzerine ortaya koyduğu düşünceler diğer güç/iktidar teorilerinden önemli noktalarda ayrılır. Foucault, güç/iktidar düşüncesini tanımlarken onu tamamen veya her zaman olumsuz karakteriyle ele almaz. Güç, Foucault'ya göre, yıkıcı olduğu kadar, toplumsal ilişkilerin üretilmesinde inşa edici bir unsurdur. Örneğin, kontrol olgusu, bir toplumda sadece üyeleri kontrol etmeyi değil, aynı zamanda toplumsal düzeni mümkün kılmayı ve düzen sağlayıcı kurumları ortaya çıkarmayı içerir. Foucault için toplumsal tahakküm temelde bireyler-arası diyalogun dışında bir şey değildir; konsensüs durumuna ulaşılmasa bile, gündelik hayatta diyalog her güç mücadelesinin bir parçasıdır. Dolayısıyla direniş diyalog için temel bir şey, diyalogun harekete geçirici gücüdür ve bu yüzden bizzat tahakküm biçimleri sadece bu diyalogdan, bu diyalogun engellenmesi sırasında doğdukları ve sürekli direniş ve diyalog içinde aşılması gerekli olduğu müddetçe mümkündür (Foucault, 2000c:163-176). Bu anlamda, Foucault için güç, toplumsal karşılaşmalarda aynı zamanda ilişkileri mümkün kılan (toplumsal yeniden-üretim) önemli unsurlardan biridir. Layder'in ifadesiyle, güç, bireyler için yeni kapasiteler ve faaliyet tiplerinin yaratılmasına kaynaklık eder. "İtaatkâr bedenler, –gücün bu tür 'üretici' etkilerini temsil eden cinsellik üzerine yeni söylemler aracılığıyla yeniden üretilen– disipline yönelik rutinlerle veya normalleştirilmiş cinsel pratikler ve kimliklerle yaratılır" (Layder, 2006: 143). Neticede, modern güç, mevcut kapasiteler ve etkinlik biçimlerinin bastırılması veya kısıtlanmasıyla değil, aksine yeni kimliklerin, bilgi ve pratiklerin bilimsel kategorilerle yeniden yaratılmasıyla işler.

Foucault'nun düşüncelerinde son önemli nokta, onun metodolojik kabullerinin yapısalcılık ile post-yapısalcılık arasında kalan muğlâk konumuyla ilgilidir. İlk olarak, Foucault, toplumsal-tarihsel olguları yapısalcılar gibi düzenli ilişki sistemleri olarak görmese de, gerçekte ulaşmaya çalıştığı şey yine de benzer ilişki sistemleri veya kalıp davranışların nedenleridir. İkinci olarak, o, yapısalcılar gibi bilincin ardında yatan bilinmeyen gizli gerçeği kurallar veya yasalar olarak belirlenen bir dizi değişmez ilişki aracılığıyla değil, söylemlere düzen kazandıran şey aracılığıyla yakalamaya çalışır. Üçüncü olarak, yapıları yapısalcılar gibi biyolojik yolla aktarılan düşünce

mekanizmaları olarak değil, söyleme dökülen ifade biçimleri olarak alır ve bu yüzden söz konusu mekanizmaları bilinçsiz evrensel yapılar olarak değil, söylemin kültürden kültüre ve toplumdaki topluma farklılaşmasıyla değişen bilgi veya zihin biçimleri düzeyinde alır. Dördüncü olarak, tarihsel-toplumsal analizi, yapısalcılar gibi tipik olarak bir çeşit dilsel analiz olarak görse de, onu bir kez deşifre edildiğinde yapısal belirleyicileri ortaya çıkartan kodlar olarak görmez. Foucaultcu analiz, doğası gereği, sürekli değişen uzun zaman dilimlerine bağlı olarak yapılı ve bu nedenle söylemlerin sabit ve tekrarlanmayan bir analizi olarak görülemez. Beşinci ve son olarak, o, yapısalcılar gibi, sistemin tarihsel açıdan evrensel veya eşzamanlı unsurları ve tarihsel açıdan özel veya artzamanlı unsurları arasında bilinçli bir ayırım yapsa ve bu ayırımı yapısal süreçlerin gelişme evrelerinin belirlediği türden dönemleştirmeler yönünde alsaydı, toplumsal hayatın farklı düzlemleri arasında (ekonomik, siyasal ve ideolojik düzlemler arasındaki) eşbiçimlilikler veya homolojik ilişkiler görmez. Aksine, bu ilişkileri, yapılaşmamış, düzensiz, tesadüfi veriler veya ilişkileri belirleme derecelerine göre değişkenlik gösteren dağınık söylem tipleri olarak görür. Ek olarak, bu düzlemler arasındaki bağlantıları, yapısalcılıkta olduğu gibi dönüşüm kuralları olarak alınacak ölçüde önemli görmez (Waters, 1994)¹⁴.

Bu farklılıklar, Foucault'yu yapısalcılıktan uzaklaştıran ve post-yapısalcılığa yaklaştıran başlıca nedenler olarak görülebilir. Aynı zamanda, onun bütünlüklü bir teori oluşturma veya belirli bir teorik çerçeveden konuşma amaçsızlığı, sosyal bilim anlayışının sınırlarını çizmeyi imkânsızlaştıran en temel nedendir.

¹⁴ Bu karşılaştırma için kullanılan yapısalcı analizin muhtemel unsurlarının bir sıralaması için, bkz. Keat ve Urry (1975: 124-125), akt. Malcolm Waters, 1994: s. 92-129.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sosyal bilimlerde Foucault'nun çalışmaları bir eleştirel söylemden fazlasını içerir. Onun Fransız düşünce geleneğinin fikrî bir sentezi niteliğinde olan argümanları, içinde bulunduğumuz dönemi nasıl yaşadığımız ve dışımızdaki dünyayı nasıl anlamamız ve açıklamamız gerektiğine ilişkin çok-boyutlu bir yeniden kavramlaştırma girişimine örnek oluşturur. Bu girişim klâsik sosyal teoride neredeyse tümüyle ihmal edilen mikro ve marjinal olguların tarihsel analizinin toplamından oluşur. Bu yüzden, Foucault, yüzyıl sonunda ileri sürdüğü düşünceler bakımından sosyal teoriye önemli katkılarda bulunan bir düşünür olarak görülür. Foucault'nun düşüncelerinin sosyal bilim ve felsefe çevrelerinde yarattığı etkinin kaynağında, günümüzü anlamak için tarihsel dünyayı betimlemek, açıklamak veya yorumlamak için geliştirdiği alternatif perspektifin metodolojik alışkanlıklarımızın dışında kalması yatar. Onun argümanları, kolayca anlaşılabilir ve şemalaştırılabilir nitelikte olmasa da, bu argümanlar ulaşmaya çalıştığı genel bir hedefe kaynaklık eder. Bu hedef, tezimizin ana teması olan ve Foucault'nun yeni bir bilgi edinme yolunu arayışıyla şekillenen geleneksel olanın dışında bir sosyal bilim anlayışı konumlandırma çabasıdır.

Foucault'nun mevcut anlayışın dışında veya ondan farklı kabullerden hareketle inşa etmeye çalıştığı sosyal bilimsel anlayış, kuşkusuz her düşünürde olduğu gibi, kendisinden önce sistematize edilmiş fikirleri sorgulamakla ve oluşturmaya çalıştığı anlayışa kaynaklık edebilecek temel kabulleri alarak geriye kalanları eleştirmekle başlar. Foucault'nun süzgeçten geçirdiği bu düşünceleri ve onlara yönelik oluşturduğu eleştirel tepkiyi tezimizin birinci bölümünde ana hatlarıyla açmaya çalıştık. Bu bölümde, özetle, Foucault'nun bilimden ne anladığı, doğa bilimleri gibi sosyal bilimlerin de oluşumunda etkili olan rasyonelleşme süreciyle ortaya çıkan problemleri ve Foucault'nun bu problemleri aşmak için geliştirdiği eleştirel tutumun şekillenmesinde etkili olan entellektüel mirası aktarmaya çalıştık. Öte yandan, bu bölümde, Foucault'nun bilim eleştirisinde ve geliştirdiği alternatif yaklaşımın temelinde Fransız düşünce geleneğinin oldukça etkili olduğu ve bu geleneğin hem eleştirel hem metodolojik bakımdan benzer amaçlara ve ortak bir konsensüse sahip oldukları sonucuna ulaştık. Özetle, Foucault'nun düşünceleri üzerinde etkili olan ve onu bir yaklaşıma (veya geleneğe) konumlandırabilmek açısından önemli görerek aktardığımız

isimler, onun öznelcilik ve bireyciliğe saldırısı, özneyi merkezden uzaklaştırma çabası, çalışmalarının disiplinler-arası yapısı, yapısalcı ve post-yapısalcı yaklaşımlarla ilişkisi hakkında bir önbilgi niteliğindedir.

Tezimizin ikinci bölümünde, Foucault'nun metodolojik kavramlarını ve bu kavramların onun sosyal bilim anlayışına zemin (veya çerçeve) oluşturmaları bakımından önemini tartıştık. Bu bölümde ele aldığımız her kavram ikilisi birbiriyle ilişkili olup, onun sosyal bilim anlayışı ve analizlerinde kullandığı araçlar ve önkabulleri açıklamak ve anlamak açısından önemlidir. Ayrıca, bu kavramlar onun yaklaşımını ve çalışmalarını ana hatlarıyla değerlendirmek ve ortaya koymak bakımından kolaylık sağlamıştır. Sonuç olarak, bu bölüm, Foucault'nun dil, söylem, güç ve toplumsal pratikler arasındaki ilişkiye vurgusunu daha iyi anlamak ve Modern güç biçimlerinin doğası hakkında bir önbilgi vermek amacıyla oluşturulmuştur.

Tezimizin üçüncü ve son bölümünde, Foucault'nun oluşturmayı amaçladığı sosyal bilim anlayışının genel temalarını ortaya koymayı amaçladık. Bilim eleştirisiyle ve bu eleştirinin sonraları hangi yaklaşımlar üzerinde etkili olduğu tartışmasıyla başlayan bu bölümde, Foucault'nun doğa bilimlerine, bilim adamının araştırma nesnesi karşısındaki konumuna, bilimde nesnelliğin mümkün olup olmadığı tartışmasına ve tarih-yazımına ilişkin görüşlerine değindik. Foucault'nun birçok yaklaşımı birleştirerek ortaya koyduğu bilimsel anlayış, dış gerçekliğin teorik ön kabullerimizden bağımsız olacağı ve araştırmacının bu gerçekliği nesnel bir şekilde yansıtabileceği iddiasının bir mit olduğu gerçeğini göstermeye çalışması anlamında özgün vurgular içerir. Öte yandan, Foucault'nun, araştırmacının analiz nesnesi karşısında nasıl bir tutuma sahip olması gerektiğine ilişkin görüşleri, bilim adamının toplumsal dünyayı analiz ederken kullanması gereken konjonktürel çerçeve ve pratikler seti sunması açısından önemlidir.

Genel anlamda, Foucault'nun modern idari kurumların oluşumu ve gelişimini analiz etmesi, modern dönemin başlarında insan bilimlerinin öncüleri olarak görülen disiplinlerin bilimsel statülerini nasıl kazandıklarını göstermesi ve bilginin değişen doğası hakkında öne sürdüğü düşünceler, toplumsal olguları kavramamızı ve toplumsal değişimi anlamamızı sağlayacak alternatif bir perspektif sunar.

Foucault'nun sosyal bilimlere bir başka katkısı, somut gündelik hayatın rasyonel akıl, pozitivist yöntem ve empirik modellere uymadığını keşfidir. Aksine, toplumsal etkileşim ve tarihsel olguların makro yapıları, Foucault'ya göre, kategorize edilebilecek veya çizelgelerle somutluk kazandırılabilir istikrarlı olay zincirleri değildir. Gerçek hayat deneyimleri nesnel bir tarih-yazımı lehine bir bütün oluşturacak şekilde formel tasarımlara uydurulamaz; bu tasarımların her biri söz konusu deneyimlerin sadece bir boyutunu oluşturabilir. Tarihsel olayları özel bir nedensellik zinciriyle açıklamak, bilimsel anlamda nesnel olmayı değil, açıkça taraflı olmayı simgeler. Aynısı büyük ölçüde, makro teorilerin hakikat anlayışları için geçerlidir. Sonuçta, Foucault'nun, günümüzde nesnel ve güvenilir bilgi iddiasındaki pozitif bilimlerin her zaman nesnel hakikatleri ortaya koyamadıkları gibi, (iktidarın birer aracı haline gelen bu bilimlerin) kendi başlarına nasıl birer iktidar olarak ortaya çıktıklarını da göstermesi bilgi-iktidar/güç ilişkisinin anlaşılması bakımından önemli tespitler içerir.

Foucault'nun sosyal bilim anlayışı sosyolojinin inceleme alanına giren önemli bir olgunun açıklığı kavuşturulmasına doğrudan katkıda bulunan içerimlere sahiptir. Sosyolojinin ilk yıllarından bu yana, toplumun nasıl bir şey olduğu ve kendi etkileri içinde nasıl analiz edilebileceği konusundaki görüşler iki temel noktada, bireysel eylemin özerkliği ile toplumsal yapının kısıtlayıcı yapısı konusunda ayrılır. Birincisi, birey aktörlerin eylem ve tercihlerinde özgür oldukları, ikincisi toplumsal kurumların aktörlerin eylemlerini biçimlendiren *kısıtlayıcı* yapısını vurgular. İlimli yaklaşımlar, bireylerin eylemlerinde nispeten özerk olduklarını, ancak, yapının eylemin düzenli icra edilmesini sağlayan hem kısıtlayıcı hem de *mümkün kılıcı* bir güç olduğunu vurgularlar. Foucault'nun, düşüncelerinde yapıya vurgu ön planda olsa da onun çalışmaları bir faillik arayışı olarak görülebilir. Ancak yine de yapıya vurgu ağırlıktadır ve tarihsel toplumsal güçler açıklamalarının merkezindedir. Foucault'nun, yaygın söylem türleri gibi tıbbi ve pedagojik söylemleri, geleneksel toplumlardaki kontrol biçimlerini olduğu kadar çağdaş toplumsal ve bürokratik kontrol biçimlerini analizi toplumun birey üzerindeki resmi ve resmi-olmayan gücünü açıklığı kavuşturur. Aynı zamanda, onun bu konuda geliştirmiş olduğu argümanlar, kurumsal değişimin toplumsal değişim üzerindeki gücünü ve giderek artan rasyonalitenin ikili doğasını etkili bir şekilde ortaya koyar.

Toplumsal gerçekiğin güç ilişkileri çerçevesinde inşası, doğru-yanlış, normal-patolojik, rasyonel eylem ve rasyonel olmayan eylem, bilimsel olan ve olmayan, toplumun kendi karakteristiklerini kendini oluşturan bireylerden ziyade, bireylerin karakteristiklerini bizzat toplumdan kazandıkları tezi ile davranışın ahlakî ve toplumsal temellerini sorgulayan Foucaultcu sosyal bilim, bu ikili karşıtlıkları tarihsel ve toplumsal süreçleriyle sıra-dışı örneklerle bir ölçüde başarılı bir biçimde ortaya koyar. Foucault'nun asıl katkısı, eylem ve uygulamaların meşru temellerini ortaya çıkarma ve bu temelleri sorgulama biçimidir. Sosyal bilimsel açıklamaları aynı meşruiyet temelinde sorgulayan Foucaultcu perspektif, bu temelin tek muhtemel seçenek olmadığını gösteren geliştirilebilecek alternatif bir yaklaşımın zımnî bir çerçevesidir.

KAYNAKÇA

- ALTHUSSER, Louis. (2003), *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Çeviren: Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul.
- BACHELARD, Gaston. (1995), *Yok Felsefesi*, Çeviren: Hülya Tufan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- BACHELARD, Gaston. (1988), *Bilimsel Felsefenin Karmaşıklığı Üzerine (Seçmeler)*, Çeviren: Afşar Timuçin, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- BAGUE, Ronald. (1996), “Deleuze’un Nietzsche’si: Düşünce Güç İstenci ve Ebedi Dönüş”, *Toplumbilim, Gilles Deleuze Özel Sayısı*, Sayı: 5, Bağlam Yayınları, Çeviren: Dilek Hattatoğlu, İstanbul.
- BARRETT, Michèle. (1996), *Marx’tan Foucault’ya İdeoloji*, Çeviren: Ahmet Fethi, Sarmal Yayınları, İstanbul.
- BEST, Steven; KELLNER, Douglas. (1998), *Postmodern Teori*, Çeviren: Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- BOTTOMORE, Tom. (1997), *Frankfurt Okulu*, Çeviren: Ahmet Çiğdem, Vadi Yayınları, Ankara.
- BOYNE, Roy. (1995), “Derrida ve Foucault”, Çeviren: Osman Akınhay, Hüsamettin Çetinkaya, Edebiyat Eleştiri Dergisi, Bahar-95), Ankara.
- BOZKURT, Nejat. (1995), *20. yy. Düşünce Akımları*, Sarmal Yayınları, İstanbul.
- BUMİN, Tülin. (1996), *Tartışılan Modernlik*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- BURKE, Peter. (2006), *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, Çeviren: Mehmet Küçük, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- CUFF, E.C., SHARROCK, W.W. and FRANCIS D.W. (1998), *Perspectives in Sociology*, Fourth Edition (Çeviri Metin: Ümit Tatlıcan).
- CRAİB, Ian. (1992), *Modern Social Theory: From Parsons to Habermas*, Harvester Wheatsheaf (Çeviri metin: Ümit Tatlıcan). www.umittatlican.com
- ÇÖREKÇİOĞLU, Hakan. (2006), *Immanuel Kant*, MÜ. Uluslararası Kant Sempozyumu Bildirileri, Vadi Yayınları, Ankara.
- DESCARTES, Renè. (2004), *Metot Üzerine Konuşma*, Çeviren: Regaip Minareci, Morpa Kültür Yayınları Felsefe Dizisi, İstanbul.
- DESCOMBES, Vincent. (1993), *Çağdaş Fransız Felsefesi*, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea yayınları, İstanbul.

FOUCAULT, Michel. (1991), *Annemi, Kızkardeşimi ve Erkek Kardeşimi Katleden Ben Pierre Rivière (Ondokuzuncu Yüzyılda Bir Aile Cinayeti)*, Çeviren: Erdoğan Yıldırım, Ara Yayıncılık, İstanbul.

FOUCAULT, Michel. (1992), *Ben'in Yapımı*, Ara Yayıncılık, Çeviren: Levent Kavas, İstanbul.

FOUCAULT, Michel. (1994), *Dostluğa Dair (Söyleşiler)*, Hil Yayınları, Çeviren: Cemal Ener, İstanbul.

FOUCAULT, Michel. (1995a), *Ders Özetleri (1970-1982)*, YKY Yayınları, Çeviren: Selahattin Hilâv, İstanbul.

FOUCAULT, Michel. (1995b), *Yaşatmak ve Ölmeye İzin Vermek: Irkçılığın Doğuşu*, (Makale), Birikim Yayınları (Birikim Dergisi, Sayı: Haziran-74), Çeviren: Işık Ergüden, İstanbul.

FOUCAULT, Michel. (1999), *Bilginin Arkeolojisi*, Birey Yayınları, Çeviren: Veli Urhan, İstanbul.

FOUCAULT, Michel. (2000a), *Deliliğın Tarihi (Klâsik Çağda Akıl ve Akıl Bozukluğı)*, İmge Yayınları, Çeviren: M. Ali Kılıçbay, İstanbul.

FOUCAULT, Michel. (2000b), *Hapishanenin Doğuşu*, İmge Yayınları, Çeviren: M. Ali Kılıçbay, Ankara.

FOUCAULT, Michel. (2000c), *Büyük Kapatılma*, Ayrıntı Yayınları, Çeviren: Işık Ergüden, Ferda Keskin, İstanbul.

FOUCAULT, Michel. (2000d), *Entellektüelin Siyasi İşlevi*, Ayrıntı Yayınları, Çeviren: I. Ergüden, O. Akınhay, F. Keskin, İstanbul.

FOUCAULT, Michel. (2000e), *Psikoloji ve Ruhsal Hastalık*, Birey Yayınları, Çeviren: Muhsin Hesapçoğlu, İstanbul.

FOUCAULT, Michel. (2001a), *Kelimeler ve Şeyler*, İmge Kitabevi Yayınları, Çeviren: M. Ali Kılıçbay, İstanbul.

FOUCAULT, Michel. (2001b), *Kendini Bilmek*, Om Yayınları, Çeviren: Gül Çağalı Güven, İstanbul.

FOUCAULT, Michel. (2002a), *Kliniğın Doğuşu*, Epos Yayınları, Çeviren: İnci Malak Uysal, Ankara.

FOUCAULT, Michel. (2002b), *Bu Bir Pipo Değildir*, YKY Yayınları, Çeviren: Selahattin Hilâv, İstanbul.

FOUCAULT, Michel. (2003a), *Cinselliğın Tarihi*, Ayrıntı Yayınları, Çeviren: Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul.

- FOUCAULT, Michel. (2003b), *İktidarın Gözü*, Ayrıntı Yayınları, Çeviren: Işık Ergüden, İstanbul.
- FOUCAULT, Michel. (2004a), *Felsefe Sahnesi*, Ayrıntı Yayınları, Çeviren: Işık Ergüden, İstanbul.
- FOUCAULT, Michel. (2004b), *Toplumunu Savunmak Gerekir (1975-1976 Dersleri)*, Yapı Kredi Yayınları, Çeviren: Şehsuvar Aktaş, İstanbul.
- FOUCAULT, Michel. (2005), *Özne ve İktidar*, Çeviren: Işık Ergüden, Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- KANT, Immanuel. (1992), "*Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt*", (*Seçilmiş Yazılar*), Çeviren: Nejat Bozkurt, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- LAYDER, Derek. (2006), *Sosyal Teoriye Giriş*, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Küre Yayınları, İstanbul.
- LECHTE, John. (2006), *Elli Çağdaş Düşünür*, Çeviren: Barış Yıldırım, Açılım kitap, İstanbul.
- MUNSLOW, Alun. (2000), *Tarihin Yapısökümü*, Çeviren: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- NİETZSCHE, Friedrich. (1998), *Ahlakın Soykütüğü Üzerine*, Çeviren: Ahmet İnam, Gündoğan Yay, Ankara.
- NİETZSCHE, Friedrich. (1997), *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, Çeviren: Ahmet İnam, Gündoğan Yay, Ankara.
- NİETZSCHE, Friedrich. (1997), *Tragedyanın Doğuşu*, Çeviren: İsmet Zeki Eyyuboğlu, Say Yayınları, İstanbul.
- POSTER, Mark. (1990), *Foucault, Marxism and History*, Polity Press, (Çeviri Metin: Ümit Tatlıcan).
- ROUSSEAU, Jean-Jacques. (1990), *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kökenleri Üzerine*, Çeviren: Rasih Nuri İleri, Say Yayınları, İstanbul.
- HILL, Kevin W. (1998), *Genealogy*, Routledge Encyclopedia of Philosophy 3, Edited by: Edward Craig, New York.
- SARUP, Madan. (1997), *Postyapısalcılık ve Postmodernizm*, Çeviren: Mehmet Küçük, Ark Yayınları, Ankara.
- SAİD, Edward. (1999), *Michel Foucault*, Çeviren: Öznur Emir, Doğu Batı Yayınları, (Doğu Batı Dergisi, Sayı: 9, Ocak), Ankara.
- SKİNNER, Quentin. (1997), *Çağdaş Temel Kuramlar*, Çeviren: Ahmet Çiğdem, Vadi Yayınları, Ankara.

SLATTERY, Martin. (2007), 'Eleştirel Teori', *Sosyolojide Temel Fikirler*, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Sentez Yayınları, Bursa.

ULAŞ, Sarp Erk. (2002), *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

TEKELİOĞLU, Orhan. (2003), *Foucault Sosyolojisi*, Alfa-Aktüel Kitabevi, Bursa.

WEST, David, (1998), *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, Çev: Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, İstanbul.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Hasan Güven
Doğum Yeri ve Tarihi : Antakya - 01.07.1982

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Sosyoloji Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

İş Deneyimi

Stajlar : -
Projeler : 2005-2006, “Koruma Amaçlı İmar Plânı”, Sosyo-
Ekonomik Analiz Görevlisi ve Sosyolog. (Aydın Belediyesi); 2007, “Risk Toplumu,
Güven Erozyonu ve Söylentiler: Deprem Söylentileri’nin Sosyolojik Analizi”,
Araştırmacı. (SOBAG).
Çalıştığı Kurumlar : Lider Dershanesi Açıköğretim ve KPSS Kurumları.

İletişim

e-posta Adresi : hasanguvengri@gmail.com

Tarih : 23.01.2009